zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 5. veljače 2,,9., godište XI, broj 250
cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

ISSN 1331-7970

250?

cmyk

Gdje je što?

Info i najave
Jelena Ostojić **2**

U žarištu
No pasaran – blokada simboličkog kapitala *Tonči Valentić* **3**
Razgovor s Francom Jurijem *Iva A. Boras* **4**
Kruh, mlijeko i Novi list *Neven Jovanović* **5**
Kultura u doba recesije *Biserka Cvjetičanin* **7**
Uvijek robom! *Andrej Nikolaidis* **8**
Orak Babama *Nenad Perković* **9**

Esej
Demokracija je nešto što će reći budućnost *Alain Badiou* **6**
Američka praznina *Simon Critchley* **10-11**

Satira
Prvi američki gej-predsjednik *The Onion* **12**

Vizualna kultura
Razotkriti prljavštinu ispod tepiha *Boris Greiner* **13**
Dancer in the Dark *Petra Vidović* **14**

In memoriam
Žudnja za plemenitim kazalištem *Anica Vlašić-Anić* **15-16**
Otac filozofije dubinske ekologije *Mirela Holy* **16**

Kazalište
Tko je hrvatski Nitko? *Nataša Govedić* **33**
Razgovor s Mancom Pavli *Maja Pasarić* **34-35**

Glazba
Pogled unatrag: godinu dana glazbe *Vatroslav Miloš* **36-37**
Nadpolitična poslanica *Trpimir Matasović* **37**

Film
Revijalni Fincherov promašaj *Mario Slugan* **38**

Kritika
Bunjevačka enciklopedija mrtvih *Snežana Ilić* **39**
Prostitucija intime *Srđan Sandić* **40**
Razbojnici i ljubavnici *Hrvoje Sarkotić* **41**
O psima i ljudima *Maja Pasarić* **42**

Proza
Dvije priče *Ivan Potić* **43**

Socijalna i kulturna antropologija
Aspekti arhetipa *Verena Kast* **44-45**

Strip
www.komikaze.hr **47**

TEMA BROJA: *250 Zareza*
Tri lista, a ne trolist *Nataša Govedić* **17**
Odlazak Čovjeka s Lentom *Boris Maruna* **18**
Udri jače manijače *Srećko Pulig* **19**
Razgovor s Dubravkom Škiljanom
Rade Dragojević i Jelena Svilar **20-21**
Zrak s Pantovčaka i čista voda *Boris Maruna* **21**
Dobrodošli u totalitarizam! *Srećko Horvat* **22-23**
Kultura kao društveno opasan pojam *Srđan Vrcan* **24-25**
Kultura je obična *Dean Duda* **25**
Dekontaminacija Balkana *Katarina Luketić* **26-27**
Ljudi s četiri prsta *Boris Beck* **27**
Razgovor s Bojanom Munjinom *Lovorka Kozole* **28-29**
Razgovor s Damirom Bartolom Indošem *Agata Juniku* **30-31**
Rieliti *Neven Jovanović* **32**

impressum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
adresa uredništva: Vodnikova 17, Zagreb
telefon: 4855-449, 4855-451, **fax:** 4813-572
e-mail: zarez@zg.htnet.hr, **web:** www.zarez.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati
nakladnik: Druga strana d.o.o.
za nakladnika: Andrea Zlatar
glavni urednik: Zoran Roško
zamjenice glavnog urednika: Nataša Govedić i Katarina Luketić
izvršni urednik: Nenad Perković
poslovna tajnica: Dijana Cepić
uredništvo: Dario Grgić, Srećko Horvat, Silva Kalčić,
Trpimir Matasović, Suzana Marjanić, , Nataša Petrinjak,
Marko Pogačar, Boris Postnikov, Srećko Pulig, Gioia-Ana Ulrich

grafičko oblikovanje: Studio Artless
lektura: Dalibor Jurišić
priprema: Davor Milašinčić
tisak: Tiskara Zagreb d.o.o.

Tiskanje ovog broja omogućili su:
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ured za kulturu Grada Zagreba

zarez

info/najave

Jelena Ostojić

Ian Curtis izbliza

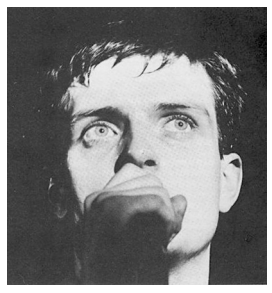

O zagonetnu životu i tragičnu kraju Iana Curtisa, pjevača Joy Divisiona, piše njegova udovica Deborah u knjizi *Dodiri iz daljine*. (Profil, prevela Damira Šimac) To biografsko svjedočanstvo bavi se Curtisovom fascinacijom smrću, opsesijama te sklonosti mračnim stihovima. U knjizi se prvi put u originalu objavljuju tekstovi svih njegovih pjesama, uključujući i ekskluzivno one nikad objavljene i izvedene. Iako introvertan i podložan promjenama raspoloženja, očaravao je mnogobrojne obožavatelje svojim nastupima. Njegov glas opisan je kao "svet", a život je završio 18. svibnja 1980. samoubojstvom.

Za svima dostupno zdravstvo

"Prestanak procesa privatizacije zdravstva i očuvanje zdravstvenih usluga za sve" bio je motiv okupljanja na prosvjedu u zgradi Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi. Sudionici su se odlučili za, kod nas manje uobičajenu, metodu "sit in" prosvjeda i posjedavši na stepenice u ranim jutarnjim satima prisilili zaposlenike Ministarstva zdravstva da do svojih ureda idu zaobilaznim putovima. Još jedna zanimljivost jest da su organizatori htjeli ostati anonimni, i to baš iz razloga što se napisi u medijima o prosvjedima često svedu na analiziranje lika i djela organizatora i tako se cijela priča udalji od samog razloga prosvjedovanja. Prosvjednici su upozorili da cijela reforma ide u korist kapitala, a na štetu građana, bez obzira kako se to htjelo prikazati u medijima.

Čitanje Marxova *Kapitala* na Filozofskom fakultetu

Srijedom u 20 sati u učionici a-101 Filozofskog fakulteta organizira se kružok koji se bavi prvim tomom *Kapitala* s naglaskom na Marxovoj razradi radne teorije vrijednosti. Jedna od ideja vodilja kružoka jest pitanje koji je doseg koncepata izloženih u *Kapitalu* prilikom analize tržišnog sustava. Prve diskusije bit će posvećene temeljnim pojmovima koji se nalaze u *Kapitalu*, a to su fetišizam robe, uporabna i razmjenska vrijednost, profit, akumulacija. U diskusijama koje slijede razmotrit će se specifični problemi koji proizlaze iz Marxovih postavki. U svakom slučaju čini se da interes studenata za Marxom ne jenjava unatoč tomu što je u nastavnom programu sve više zanemaren.

Subverzije u veljači

Program Subverzija u veljači održavat će se i dalje u uobičajenu terminu, ponedjeljkom u 19 sati, u zagrebačkom net klubu Mama. Na programu je 9. veljače projekcija filma *Rođeni u bordelima*. Film govori o životu djece prostitutki u Calcutti u Indiji i o projektu koji je autorica filma pokrenula s njima u pokušaju da ih izvuče iz bijede u kojoj žive. Međutim siromaštvo stvara bezizlaznost iz koje se teško izvući, čak i kada postoji pomoć sa strane. Film *Urbana gerila*, koji će biti prikazan 16. veljače govori o anarhističkoj grupi Angry Brigade (Gnjevne brigade), koja je djelovala u Velikoj Britaniji od 1970. do 1972. godine koristeći se strategijom urbane gerile. Dana 23. veljače održat će se predavanje i razgovor o silovanjima i seksualnom zlostavljanju u anarhističkim i aktivističkim zajednicama.

Baader-Meinhof Kompleks u kinima

"Radikalna djeca nacističke generacije" ili pak "generacija mladih nacista predvođenih Andreasom Baaderom, Ulrikeom Meinhofom i Gudrunom Ensslinom", dvojio je Cinestar pri najavama filma *Baader Meinhof Kompleks*, napravljena prema istoimenoj knjizi Stefana Austa. Film prati osnivanje i razvoj RAF-a (die Rote Armee Fraktion) i radikaliziranje njihove borbe kao odgovor na neuspjeh šedesetosmaških studentskih pobuna. U Njemačkoj je posljednjih godina ponovno oživjela rasprava o RAF-u. Neke od zanimljivijih interpretacija odbacuju kvalifikaciju njihove djelatnosti kao terorističke, ponajprije zbog metoda kojima se država koristila, a koje se nisu mogle ocijeniti puno manje nasilnim. Snažno odupiranje krivnji starije generacije pored koje se događala nacistička Njemačka i koja je bila motiv RAF-u da pribjegne nehumanim metodama te istaknute figure žena koje su bile stup organizacije, kratak je opis RAF-a. Cinestarova omaška u prijašnjoj najavi filma, u kojoj protagoniste označavaju kao "mlade naciste", i još su k tomu ženska imena Ulrike i Gudrun sklonjena kao muška, zbog toga svega u najmanju je ruku interesantna. Dolazak filma u naša kina možemo zahvaliti najvjerojatnije tomu što je nominiran za nagradu Oscar i Zlatni globus za najbolji strani film.

O ideji komunizma

Devedeseta godine donose trostruk poraz ljevice: povlačenje socijaldemokratske države blagostanja u Prvom, razvijenom svijetu, raspad sovjetolikih socijalističkih država u industrijaliziranom Drugom svijetu te povlačenje emancipatorskih pokreta u Trećem. Tako je svršena jedna epoha. Ona je započela Oktobarskom revolucijom i karakterizirale su je partijsko-državne forme organizacija. Znači li to da je radikalna emancipatorska politika gotova? Smrt Fukuyamina kraja povijesti bila je dvostruka; 9. rujna značio je onu političku, a današnja situacija u svijetu onu ekonomsku. Stoga se nadaje potreba za ponovnim promišljanjem emancipatorskih politika. Na konferenciji koja će se održati 13, 14. i 15. ožujka u Londonu na Institute of Education govorit će se o filozofskom aspektu komunizma. Predavači će biti neka od najzvučnijih imena današnje teorijske scene poput Alaina Badioua, Terryja Eageltona, Michaela Hardta, Tonija Negrija, Slavoja Žižeka, Jacquesa Rancierea i drugih. Za razliku od mnogih drugih rasprava na temu komunizma, ovaj se simpozij neće baviti današnjom političkom, ekonomskom i vojnom situacijom ni time kako organizirati novi politički pokret. Ovo je prije susret filozofa koji će braniti jednu preciznu i radikalnu tezu, da je komunizam jedina politička ideja dostojna filozofa.

"Slika od zvuka"

Treći program Hrvatskog radija pokreće novu emisiju pod nazivom 'Slika od zvuka' s premijernim izvedbama djela suvremenih vizualnih umjetnika u mediju zvuka.

Emisija je zamišljena kao galerija na radiju, kao izložbeni prostor za djela likovnih umjetnika koja imaju zvuk kao konstitutivni element. Tim će se projektom omogućiti sustavnija medijska vidljivost toj vrsti kreativnog izraza kakvu do sada nije imala izvan naših galerijskih ustanova (obično kao zvučne instalacije). Pozvani su umjetnici koji su već koristili zvuk u svojim djelima, no jednako tako htjeli smo potaknuti i one umjetnike koji su se potvrdili u drugim medijima na eksperimente s akustikom i radijem. Zvuk kao materijal umjetničkih djela, za razliku od muzike, nema jasnu razvojnu liniju, granice ni definiciju. U jednom času može ličiti na eksperimentalnu glazbu, na tekst ili govor, podsjećati na kazalište i dokumentarnu zvučnu snimku ili zvučati kao obična buka. Ona se ponekad naziva sound art, audio umjetnost, zvukovne instalacije ili sound skulpture s podvrstama kao što je radio umjetnost ili sound scape...

U prvoj *Slici od zvuka*, 6. 02. 2009. u 22, 30 sati, emitira se rad Tonija Meštrovića *Continuum Continuus #4*, kojim umjetnik nastavlja ciklus video radova istoga naziva.

No pasaran – blokada simboličkog kapitala

Tonči Valentić

Slovensko-hrvatski politički odnosi nikad nisu bili na lošijoj razini, a glavni problem blokade procesa pristupanja Hrvatske Europskoj uniji ne sastoji se toliko u faktičkim teritorijalnim pretenzijama i nemogućnosti postizanja konsenzusa nego u simboličkoj razini diskursa tranzicije i metajezika europejstva

U sapunici zvanoj slovenska blokada ulaska Hrvatske u Europsku uniju koja traje tjednima bez jasnih izgleda na postizanje konačnog rješenja postoji nešto istinski opsceno. Ta opscenost sastoji se u nemogućnosti lociranja stvarnog uzroka problema, preciznije rečeno izostanka pravog odgovora na pitanje koji su glavni uzroci blokade i zašto se spor koji traje već gotovo dva desetljeća nikako ne može riješiti arbitražom ili bilatelarnim dogovorom. Medijske interpretacije i komentari, bili oni površni ili analitički, ostaju nijemi pred činjenicom da se glavni problem u osnovi sastoji od nekoliko hrvatskih zaseoka u kojima gotovo da više ne žive ljudi, te u jednom morskom zaljevu veličine olimpijskog bazena u kojem ima taman toliko ribe da se tjednim ulovom namire potrebe desetak ne osobito brojnih obitelji. Ako je slovensko stavljanje šape na proces hrvatskog priključenja EU i zatvaranje vrata autobusa u kojem zadnji putnik viče da više nema mjesta (kako je to nedavno duhovito izjavio njemački političar Elmar Brok) rezultat želje za prisvajanjem nekoliko kvadratnih kilometara hrvatskog čvrstog i tekućeg teritorija, onda je jasno da se bitka odvija na drugoj razini te da glavne razloge neutemeljenih slovenskih teritorijalnih pretenzija treba tražiti u imaginarnoj konstrukciji identiteta, a ne ekonomskom ili političkom utilitarizmu.

Gubitak fantazmatske distance

U osnovi, radi se o prkosu koji nema uporišta u konkretnim razlozima: slovenska blokada rezultat je straha da Hrvatska postane novom članicom povlaštenog kluba u kojem bi Slovenija tada izgubila fantazmatsku distancu spram balkanskog Drugog kojeg dosad uspješno drži na pristojnoj udaljenosti, a s njime istovremeno ostvaruje pristojan ekonomski suficit. Primjerice, okupacijom Piranskog zaljeva i nesmetanim ulazom u međunarodne vode koparska luka ne bi osobito profitirala jer već i sada ima godišnji pretovar od preko 15 milijuna tona s rastom od desetak posto godišnje, a agroturizmom se zasigurno ne bi zaradili milijuni eura od nekoliko spornih sela koje bi Slovenija s užitkom ucrtala na svoje karte. Blokada je rezultat frustracije i straha zbog gubitka povlaštene *simboličke* uloge. Činjenica da Europska unija neće dugo tolerirati takav stav te da će sasvim sigurno doći do nametnutih pregovora a možda i arbitraže, pri čemu će slovenska drskost kad-tad biti naplaćena, ovdje je od sporedna značaja.

U domaćem kontekstu ta priča o zločestom susjedu savršeno je poslužila Sanaderovoj vladi kao izlika za iznošenje teze da se glavni problem ne nalazi u strahovito sporoj i neučinkovitoj administraciji zbog koje Hrvatska već godinama sjedi u europskoj čekaonici, čekajući po inerciji neki takav događaj da prebaci krivnju sa sebe na drugoga. Problemi sa Slovenijom postojali su i prije više od tri godine kad se počelo s temeljnim i bilateralnim screeningom te otvaranjem trideset i pet poglavlja, no unatoč solidnom timu koji je okupio glavni pregovarač u pristupnom procesu Vladimir Drobnjak, stručna osoba koju je Vlada zadužila za širenje optimizma, toliko je malo toga napravljeno da bi isti efekt bio i da je proces stopirala Malta zbog spora o kvotama za ulov inćuna. Ukoliko je slovenski stav u tom sporu izgrađen na perverznom izokretanju smisla parole No pasaran!, onda je hrvatska strategija mnogo bliža parafrazi poznate rečenice Groucha Marxa da ne bi želio biti član kluba koji bi ga primio za člana. Takvo groteskno oklijevanje odražava se i na tzv. javno mnijenje, pa ne čudi da bi, prema najnovijim istraživanjima, na eventualnom referendumu većina građana Hrvatske glasala protiv ulaska u EU.

Inicijacijski ritual prilagodbe

Prkosno slovensko otezanje faktički i pravno predstavlja veliku prepreku, ali ono je samo jedan od faktora kolateralne štete koju je Hrvatska sama sebi nanijela upravo katastrofalno neučinkovitom reformom javne uprave i pravosuđa koja reformski karakter pokazuje samo na papiru. Čuđenje i nevjerica nakon blokade neshvatljivi su s obzirom na to da je tvrdoglava ustrajnost u pitanju granice jedno od Pahorovih predizbornih obećanja, čemu je kumovao i Dimitrij Rupel ponovno zasjavši na političkoj sceni kao čovjek toliko otporan na političku paljbu da bi mu na tome pozavidio i Bruce Willis. Slovenska politika konzekventna je već godinama baš kao i hrvatska tvrdoglava nepopustljivost da se odbije razračunati s glavnim preprekama koje *iznutra* koče pristupni proces. Pri tome ne treba smetnuti s uma da je on uglavnom administrativne naravi te da je Europska unija prije svega *birokratska* tvorevina, klub u koji se može ući jedino poštujući *dress code* te da redari na ulazu ne dozvoljavaju nošenje neprikladne odjeće ili pak oružja. Činjenica da u ovom slučaju redara glumi mala Slovenija dodatno uznemiruje hrvatsku javnost i političare.

Poput većine zemalja koje su relativno nedavno ušle u Uniju, i Slovenija je prošla inicijacijski ritual, složen proces psihološke i simboličke prilagodbe, ne toliko ozloglašenoj pravnoj stečevini, koliko mitološkim strukturama, diskursu prelaska misaone granice civilizacije i barbarstva. Kako to sjajno pokazuje slovenski sociolog Mitja Velikonja u svojim studijama novog eurocentrizma zasnovanim na analizi goleme količine empirijskog materijala, riječ je o *mitologiji tranzicije*, o zbližavanju dva odvojena entiteta koji se ponovno spajaju jer su u svojoj bîti jedno. Taj model prisutan je i u Hrvatskoj u obliku mitologije predziđa kršćanstva odnosno Europe prije Europe. Spomenuti diskurs nije nametnut od briselske administracije, nego izvikivan s govornica raznih političkih skupova, sa stranica kulturnih rubrika novina, iz zaseoka u kojima su se pokraj štala otvarali "europski domovi", rezale vrpce na "europskim" priredbama, pjevali folk-šlageri u čast priključenja i rušili simbolični zidovi, iako su oni, primjerice na granici s Italijom, bili tek metaforičke, a ne stvarne prirode. Nekontrolirano bujanje takva eurocentričnog metadiskursa prije 2004. godine, ali i nakon nje, ona su vrsta inicijacije kakvu je nekad predstavljao ulazak u partiju ili odlazak u vojsku: čin spremnosti za nametnuto zajedništvo. Međutim takva identifikacija s plutajućim označiteljem započela je još krajem osamdesetih prelaskom iz Balkana u Europu, ali na svoj vrhunac trebala je čekati čitavo desetljeće, kad je Europa napokon svoje "majušno pile, Sloveniju, sklonila pod svoje široko krilo, gdje je tako toplo, lijepo i sigurno, a opet sve tako strogo, sve po direktivama i uredbama", kako stoji u jednom stranačkom glasilu slovenske Narodne stranke štampanom nakon priključenja Europskoj uniji koje navodi i analizira već spomenuti Velikonja.

Mitologija tranzicije

Slovenski je problem dakle u tome što Uniju u takvu diskursu i patetičnom jeziku nije shvaćala kao konstruktivno-heterogenu tvorevinu odnosno različitost stvorenu pregovorima koju na životu održava načelo bilateralne popustljivosti, nego kao kontekstualno izmaštano jedinstvo čije su manifestacije vidljive u nekritičkom i snishodljivom stavu prema procesu integracije. Slovenski ulazak u Europu jest dakle dugogodišnji trud oko kolektivne identifikacije i medijskog širenja metajezika europejstva, pa se stoga Hrvatskoj ne oprašta brza i nagla penetracija u državnopravno tkivo Unije. Iz te perspektive slovenska blokada vezana je uz *simbolički kapital*, teško stečenu poziciju civilizacijskog entiteta koji sa strahom ali i žudnjom gleda na istok bojeći se da više neće biti jedina "europska" zemlja u susjedstvu. Pri tome su razlike očite: dok je u Sloveniji pred samu fazu uključivanja čak 80 posto građana smatralo da će im biti bolje pod skutima velike Europe, u Hrvatskoj statistike trenutno pokazuju ispodpolovični postotak. Dok je slovenski politički i medijski prostor godinama euforično prizivao Uniju kao spasiteljicu koja će zemlju izbaviti iz problematičnog balkanskog susjedstva, u Hrvatskoj spram Unije ponekad postoji patološki strah koji se često predimenzionira, strah od ulaska u društvo trulog kapitalizma, kao da on već nije prisutan ovdje u svojem najcrnjem i najbrutalnijem izdanju.

Na izvjestan način to je replika klasičnog europskog kolonijalnog diskursa kojem je nesvjesna svrha altruistička misija civiliziranja, pogonjena strahom da se ta misija neće moći izvršiti te da će se u klub ušuljati problematična osoba koja će tražiti odštetu za vrijeme provedeno u čekaonici. Inicijacija je uvijek nezgodna, čak i kad prođe bezbolno: slovenska je pripovijest o integracijskim procesima poput negdašnje inicijacije u JNA, a ono čega se u Ljubljani najviše boje jest da će novi regruti iz regije dobiti svoje simboličko mjesto bez napora i bola, bez vojničkog "ćebovanja" koje je prošla većina zemalja iz Istočne Europe, iako to s Hrvatskom nipošto neće biti slučaj. Vratimo li se na duhovitu metaforu s početka teksta, odnosno poziciju putnika u autobusu koji je dugo čekao na red da uđe i uredno platio kartu, a sada kada je unutra boji se da mu netko ne sjedne na mjesto, onda je posve jasno da mitologija tranzicije zahtijeva žrtve i da nema mnogo vremena jer autobus samo što nije krenuo. Hrvatska se ne bi smjela buniti zbog strogog vozača, pa čak ni zbog mrzovoljnih i zlobnih putnika jer se zbog šlampavosti još uopće nije ni počela pakirati, a čeka je naporan put. Nema dvojbe da će u autobus ući, ali glavno pitanje sastoji se u tome kakvu će prtljagu sa sobom ponijeti. z

Ukoliko je slovenski stav u ovom sporu izgrađen na perverznom izokretanju smisla parole No pasaran!, onda je hrvatska strategija mnogo bliža parafrazi poznate rečenice Groucha Marxa da ne bi želio biti član kluba koji bi ga primio za člana

Franco Juri

Blokada je kulturna i politička greška

Iva A. Boras

Zastupnik u slovenskom parlamentu koji je jedini glasao protiv blokade Hrvatske govori o razlozima i pozadini slovenske blokade i o ključnom sporu oko granice na moru

Prije nešto više od mjesec dana Slovenija nam je pred nosom zalupila vrata Europske unije. Opće iznenađenje blokadom pregovora, odnosno takvim neeuropskim ponašanjem naših civiliziranih susjeda, s ove strane rijeke Kupe ubrzo smo zamijenili ljutnjom. Koliko je ta ljutnja opravdana, koji su razlozi blokade, što dobivamo *mi*, a što *oni* blokadom pregovora i, napokon, kako izaći iz ove situacije, pitali smo jedinog političara koji je u odboru za vanjsku politiku glasovao protiv blokade hrvatskih pristupnih pregovora – Franca Jurija. Taj zastupnik lijevo orijentirane stranke Zares u slovenskom parlamentu (Državnem zboru) i član parlamentarnog Odbora za vanjsku politiku (OZP) na pitanja poslana mu e-mailom odgovorio je odmah. Složili smo se da su odnosi među državama jako loši i da je za razumijevanja argumenata druge strane prije svega potrebno – čuti ih.

Ključna je morska granica

Krenimo od početka: prije nekoliko mjeseci ostali smo iznenađeni saznavši da je Slovenija odlučila zaustaviti Hrvatsku na putu u EU. Hrvatska javnost ne razumije argumente slovenske vlade, nikada ih nismo jasno ni čuli.

– Pođimo odmah *in medias res*; Slovenija očekuje – i izgleda da od toga neće odstupiti – neposredan izlazak na otvoreno more, to je ključno i jedino zaista relevantno pitanje graničnog spora. Takvo je rješenje bilo omogućeno nacrtom kompromisnog sporazuma Drnovšek – Račan i tzv. dimnjakom odnosno koridorom do međunarodnih voda. To je bio kompromis prema kojem je išla i medijacija Williama Perryja. Nakon toga su se stvari počele zapetljavati, i to u Hrvatskoj, zbog unutarnjopolitičkih razloga, a sada zbog unutarnjopolitičkih igara u Sloveniji.

Mislim da je izvorni grijeh predugo trajanje nesporazuma, nepovjerenje i malo osobnih razloga. Na jednoj je strani Slovenija, punopravna članica Europske unije, koja misli da ima, kao takva, pravo očekivati više nego što joj po međunarodnom pravu pripada i želi spor riješiti bilateralno. Na drugoj je strani Hrvatska, koja ne želi odustati od Haškoga suda, dakle od međunarodnog prava, a ujedno Sloveniju ne shvaća kao članicu EU, koja ima formalno pravo blokirati pregovore.

Građani bi bili za pristup Hrvatske EU

Iako ste bili jedini protiv blokade pregovora, možete li nam objasniti – čemu blokada, koji su argumenti slovenske vlade za blokadu?

– Službeno, zbog pristupnih dokumenata koji po mišljenju naše vlade – prejudiciraju granicu. Osobno mislim da je blokada bila kulturna i politička greška. To sam Sloveniji i Borutu Pahoru javno rekao. Dokumenti koji su na obje strane nastajali nakon 25. lipnja 1991. i koji granicu "prejudiciraju" imaju relativnu vrijednost i ne mogu ništa prejudicirati. To nije samo moje mišljenje, tako misle i pojedini pravni stručnjaci. Nedavno je istu ocjenu izrekla i slovenska liberalna zastupnica Mojca Drčar Murko, pa zastupnik u europarlamentu Aurelio Juri, a također su se i drugi slovenski *opinion makeri* složili s tom ocjenom, primjerice Vlado Miheljak i Jani Sever. Na HRT-u sam vidio da su i neki drugi ugledni Slovenci javno izrekli pozitivno stajalište u tom duhu. No sad nakon iskustva s NATO blokadom, izgleda da referenduma neće biti; a i ako bi se dogodio – vjerojatno bi većina glasovala za pristup Hrvatske EU. Slovenska bi se javnost pokazala treznija i mudrija od političara.

Misli li slovenska javnost da Vlada i Borut Pahor pravilno odlučuju o tim pitanjima?

– U nekom široko gledanom smislu ipak da. Na početku je potpora Pahorovoj odluci bila jako visoka. Premijer je vjerojatno mislio da je to velik unutarnjopolitički doseg koji mu je u tom trenutku, uspostave parlamentarne potpore i surađivanja s opozicijom Janeza Janše, trebao. Međutim stvari su kompliciranije od toga i u javnosti se sve više stvara klima da treba biti pragmatičniji, politički realniji i fleksibilniji. Ipak se Slovenija ne može ponašati kao da je sama – ona je članica raznih integracija i UN-a, EU, NATO-a, OSCE-a i samim tim je suodgovorna za stabilnost i sudjelovanje u ovom dijelu Europe. Upravo o tome svijest raste glede pristupanja Hrvatske i Albanije u NATO. I na kraju, oporba Janeza Janše izigrala je Pahorovu benevolentnost i počela grubo ucjenjivati upravo pri osiguravanju za ratifikaciju novog širenja NATO-a – potrebne dvotrećinske većine.

Slovenija očekuje – i izgleda da od toga neće odstupiti – neposredan izlazak na otvoreno more, to je ključno i jedino zaista relevantno pitanje graničnog spora

Desnica profitira u sporu

Hrvatsko iskustvo s govorom mržnje još je svježe, govorim naravno o ratu koji je u našoj zemlji planuo u trenutku kad su se političari za to odlučili. Jesmo li štogod naučili iz nedavne prošlosti i vidi li slovenska javnost da je raplamsavanje nacionalizma štetno i opasno?

– Kad se Pandorina kutijica nacionalizma otvori, teško ju je zatvoriti. Kad duh pobjegne iz staklenke, teško ga je natrag pospremiti, a to poznajemo iz vremena raspada Jugoslavije. Ipak sam optimist i mislim da je svaki dan sve više trijeznih ljudi koji to shvaćaju, pogotovo mislim na one koji žive u krajevima uz granicu i nikako ne žele nacionalizam i govor mržnje. Nakon što sam javno izrazio svoje neslaganje s blokadom Hrvatske, dobio sam mnogo elektroničkih dopisa potpore, pogotovo iz slovenske Istre i Bele Krajine.

Zašto Slovenija ne pristaje na međunarodnu arbitažu Haškog suda, a s druge strane ucjenjuje da se što prije riješi granično pitanje, pa makar samo privremeno?

– Slovenija smatra da bi po međunarodnom pravu mogla ostati bez izlaza na otvoreno more. No tomu treba dodati da proglašenje ZERP-a od Hrvatske dodatno komplicira situaciju iako nije aktiviran za države članice EU. Zbog toga je kod nas na snazi mišljenje da bi se u rješavanju tih pitanja moralo voditi računa o načelu pravednosti – čitaj: slavni koridor do otvorenog mora. To bi sada bio dimnjak hrvatskog ZERP-a, a ne teritorijalnog mora, što za Sloveniju, članicu EU, ne bi vrijedilo, što znači da ne bi bilo nikakve, ni teoretske mogućnosti da bi Hrvatska ikada i ikako sprečavala plovidbu brodova prema luci Koper odnosno plovidbu slovenskih ribarica, koje uopće nisu sporne. O tome se radi i samo o tome.

Je li nova slovenska vlada s "crvenim svjetlom Hrvatskoj" dobila ili izgubila potporu biračkog tijela?

– Na prvu je loptu vjerojatno dobila. Pitanje je kako će se stvari odvijati. Većinu ljudi više zabrinjava recesija, otkazi, smanjivanje plaća nego dimna nacionalistička zavjesa. Naravno, pod tim uvjetima najviše dobivaju ekstremne nacionalističke opcije. Mješavina socijalnog nezadovoljstva i potraga za vanjskim neprijateljem uvijek je pogubna za stranke koje se nadahnjuju u socijaldemokraciji i liberalizmu. Na kraju tog puta uvijek pobjeđuju izvorni i dosljedni nacionalisti, odnosno krajnja desnica. Pahor ne shvaća da s takvim potezima raste potpora Zmagi Jelinčiću, kojem je to jasno i u tome uživa.

Iznova uzbuna na Balkanu

Slovenska blokada ulaska Hrvatske u NATO-savez samo je dodala ulje na vatru i isprovocirala javnost. Lani u siječnju Hrvatska je morala odustati od ZERP-a upravo zbog pritiska EU, i to prvenstveno Italije i Slovenije, ali tada su nam argumenti bili razumljiviji. Komu ova trenutačna situacija najviše odgovara?

– Zaplet s ratifikacijom NATO-dokumenta bit će riješen u kratku roku, o tome nema dvojbe. Oni koji su zaplet uzrokovali, odnosno Janez Janša i njegova SDS, mogu ucjenjivati i blefirati neko vrijeme, ali neće prejudicirati strateške nacrte vlastitih međunarodnih političkih kumova. Protokol o članstvu Hrvatske i Albanije dobit će potrebnu dvotrećinsku većinu.

Kakvo je stajalište EU o slovenskim potezima?

– EU je prvi put shvatila da je dugački slovensko-hrvatski granični spor ozbiljno pitanje i za Europu. Zato su predložili medijaciju s uglednim osobama. Činjenica da su među njima Badinter, koji granična pitanja bivše Jugoslavije dobro poznaje i Ahtisaari, nobelovac i iskusni medijator koji je rješavao opasne i teške sporove na Balkanu, dovoljno govore o ozbiljnosti s kojom Europa pristupa tom problemu. Sloveniju i Hrvatsku sada gledaju kao dvije balkanske države koje same nisu u stanju postići kompromis i sporazum.

Franco Juri rođen je 1956. Diplomirao je zemljopis i talijanski jezik i književnost 1987. na Filozofskom fakultetu u Ljubljani. Predavao je u talijanskoj gimnaziji, Srednjoj ekonomskoj školi u Kopru i na Filozofskom fakultetu. Godine 1988. bio je suosnivač Odbora za ljudska prava i skupine Gruppo 88. Bio je zastupnik LDS (Liberalno demokratske stranke) u slovenskom parlamentu od 1990. do 1993, član prve ustavne komisije i na čelu državne radne skupine za pomoć izbjeglicama iz bivše Jugoslavije. Od 1993. do 1997. bio je veleposlanik RS u Španjolskoj i na Kubi, a od 1997. do 2000. državni sekretar u Ministarstvu vanjskih poslova. Od 2000. je *free lance* novinar, publicist, karikaturist i voditelj televizijskih i radijskih emisija. Od 2008. zastupnik je u slovenskom parlamentu stranke Zares i član vanjskopolitičkog parlamentarnog odbora. Ujedno je i član Amnesty Internationala.

cmyk

Kruh, mlijeko i *Novi list*

Neven Jovanović

Najbolje su se dnevne novine u Hrvatskoj našle na točki gdje opet jednom moraju odlučiti žele li biti artikl široke potrošnje – ili i nešto više

Nedavno sam nešto bio govorio u Rijeci; tom prigodom nisam mogao izdržati da se malo naglas ne divim *Novom listu*. Poslije nastupa dobronamjerno su me upozorili da Riječani *Novi list* i ne smatraju nečim posebnim – da je njima on nešto kao i kruh i mlijeko: dio svakodnevice, nešto što se podrazumijeva. To upozorenje izgleda posve umjesno: zamislite kako bi Zagrepčanima izgledao gost koji hvali *Večernji list*! Ali, u drugu ruku, *Novi list* je – barem za mene – puno više od kruha, mlijeka i artikla široke potrošnje.

Novi list čitam svakodnevno već gotovo dvadeset godina, od 1990, otkad se u Hrvatskoj Tuđmanove ere uspio uspostaviti kao dragocjena oaza normalnosti. Svjestan sam mnogih ograničenja ovih novina – tko bi mogao dvadeset godina iz dana u dan davati po pedesetak stranica samoga savršenstva i genijalnosti? – ali ih svejedno smatram najboljim dnevnim listom u Hrvatskoj.

Zato mi je jako teško palo i jako me zabrinulo ono što je ovih dana isplivalo u javnost. *Novi list*, kao jedan – da oprostite – simbol drugačije Hrvatske, baš one Hrvatske u kojoj bih htio živjeti, našao se u srazu s drugim simbolom te Hrvatske: s Viktorom Ivančićem i Marinkom Čulićem, urednicima lani ugašenoga *Feral Tribunea*.

Feralovci u Novom listu

Prošle je godine *Novi list* ozbiljno krenuo u novu rundu borbe za tiražu, privlačeći publiku – između ostalog – angažiranjem niza vrlo bitnih imena hrvatskoga novinarstva (bitnih barem za nekoga tko je u proteklih dvadeset godina kritički čitao novine). U *Novi list* došli su – ili se vratili – Đermano Senjanović Ćićo, Sanja Modrić, Jagoda Vukušić, Denis Romac, Dražen Vukov Colić, Tatjana Gromača, Predrag Lucić, Ivica Đikić i niz drugih autora; velik broj njih došao je upravo iz ugašenog *Ferala*. U kolovozu sam u *Novom listu* našao i kratku noticu da su se novinarskoj ekipi priključili ni manje ni više nego Marinko Čulić i Viktor Ivančić, i to je itekako obećavalo. Međutim, otad pa do danas u novinama koje čitam svakodnevno nisam našao nijedan tekst ove dvojice – osim što su u novogodišnjem broju, u anketi o "događaju godine" po izboru "15 prvih pera *Novog lista*", među "15 prvih pera" uvršteni i Čulić i Ivančić. Nisam se, dakle, bio prevario – oni su još suradnici *Novog lista*; ali mora da su na odmoru, ili na bolovanju, ili na nekom uredničkom poslu.

Prošloga je tjedna, međutim, javnost saznala (osobno sam o tome čitao u četvrtak, 29. siječnja, na *H-alteru*, u obliku "natuknica koje već nekoliko dana kolaju internetskim prostorom") da su Marinko Čulić i Viktor Ivančić, istina, cijelo vrijeme na platnom spisku *Novog lista* – ali im *Novi list* ne želi objavljivati tekstove.

Nikoga ne plaćamo da ne bi radio

Nepotpisana *Kronologija šikaniranja u Novom listu* (http://www.h-alter.org/vijesti/mediji/storniranje-do-daljnjega) tvrdi da su Čulić i Ivančić, kao kolumnisti, primljeni u stalni radni odnos u *Novom listu* u kolovozu 2008, "i to na traženje uredništva lista i tadašnje uprave poduzeća"; da su dvojica novinara trebala pisati i za *Novi list*, i za tjednik koji je poduzeće namjeravalo pokrenuti; Ivančić je od 1. rujna trebao u *Novom listu* pisati kolumnu ponedjeljkom. No "tri dana uoči objavljivanja prve kolumne" dojavljeno mu je da se "'pisanje stornira do daljnjega' – kako za njega, tako i za kolegu Marinka Čulića – i to po nalogu novoga većinskog vlasnika *Novog lista*." (*Novi* je *list*, naime, lani promijenio vlasničku strukturu: većinu dionica kupio je Robert Ježić, vlasnik tvrtki Dioki i Dina, Riječanin i "dugogodišnji član HDZ-a".)

U prosincu prošle godine, kaže *Kronologija*, nova je direktorica *Novog lista*, Nataša Mijačika, Čuliću i Ivančiću ponudila "sporazumni raskid ugovora o radu". Kad ga oni nisu prihvatili, uslijedilo je učestalo pozivanje na "poslovne dogovore" u Rijeku. Potom je glavni urednik *Novog lista*, Goran Kukić, naručio od Čulića i Ivančića tekstove za broj novina od 5. siječnja. "Poslani tekstovi 5. siječnja nisu objavljeni u *Novom listu*, također uz obrazloženje da su 'stornirani do daljnjega', i to po nalogu uprave i većinskog vlasnika", obavještava *Kronologija*, navodeći dalje da je Kukić izjavio Čuliću i Ivančiću da se Robert Ježić "kategorično protivi objavljivanju njihovih tekstova".

Novi je *list* reagirao na ove optužbe – koje je 29. siječnja podržao Izvršni odbor Hrvatskoga novinarskog društva, a dan kasnije ponovljene su i na konferenciji za novinare Građanskoga odbora za ljudska prava – tekstom glavnog urednika Kukića (u subotu, 31. siječnja). Poanta je teksta da u *Novom listu* cenzure nema ni u kojem obliku; uostalom, u novinama bez problema radi i objavljuje niz ostalih bivših feralovaca. O Čuliću i Ivančiću Kukić najkonkretnije kaže ovo: "Nikoga ne plaćamo da ne bi radio. To se odnosi i na dvojicu kolega – Ivančića i Čulića – koji su trebali biti autori u planiranom političkom tjedniku. S obzirom na to da je taj projekt prolongiran, Uprava ih je zamolila za redefiniciju njihovog radnog statusa uz obećanje da na njih računa u trenutku pokretanja političkog tjednika. Nije bilo govora o otkazima, nije bilo prijetnji ni ucjena, nije bilo cenzure."

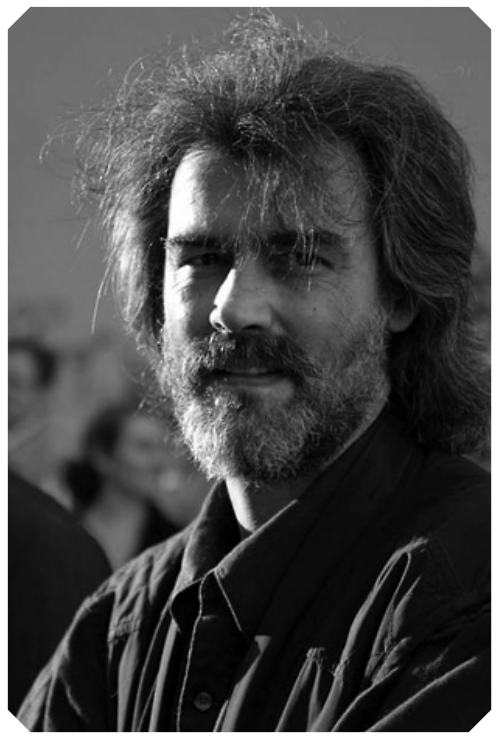

Ono što će biti korisno i važno, mislim, jest javno i glasno dati do znanja *Novom listu* i ljudima koji ga posjeduju, vode i stvaraju da osim materijalnog i financijskog kapitala novine imaju i onaj nematerijalni; da je kredibilitet glavni adut ne samo vjerodostojnog novinara – kakvi su nedvojbeno Čulić i Ivančić – nego i vjerodostojnih novina

Nešto ipak nije u redu.

Uspoređujući jednu i drugu verziju, jednu i drugu stranu ovog sukoba, moram primijetiti da se *Novi list* i Kukić nekih detalja iz *Kronologije* nisu dotakli. Oni ne spominju angažiranje Čulića i Ivančića kao kolumnista u dnevnom izdanju novina, kao što ne spominju ni naručene, a neobjavljene tekstove od 5. siječnja – upravo ono što je Čuliću i Ivančiću, pretpostavljam, dalo povoda da se žale na cenzuru. Suprotno "sporazumnom raskidu ugovora" iz *Kronologije*, Kukić tvrdi da je Čuliću i Ivančiću predloženo "redefiniranje radnog statusa".

Recimo, eksperimenta radi, da je istina na strani urednika *Novog lista*. To bi značilo da se Ivančiću i Čuliću naprosto nije dalo raditi, ili da su im ponuđeni novi ugovori (s nižim honorarima, s nepovoljnijim uvjetima) na koje nisu htjeli pristati. Moguće; nitko nije svetac, svi smo krvavi ispod kože. Ali, ako je tako, zašto bi dvojica novinara izlazila u javnost sa svojom pričom? Zašto bi riskirali da ih se javno raskrinka kao lijenčine i pohlepnike? I zašto urednik *Novog lista* ne spominje planirane kolumne, zašto točku po točku ne pobija navode iz *Kronologije maltretiranja*?

Najblaži zaključak koji iz ovoga mogu izvući jest da tu nešto nije u redu. Dakako da se poduzeće koje slobodno posluje na slobodnom tržištu mora brinuti o profitu, da ne smije rasipati novce; dakako da kriza i recesija ne pogoduju pokretanju novog tjednika. Ali – znači li to da Čulić i Ivančić, suprotno onom što piše u *Kronologiji*, nisu htjeli raditi ništa drugo osim pisanja za tjednik? Znači li to, možda, da su za 5. siječnja iz inata napisali tekstove koji su bili takvi da ih se nije moglo objaviti (ili da ih nisu napisali, mada *Kronologija* tvrdi da jesu), a da Kukić o tome naprosto džentlmenski šuti?

Nešto ipak nije u redu. Nije u redu.

Nematerijalni kapital

Nesuglasice između *Novog lista* i Čulića i Ivančića očito su – čim su dospjele u javnost – na točki u kojoj se više ne mogu izgladiti; dva novinara koje iznimno cijenim očito neće nikad pisati u novinama koje iznimno cijenim. Možda i nije toliko važno zašto ta suradnja nije uspjela, jesu li se izjalovili poslovni planovi, jesu li prevladale osobne antipatije, ili ima prostora i za teorije zavjere, za paranoična razmišljanja o tome koji feralovci smiju, "da se Vlasi ne dosete", pisati u *Novom listu*, a za koje se ipak mora povući crta.

Istinu znaju insajderi; mi ostali, stojeći sa strane, možemo ili spekulirati ili se senzacionalistički (i pomalo zlurado) sablažnjavati. Ni od jednog ni od drugog neće biti posebne vajde. Ono što će biti korisno i važno, mislim, jest javno i glasno dati do znanja *Novom listu* i ljudima koji ga posjeduju, vode i stvaraju da osim materijalnog i financijskog kapitala novine imaju i onaj nematerijalni; da je kredibilitet glavni adut ne samo vjerodostojnog novinara – kakvi su nedvojbeno Čulić i Ivančić – nego i vjerodostojnih novina; da se takav kredibilitet može izgubiti samo jednom; i, napokon, da *Novi list* može biti nešto poput kruha i mlijeka, artikl široke potrošnje koji kupujemo radi nagradne igre i vremenske prognoze – ali da može biti i nešto puno, puno značajnije. Ako to požele ljudi koji ga rade. Kao što su bili poželjeli nekoć, prije dvadeset godina, na početku Tuđmanove ere.

Demokracija je nešto što će reći budućnost

Alain Badiou

Filozofija je nužno demokratsko djelovanje, no istovremeno većina filozofa dijeli politička uvjerenja koja uopće nisu demokratska, sigurno ne u uobičajenom smislu. Autor se bavi tim protuslovljem u nastojanju da objasni budućnost demokracije

Svatko pokušava biti najboljim demokratom. Između različitih demokracija danas neprestance se pojavljuju sva politička protuslovlja. Čak je i rat demokratski postupak protiv lažne demokracije. George W. Bush opravdao je rat u Iraku time da je veći demokrat nego Saddam Hussein. Čini se da je postalo nemogućim ne biti demokratom. Je li razlog možda u tome što se nahodimo pred krajem poznate forme demokracije? To će se pokazati. No sigurno je da se pojam demokracije mora objasniti.

Postoji li politička istina?

Počnimo s jednim protuslovljem. S jedne je strane filozofija nužno demokratsko djelovanje. Odmah ću objasniti zašto. S druge pak strane, većina filozofa, od Platona do mene sama, uključujući Hegela, Nietzschea, Wittgensteina, Heideggera ili Deleuzea, dijeli politička uvjerenja koja, u uobičajenom smislu, apsolutno nisu demokratska. Ovo bi mjesto također valjalo objasniti.

Opstoji protuslovlje između istinske prirode filozofije, koja odgovara demokratskom shvaćanju diskusije i mišljenja, i shvaćanja filozofije u političkom polju koja često prihvaća autoritarni okvir za kolektivno određenje ljudi. Suočeni smo tako s paradoksalnim odnosom između tri pojma: demokracija-politika-filozofija. Moramo poći od demokracije prema filozofiji. Jer rođenje filozofije kod starih Grka nedvosmisleno ovisi o pronalaženju prve forme demokratske moći. No moramo i od filozofije stići do politike. Jer je politika u povijesnom razviću filozofije vazda bila veoma važnim poljem filozofije. No dok je politika predstavljala refleksivan predmet za filozofiju, veoma je teško, općenito uzevši, od jednog takva načina politike prispjeti do demokracije.

Dopustite li: demokracija je prije filozofije bila jedna nužnost, a nakon filozofije nemogućnost. Naše pitanje glasi: Što se mijenja u politici putem filozofijskog djelovanja tako da je demokracija, s jedne strane, nešto nužno, a s druge pak nešto nemoguće ili veoma tegobno? I odgovor glasi: tegobnost leži u odnosu između demokratskog pojma slobode i filozofijskog pojma istine. Ima li nečega takva poput političke istine, tada je ta istina obvezna za svaki racionalno misleći duh. To pak znači da je sloboda apsolutno ograničena. I obrnuto, nema li nikakve ograničenosti, tada nema nikakve političke istine. No u tom se slučaju ne može uspostaviti nikakav odnos između filozofije i politike.

Filozofija, istina i demokracija

Tri su dakle pojma – politika, demokracija i filozofija – zahvaljujući pitanju istine, međusobno povezana. Time se postavlja pitanje: Što je demokratski koncept istine? Što je, u odnosu na relativizam i skepticizam, demokratska univerzalnost? Što je demokratski zakon koji se može primijeniti na sve nas? Filozofija ima dvije temeljne osobine. Najprije, ona je diskurs koji je neovisan o položaju ljudi koji ga iznose. Filozofija nije diskurs kralja, svećenika, proroka ili nekog boga. Nema nikakva jamstva za filozofijski govor od strane transcendencije, moći ili sakralnih uloga. Filozofija pretpostavlja da je potraga za istinom otvorena za sve. Filozofijsko mišljenje ne vodi brigu o subjektivnom iskazu, nego o objektivnoj dosljednoj riječi. Filozofija je diskurs koji se legitimira iz sebe sama. To je nedvojbeno demokratska osobina.

S druge strane, filozofija je neposredno izložena sudu drugih. Filozofijski se diskurs izlaže putem anticipiranja prigovora i priznanja rasprave. Njegov je aksiom ravnopravnih svih misli. Ta je ravnopravnost sud za filozofijski diskurs. I to je sud u demokratskom smislu riječi. Socijalna, kulturna ili religiozna pozicija govoreće ili misleće osobe za filozofiju nema nikakve važnosti. Filozofija prihvaća biti od svih. Filozofija je istodobno izložena pristanku ili kritici, i to bez unaprijed danog odlučivanja o osobi koja pristaje ili kritizira. Filozofija prihvaća biti za sve. Tako možemo zaključiti da je navlastita bit filozofije demokratska.

No ne smijemo zaboraviti da filozofija koja prihvaća da je apsolutno univerzalna, kako u svojemu iskonu tako i svojemu pripisivanju (adresiranju), ne može u jednakoj mjeri prihvatiti da je po svojemu određenju ili cilju demokratska. Svatko može biti filozofom ili sugovornikom filozofa. No bilo bi lažno tvrditi da je svako mišljenje jednakovrijedno. Aksiom ravnopravnosti misli daleko je od toga da bude aksiomom ravnopravnosti mnijenja. Kod Platona se, na samim počecima filozofije, najprije pravi razlika između lažnih i točnih mnijenja i potom između mnijenja i istine. Iz tog razloga filozofija očito ne može prihvatiti veliko demokratsko načelo slobode mnijenja. Predstavlja li mnijenje upravo oprečnost istini, tada za njega ne može vrijediti ta vrsta slobode. Ni u zapadnjačkim demokracijama ne prihvaćaju se sva mnijenja. U Francuskoj, na primjer, ne potpadaju pod slobodu mnijenja kojima se niječu ubijanja Židova od nacista. Opstoji zakon koji zabranjuje da se takvo mnijenje iznosi. Općenitije rečeno: filozofija jedinstvo i univerzalnost istine suprotstavlja pluralitetu i relativnosti mnijenja.

Je li demokracija važnija od filozofije?

Ima još jedan razlog koji ograničava demokratsko okretanje filozofije. Filozofija je izložena kritičkom sudu drugih. Ta se izloženost pozivlje, međutim, na opće prihvaćanje pravila za diskusiju. Moramo priznati valjanost argumenata. I naposljetku moramo priznati opstojanje univerzalne logike kao formalnog uvjeta aksioma jednakosti misli. Aksiom jednakosti misli sa sigurnošću se nahodi, i nužno, u polju opće logike. To je – u metaforičkom smislu – "matematička" dimenzija filozofije. Opstoji sloboda u pripisivanju ili adresiranju, no opstoji istodobno nužnost strogog, za sve valjanog pravila diskusije.

Kao i matematika, filozofija je od svih i za sve: ona nema nikakav poseban jezik, no na snazi je strogo pravilo za izvođenje zaključaka. Kada, dakle, filozofija istražuje politiku, ona to ne može činiti prema mjerilu čiste slobode, a tek ne može prema mjerilu slobode mnijenja. Filozofija se puno prije zanima pitanjem: Što može biti jedna politička istina?

Jednakost i univerzalnost karakteristike su jedne valjane politike u polju filozofije. Njezino klasično ime glasi: pravednost. Za pravednost je jednakost važnija od slobode. I univerzalnost je važnija od partikularnosti, identiteta ili individualnosti. Iz tog razloga problematična je opća definicija demokracije kao slobode pojedinaca.

Richard Rorty izjavljuje: "Demokracija je važnija od filozofije". S tim političkim načelom Rorty faktički pripravlja teren za gubljenje filozofije u kulturnom relativizmu. Platon na početku filozofije kaže upravo suprotno: filozofija je daleko važnija od demokracije. I ako je pravednost filozofijsko ime za politiku kao kolektivnu istinu, tada je pravednost važnija od demokracije. Velika je kritika demokratske politike kod Platona svakako ambivalentna. S jedne strane predstavlja osobno mnijenje jednog aristokrata. No, s druge pak strane, pokazuje zbiljski problem, naime temeljno protuslovlje između slobode i pravednosti. To je naposljetku naša današnja situacija: cijena naše slobode, ovdje u zapadnjačkom svijetu, jest monstruozna nepravednost unutar naših zemalja, a još više izvan njih. Filozofijski rečeno, nema uopće pravednosti u suvremenom svijetu.

> Najbolja je paradigma pravednosti vjerojatno, kao što je to Platon već izložio, matematika. U matematici nalazimo iskonsku slobodu, slobodu izbora aksioma

Pravednost matematike

Najbolja je paradigma pravednosti vjerojatno, kao što je to Platon već izložio, matematika. U matematici nalazimo iskonsku slobodu, slobodu izbora aksioma. Potom vlada potpuna određenost, koja slijedi logička pravila. Moramo prihvatiti konsekvence našeg prvog izbora. A to prihvatiti nije sloboda, nego prisila, nužnost i težak intelektualni rad iznalaženja konkretna dokaza. U matematici nalazimo snažnu univerzalnu jednakost u preciznom smislu: dokaz je dokaz, i to bez izuzeća za sve koji prihvaćaju početni izbor i logička pravila. Izbor – konsekvence – jednakost – univerzalnost. Ta četiri pojma opisuju, u ovom redoslijedu, paradigmu političkog pojma pravednosti.

I ovdje se uostalom susrećemo s paradigmom klasične revolucionarne politike, cilj koje je pravednost. Ponajprije se mora prihvatiti temeljni izbor. Ovdje je izbor između dva puta, kako su to govorili kineski revolucionari: između revolucionarnog puta i konzervativnog, radničke klase ili buržoazije, kolektivnog djelovanja ili privatnog života. I moraju se prihvatiti konsekvence ovog izbora: žrtva i ogorčena borba, nikakva sloboda mnijenja ili životnih stilova, nego disciplina i težak rad eda bi se pronašla strategijska sredstva za pobjedu. A rezultat nije nikakva demokratska država u uobičajenom smislu te riječi, nego diktatura proletarijata koja služi nanošenju poraza neprijateljima. Usto, ta se paradigma predstavlja kao apsolutno univerzalna, jer cilj nije moć određene klase ili skupine, nego ukidanje (Aufhebung) svih klasa i nejednakosti i napokon kraj same države.

"Demokracija" u ovom shvaćanju označuje svakako dvije posve različite stvari: s jedne strane formu države u Lenjinovu smislu i, s druge, narodni pokret u Maovu smislu. U prvom smislu demokracija nema ništa s revolucionarnom politikom ili pravednošću. U drugom, demokracija nije ni norma ni cilj. Tek je sredstvom za aktivnu prisutnost naroda u političkom polju.

Demokracija nije politička istina, nego sredstvo iznalaženja i realiziranja političke istine.

Demokracija kao predznak

Danas doduše moramo, budući da se ta klasična sekvenca revolucionarne politike zavazda izgubila, ići novim putem, kako bismo pojmili demokraciju kao mogućnost oslobođenja naroda. Utoliko moje predavanje ima i smisao shvaćanja demokracije kao filozofijskog uvjeta za novo učenje, novi status diskursa. Jer izučiti istinsku politiku znači opisati nova mjesta za pravednost. Ta pak mjesta ne smiju biti unaprijed određena. Ona ne mogu pripadati državi. To su mjesta na koja se može izaći iz opstojećega subjektivnog svijeta.

Otuda treba naučiti pravi put, spoznati političku istinu i biti njom obuzet.

Možemo reći da je demokracija prigoda s političkim posljedicama. Ili riječima pjesnika Wallace Stevensa: demokracija je "predznak", nešto, "što će reći budućnost". Demokraciju ne možemo reducirati na demokratsku moć jedne države. Demokracija je, ukoliko se prigađa, za filozofe obećanje novosti u političkom polju.

Predavanje Alaina Badioua na Sveučilištu Humboldt u Berlinu, siječanj 2008.
Objavljeno u Die Tageszeitung*, 23. siječnja 2008.*
S njemačkoga preveo Mario Kopić

Kulturna politika

Kultura u doba recesije

Biserka Cvjetičanin

Možemo se upitati što Hrvatska poduzima u ovo doba globalne krize. Na odgovornim mjestima nitko ne govori da su recesija i kriza zahvatile i našu zemlju.

Za razliku od Hrvatske, u kojoj na odgovornim mjestima nitko ne govori da su recesija i kriza zahvatile i našu zemlju, Francuska, a pogotovo Sjedinjene Američke Države već uvelike raspravljaju o posljedicama i donose strateške planove za preživljavanje kulturnog sektora

U raspravama o globalnoj financijskoj krizi, recesiji, raspadu "sustava" u koji nitko više ne vjeruje, općem osjećaju nesigurnosti… zaboravlja se kulturu kao "ključ razvoja" (UNESCO) i uglavnom joj se pristupa s pozicije borbe za opstanak. U mnogim zemljama otkazuju se kulturne manifestacije, zatvaraju operne kuće i kazališta, kulturne institucije javno protestiraju zbog ekonomskih teškoća. Globalna kriza već ima na njih sve snažniji utjecaj. Ovih je dana francuski *Théâtre de la Cité internationale* pozvao na nacionalnu mobilizaciju i u svom "Pozivu svih poziva" optužio vladu da u ime ideologije *homo oeconomicusa* prepušta zaposlene i korisnike "prirodnim" zakonima tržišta, što se već ranije u kriznim razdobljima pokazalo katastrofalnim, štoviše, i u poslovnim krugovima iz kojih je takva ideologija proistekla. Među stručnjacima koji postavljaju pitanje na koji način kulturni sektor može preživjeti financijsku krizu jest Helmut K. Anheier, profesor sociologije na Sveučilištu u Heidelbergu i urednik višetomnog istraživačkog pothvata o kulturama i globalizaciji (www.labforculture.org/en/content/view/full/39830). Anheier smatra da će utjecaj krize biti još dublji i širih razmjera nego što je danas, premda nije jasno koliko će se dugo osjećati posljedice i što će u konačnici značiti za kulturni sektor. Suprotno apelu pariškog *Théâtre de la Cité internationale* Anheier ističe da su transferi između neprofitnih i profitnih modela postali sve češći, kao i konverzija javnih institucija u privatne (obrazovanje i kultura). Drugim riječima, mnoge se organizacije u kulturi mijenjaju, neprofitne postaju slične profitnima, a javne institucije preuzimaju obilježja privatnih, što znači da se mijenja i cijela struktura financiranja, od javnih fondova do privatnih donacija, te stvara veća financijska nestabilnost.

Proaktivna politika i inovacija

Anheier se ne zaustavlja samo na pitanju utjecaja krize na kulturni sektor, već formulira niz novih; na primjer, na koji način umjetnički i kulturni sektor odgovara na krizu te kako bi neprofitni sektor mogao svojom aktivnom ulogom nametnuti nove izazove. Anheier daje odgovore u obliku šest sugestija za prevladavanje krize te pripreme za budućnost. Temelj su za Anheiera proaktivna politika i inovacije kulturnog sektora. Zalaže se za javno-privatno partnerstvo, osnivanje javnog fonda za neprofitne organizacije (za pomoć u nestabilnim situacijama) i niz drugih mjera. Pozivajući se na sociologe i ekonomiste koji već dugo raspravljaju o krizama kao nužnim korektivima, kao dijelu procesa "kreativne destrukcije", Anheier smatra da krize, u tom slučaju, možda nude nove izazove. Neke će institucije nestati, neke doživjeti uspon. Staro upravljanje i elite bit će zamijenjeni. Pojavit će se novi obrasci financiranja i načini organiziranja. Odgovor na krizu istodobno zahtijeva smanjenje nesigurnosti i iskorištavanje povoljnih prilika. Iznad svega, ističe Anheier, ovladavanje krizom zahtijeva "proaktivan pristup kulturnoj politici od odgovornih u kulturi na europskoj razini: otvarati prostore za kreativnost i inovaciju, i očuvati dosadašnja postignuća na korist svih".

Prema pisanju američkog tiska, proaktivni pristup kulturi bit će dio strategije predsjednika Baracka Obame. Od dana svoje inauguracije do danas, dakle u samo dva tjedna, Obama je najavio i počeo provoditi nekoliko ključnih strategijskih inicijativa. Najavio je nove više standarde u pogledu očuvanja okoliša, odlučio je zatvoriti vojni logor koji je štetio pravnom i vanjskopolitičkom ugledu SAD-a, istaknuo je bitnu ulogu diplomacije u rješavanju svjetskih problema umjesto uporabe vojne sile. Obama je donio nove, više etičke standarde u vladanju i zapošljavanju u raznim državnim tijelima federalne vlade i u Bijeloj kući te je predložio cijeli niz ekonomskih i financijskih mjera usmjerenih na rješavanje sadašnje (ekonomske) krize, uključno i zakon o ekonomskom stimulansu od oko 800 milijardi dolara. Tijekom kampanje osnovao je tranzicijski tim za umjetnost i kulturu, te je po Obaminu dolasku u Bijelu kuću organiziran sastanak predstavnika dvadesetak vodećih umjetničkih organizacija, koji su raspravljali o strategijskim pravcima u umjetnosti i kulturi u vrijeme ekonomske krize, što predstavlja respektabilnu promjenu. "Svijet oko nas brzo se mijenja i mi moramo biti dio toga, a poziv federalne vlade na dijalog unosi novinu", naglašava Jesse Rossen iz Lige američkih orkestara (LAO). Kao što navodi Helen Stoilas u *The Art Newspaper* od 7. siječnja 2009, Barack Obama bio je jedini kandidat koji je u predizbornoj kampanji dao detaljan program inicijativa u kulturi, pa tako i planove za osnivanje *Artist Corps* mladih umjetnika za promicanje umjetnosti u školama i siromašnim zajednicama, za zdravstveno osiguranje umjetnika, za povećanje sredstava Nacionalnoj zakladi za umjetnost (NEA) i Nacionalnoj zakladi za humanističke znanosti (NEH). Zacrtani ciljevi mogu predstavljati bazu za kulturnu strategiju, ističe Stoilas.

Obamin zalog za umjetnost i kulturu

Isti list 14. siječnja 2009. donosi članak Davida A. Rossa o prvih deset koraka koje bi Barack Obama, usred ekonomske krize, mogao poduzeti u promicanju umjetnosti. Među tim koracima navodi se ulaganje u umjetničko i muzičko obrazovanje u osnovnim i srednjim školama, ulaganje u obnovu infrastrukture i programa kulturnih institucija, promicanje umjetnika kao kulturnih ambasadora u svijetu i jačanje međunarodne kulturne suradnje, pojednostavljenje dobivanja viza za strane umjetnike itd. Štoviše, u članku *Put Culture in the Cabinet,* objavljenom u *The New York Times* 27. prosinca 2008, William R. Ferris predlaže osnivanje ureda na razini državnog tajnika za kulturu (ili, eventualno, osnivanje savjetničkog ureda) u Bijeloj kući koji bi koordinirao administrativne aktivnosti u novom području umjetničke i kulturne politike. Mnogi američki umjetnici podržavaju taj prijedlog, među njima i Quincy Jones, koji tu ideju promiče više od deset godina.

Možemo se upitati što Hrvatska poduzima u ovo doba globalne krize. Na odgovornim mjestima nitko ne govori da su recesija i kriza zahvatile i našu zemlju, pa nam rasprave, sugestije ili koraci za prevladavanje krize kojima je zaokupljen ovaj naš jedini i zajednički svijet nisu ni potrebni. Z

IZABRANA DJELA Slobodana Šnajdera

1. kolo
1. sv. KNJIGA O SITNOM *proza i dramoleti*
2. sv. KASPARIANA *eseji*
3. sv. SMRTOPIS *drame*
Cijena: 240,00 kn

2. kolo
4. sv. POČETNICA ZA MELANKOLIKE *proza*
5. sv. RADOSNA APOKALIPSA *eseji i kritike*
6. sv. BOSANSKE DRAME *drame*
Cijena: 240,00 kn

3. kolo
7. sv. SAN O MOSTU *kolumne*
8. sv. NEKA GOSPOĐICA B. *drame*
9. sv. FAUSTOVA OKLADA *drame*
Cijena: 280,00 kn

Puna cijena kompleta: 760,00 kn

NARUDŽBENICA

Naručujem ☐ KOMPLET(A) Izabranih djela Slobodana Šnajdera u 9 svezaka po cijeni od **532,00 kn**

Kupac: _____

MB (za pravne osobe) _____

Adresa _____

Telefon/Fax _____

e-mail _____

Potpis (i žig) _____

Narudžbenicu poslati na adresu: Prometej, Kaptol 25, 10 000 Zagreb
Poštarina i pakiranje za svaku pošiljku u RH 20 kn.
Informacije i narudžbe: tel/fax: 01 48 10 190 • e-mail: prometej@zg.t-com.hr • www. prometej.net

Način plaćanja:
☐ pouzećem
☐ po predračunu

Uvijek robom!

Andrej Nikolaidis

O novom porobljavanju Afrike, koje neočekivano predlaže ekonomski stručnjak Jeffrey Sachs, ideologiji "održivog oporavka" i cinizmu "historijskog rješenja" za Afriku

Alain Badiou tvrdi kako bi samo novac koji Europljani godišnje potroše na parfeme bio dovoljan da se na godišnjem nivou spriječi glad u Africi. Generički ljekovi koje bi zapadne kompanije mogle distribuirati mnoge bi Afrikance spasili bolesti od kojih u Europi danas malo tko umire. Afrika, koja nestaje pod udarima gladi i bolesti, za Badioua je jedna od najstrašnijih demonstracija razorne moći uvjerenja da je tržište prirodni, stoga i najbolji regulator društvenih odnosa.

Održivi oporavak od održivog razvoja

Jeffrey Sachs, ekonomski superstar, profesor na Kolumbiji i specijalni savjetnik generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, čovjek sa *Timeove* liste 100 najuticajnijih ljudi na svijetu, za Afriku ima drugi plan. Po njemu, Afrika je naša najveća (ako ne i posljednja) razvojna šansa.

U nedavno objavljenom autorskom tekstu, naslovljenom *Održivi oporavak* Sachs kaže: "siromašni djelovi svijeta će se morati prihvatiti kao šanse za investiranje a ne kao prijetnje ili mjesta koja treba izbjeći". Sachs, dakako, o Africi ne govori kao o šansi za investiranje ljubavi i milosrđa: "U dobu u kom će najveće američke, evropske, japanske… kompanije za izgradnju infrastrukture imati značajan višak kapaciteta, Svjetska banka, Evropska investiciona banka, Uvozno-izvozna banka Sjedinjenih Država i drugi javni investicijski fondovi trebali bi financirati velike infrastrukturne investicije u Africi, s ciljem da se izgrade putevi, elektrane, luke i telekomunikacijski sistemi".

Već sam naslov teksta, *Održivi oporavak,* tjera na oprez kakav se osjeti pred liticom, onda kada je pred nama samo praznina. Do jučer su pričali o "održivom razvoju", već danas govore o "održivom oporavku" od tog razvoja. Kako primjećuje Frank Furedi, komplikovana, isprazna retorika koju su usvojile političke elite ne skriva neku tajnu, veliku ideju koju ta elita slijedi. Naprotiv: jedina "velika ideja je u tome da nema velike ideje". Osim toga, ta retorika se koristi da prikrije "ne samo da elita nema veliku ideju, nego im nedostaje čak i onih malih". Furedi navodi primjer Tessae Jowell, državnog sekretara za kulturu u britanskoj vladi, koja je 2004. izjavila kako na sastancima "apsurdni jezik koji koristimo bilježi u svoju malu svesku koja je prepuna takvih budalaština". Pored besmrtne "održivi razvoj", mjesto u njenoj svesci našle su i sljedeće fraze: "održivi obroci u školama", "povratni izvještaj o podacima u regionalnoj kulturi", "strateški ciljevi evaluacije", razne vrste raznolikosti, transparentnosti, uključivanja, najbolje prakse, društvene kohezije…

Zašto ulagati u Afriku?

Samo takav jezik u stanju je da izrazi Sachsovu veliku ideju. Badiou i Sachs kao da ne govore o istom kontinentu. Ako Sachsovi veliki putevi doista budu sagrađeni, na njima očito neće biti velikih saobraćajnih gužvi: najprije zato što su ljudi koji umiru od gladi u principu loši kupci automobila.

Ali da još jednom pažljivo i održivo osmotrimo Sachsov plan. Zašto je važno ulagati u Afriku? Zato što je Americi potrebno veliko gradilište na kojem će zaposliti firme i radnike. Osim toga, piše Sachs, "Amerika ne može nastaviti pozajmljivati od ostatka svijeta kao što je to činila u prethodnih osam godina. Američki izvoz mora se povećati, što znači da će se neto izvoz Kine, Japana i drugih zemalja koje proizvode višak, morati smanjiti". Sachsova retorika je znakovita: Amerika mora povećati, drugi moraju smanjiti. Iz toga se prosto podrazumijeva i ostalo: globalne financijske institucije trebale bi odobriti kredite za radove infrastrukturne investicije u Africi, afričke vlade moraju prihvatiti kredite, a američke firme moraju dobiti najveće poslove.

Ulaganje u Afriku, to je jasno, poduzima se da bi se pomoglo Americi. Ali možda će pomoći i Africi. Sachs, na primjer, predviđa: "Sve dok se radi o dugoročnim kreditima koji imaju umjerene kamatne stope (recimo, na 25 godina sa godišnjom kamatom od 5 posto), države primaoci bi te kredite mogli otplatiti od značajnog rasta prihoda i to za vrijeme jedne generacije. Koristi od ovakvog razvoja mogle bi biti nevjerovatne, kako za Afriku tako i za bogate zemlje koje bi ponovo zaposlile svoje kompanije i radnike".

Ali ovdje je već riječ o moglo bi pomoći. Nema: mora pomoći Africi. A moglo bi Afriku gurnuti i u još veće dugove i bijedu, jer je izvjesno da afričke zemlje neće moći vratiti kredite koje – podrazumijeva se – uredno moraju vraćati.

Shvatili smo bit plana: siromašne afričke zemlje treba da financiraju oporavak posrnulih zapadnih ekonomija. I to s kamatom od samo 5 posto. Zauzvrat će dobiti moderne puteve koji će omogućiti savremeni transport umrlih od AIDS-a i gladi, kao i humanije uslove za pješačenje za kolone izbjeglica.

Obama, Bono Vox i pokoravanje Afrike

U činjenici da je Obama postao predsjednik Amerike, Jeffrey Sachs vidi zalog budućeg američko-afričkog partnerstva. "Srećom po sve, izborom Obame za predsjednika, Sjedinjene Države su napravile ogroman korak naprijed. Sada je vrijeme za akciju", kaže on. Zvanična verzija glasi: pobjedom Baracka Obame, Amerika je raščistila sa svojom rasističkom prošlošću.

Na talasu liberalne histerije, u kojoj, gledajući iskosa, uvijek možemo prepoznati liberalnu hipokriziju: sada je vrijeme za akciju. Ako je doista tako, nije li sada pravi trenutak za veliku stvar: da prva demokracija svijeta, koju vodi veliki lider, onaj koji je "čovječanstvu vratio nadu", a kojega slijedi javnost bez premca kada je u pitanju demokratska kondicija i vizija, kao vid nadoknade za rad svih onih Afrikanaca koji su besplatno gradili Ameriku, besplatno izgradi sve one "puteve, luke, elektrane i telekomunikacijske sisteme" o kojima govori Sachs? Nešto nam, ipak, govori da bi ta ideja bila odbačena kao "neprirodna" i "neizvodljiva".

Umjesto toga, samo je pitanje trenutka kada će se u akciju dizanja američke ekonomije kroz ulaganje u Afriku uključiti Bono Vox. Akcija će se, nesumnjivo, odvijati pod dirljivo humanističkim sloganom (zašto se ne držati provjerenih vrijednosti, zašto ne još jednom "USA for Africa"). Uostalom, MTV je već krenuo u akciju: ovih dana se na tom kanalu vrte reklame za "MTV Africa Video Awards".

Ironija, cinizam i sarkazam se, kao duga nad ćupom sa blagom, nadvijaju nad Sachsovim historijskim rješenjem za Afriku. Nekada su crne ljude vezane u lance brodovima odvozili u Ameriku, da tamo grade novu zemlju. Sada se bijeli ljudi vraćaju u Afriku: ne da bi lovili crne ljude, nego da bi za njih gradili luke i puteve. Time će Afrikanci ponovo pasti u ropstvo: ovoga puta dužničko. Kada Afrika bude premrežena putevima, u to se možete kladiti, na snimku iz svemira ti će putevi imati oblik lanaca. z

Tekst izvorno objavljen u ljubljanskom Dnevniku

Na temelju Zakona o financiranju javnih potreba u kulturi („Narodne novine" broj 47/90 i 27/93) te članaka 2. i 3. Pravilnika o izboru i utvrđivanju programa javnih potreba u kulturi ("Narodne novine" broj 137/08) Ministarstvo kulture Republike Hrvatske objavljuje

Javni poziv za dodjelu potpora za poticanje književnih programa u okviru književarske djelatnosti u 2009. godini

Ministarstvo kulture dodijelit će potpore književarama i antikvarijatima za njihove djelatnosti u sljedećim područjima:
- književno-autorske promocije
- tematski književni susreti
- književne radionice
- ostale aktivnosti čiji je cilj promicanje kulture čitanja.

Cilj Javnoga poziva: stimuliranje nezavisnih književara te povećanje dostupnosti knjiga i časopisa.

Pravo podnošenja ponuda imaju pravne osobe koje su registrirane za obavljanje književarske djelatnosti u Republici Hrvatskoj.

Uz ponudu za potporu treba dostaviti:
- ispravno ispunjenu prijavnicu
- registarsku potvrdu iz koje je vidljivo da je predlagatelj registriran za obavljanje književarske djelatnosti
- detaljan pregled i opis svih dosadašnjih djelatnosti književare u području promidžbe knjiga i kulture čitanja (priložiti dokumentaciju)
- opis književarske književne građe (obvezni elementi u prijavnici: broj zastupljenih nakladnika, broj ponuđenih naslova, struktura ponude – odnos komercijalnih naslova prema naslovima koje podupire Ministarstvo kulture, broj književnih časopisa koji su u stalnoj ponudi)
- opis ostale književarske građe
- detaljan opis svakog programa za koji se traži potpora
  - detaljna razradba programa (cilj, plan s rokovima, sudionici, voditelj programa)
  - konkretni podatci o prostornoj i kadrovskoj ekipiranosti
  - vlastita osigurana sredstva za provedbu programa te sredstva iz drugih izvora.

Književare moraju samostalno pripremiti i predložiti projekte koji se ne smiju niti u jednoj točki podudarati s ostalim programima za koje je Ministarstvo već odobrilo financijsku potporu. Ministarstvo kulture neće podupirati promotivne programe nakladničkih književara u kojima su zastupljena isključivo vlastita izdanja.

Sve u roku pristigle ponude s potpunom dokumentacijom razmotrit će posebno povjerenstvo te uputiti prijedlog ministru kulture, koji će donijeti odluku o dodjeli potpora književarama.

Ponude se mogu poslati poštom ili osobno predati u Ministarstvu kulture, Zagreb, Runjaninova 2.
Nepotpune ponude neće biti razmatrane.

Priložena dokumentacija neće se vraćati podnositeljima, ali je oni mogu preuzeti u Ministarstvu kulture.
Ponude na ovaj Javni poziv primaju se od dana objave do 28. veljače 2009. godine.

Zagreb, 21. siječnja 2009.
Klasa: 612-10/09-08/0001
Urbroj: 532-07-02/2-09-01

Čudna Šuma

Orak Babama

Nenad Perković

Kada netko ne zna/ne može/ne treba/ne želi/neće/ne smije? artikulirati bilo kakvu jasnu i suvislu političku poruku jer se iz nekog razloga podrazumijeva da je poruka *on* sâm, vjerujte, na skliskom smo terenu dokidanja demokracije. Ako vam se pak slogan *Yes, we can!* čini suvislom i jasnom porukom, a ne jeftinim marketinškim trikom, onda i ne zaslužujete drugo nego da vam demokracija bude dokinuta

U zemlji Mordor sluge Sauronove osmisliše izbore – neobičnu zabavu za roblje u kojoj se dvojica natječu za kapetana trolovske straže. Vrlo zamršen Morgothov sustav prebrojavanja glasova do zadnjeg trenutka izbor čini neizvjesnim – na radost robova željnih zabave i na korist Prstena željnog prijevare. Nitko ne zna hoće li pobijediti onaj koji dobije najviše glasova ili pak onaj koji je dobio manje, a za kojeg je Gospodar već unaprijed odlučio da će pobijediti. Ovaj put svi predviđaju pobjedu mlađeg i vesele joj se. Tako i bi. Orak Babama pobijedio je i postao kapetan najmoćnije sile, i nitko u Middle Earthu ne zna kamo će ga Prsten poslati širiti slobodu i demokraciju, kako se u Mordoru službeno zovu pljačkaški pohodi kojima se šire smrt, suze, glad, bijeda i otimačina.

Direktor Svemira

Ali vratimo se načas iz svijeta fantastike, gdje je sve ipak jednostavnije utoliko što je zlo zlo, a dobro dobro, i bacimo pogled na realan svijet gdje, vrag će ga znati kako i zašto, nije svako zlo zlo ni svako dobro dobro. U zemlji Americi, koja zabrinjavajuće često ima navadu širiti slobodu i demokraciju na sauronovski način, na izborima je pobijedio, i netom bje ustoličen s dvije trapave zakletve, Barack Obama, čovjek koji je dobio široku podršku sirotinje, zatim glumaca, pjevača i drugog lakomislenog imućnog svijeta, ali i podršku raznih manjina i raznih većina. I svi mu širom svijeta mašu zastavicama kao da su poludjeli, ili kao da je drug Tito kročio na tlo neke daleke nesvrstane zemlje.

Pobijedio je zahvaljujući najskupljoj političko-marketinškoj kampanji dosad. Posljednjih je godina, naime, svjetski trend da na političkim izborima pobjeđuju oni koji su u politički marketing uložili najviše novca. Dajmo, ljudi, u čemu je trik? Demokracija kakvu smo dosad poznavali gubi smisao, ako ga je ikad i imala. Trošak i gnjavaža, licemjerje i lakrdija. Izračunajmo jednostavno tko na ovom planetu ima najviše love i proglasimo ga Direktorom Poznatog Svemira. Stvar sređena! Kada ga pretekne drugi lakrdijaš koji ima najviše novca, ustoličit ćemo novog Direktora, i tako redom.

No dok je u Mordoru stvar sasvim jasna kad pobijedi orak Babama jer svi znaju da je stvar u Prstenu, a ne u pojedinom slugi Sauronovu, s Barackom Obamom u našoj Čudnoj Šumi, koju još nazivamo Realnim Svijetom, stvar i nije sasvim jasna. Dodatni je problem, zahvaljujući pripadajućem PR-u, što je izražavanje (također) demokratske sumnjičavosti, krajnje (kontra)sumnjivo i sad već možemo reći – nepristojno. Za boga miloga, pa svatko vidi *simboliku* tog događaja? Iskreno, neke simbolike i ne vidim baš. Mogao bih isto tako zaključiti da su ti blesani (birači) pokoje desetljeće predugo čekali u toj svojoj nepravedno ustrojenoj, uskogrudnoj, rasističkoj zemlji limitiranog prosperiteta samo za neke i uvijek lažne nade za mnoge. Po čemu je sad odjednom ta *nada* autentična, i tako natopljena *simbolikom*?

Pikzibneri Gandhi i Mandela

Jer na svjetskoj pozornici taj simbolički kapital već je ostvaren, da ne kažem potrošen, onog trenutka kad je Nelson Mandela postao predsjednik Južnoafričke Republike nakon što je ukinut apartheid. To je bio *taj* događaj. Daleko gadniji režim i čovjek daleko veće karizme. Sjedinjene Države su supersila pa je, kao, i težina događaja veća, ali time se ne uvećava simbolika, upravo suprotno: umanjena je političkom pragmatikom realne težine supersile. Bezbojan lik (karakterno, vi zločesti!) koji bifla naštrebane govore zapravo toliko slične Bushevima da je stvar zapravo više nego apsurdna, majstor nikakva znanja osim nešto NLP-a, politički korektan od cipele do boje kože, bez prošlosti, kao kakav pomno odabran lutak koji će pred pravom publikom kazati prave riječi na pravi način. Drskost tog marketinga tolika je da ga se uspoređuje s Gandhijem, s Mandelom, s Mesijom, kao da je potpuno normalno uspoređivati političara od karijere ili, još gore, karijerista u politici, s nekim (prosvijetljenim) mirotvorcem cjeloživotnog boračkog staža. Hvala lijepa na novom optimizmu, ali previše je toga isforsirano u čitavoj priči, prevelika je razlika između hipnotičkog zanosa mase i konkretne biografije čovjeka tako blijede prošlosti.

Posljednjih je godina svjetski trend da na političkim izborima pobjeđuju oni koji su u politički marketing uložili najviše novca. Dajmo, ljudi, u čemu je trik? Demokracija kakvu smo dosad poznavali gubi smisao, ako ga je ikad i imala. Trošak i gnjavaža, licemjerje i lakrdija. Izračunajmo jednostavno tko na ovom planetu ima najviše love i proglasimo ga Direktorom Poznatog Svemira

Čičice s čudnim perikama

Još je detalja bilo za uočiti. Recimo, nitko nije obraćao pažnju niti slušao kakve to promjene Obama zastupa. Nije ni trebao. *On* je promjena sama. Povijesna. To je uistinu vrhunski PR! Kao da je neka sila sudbine potpomogla povijest: u predizborima je zamalo došlo do kandidature Hillary Clinton, što je opet povijesna situacija. Netom što je ona otpala, ostarjeli McCain bira ženu za, vidi vraga, povijesnu potpredsjednicu i realno moguću povijesnu predsjednicu. Čudo jedno od potencijalnih povijesnih promjena!

Dogodila se ova. Tko bi onda u toj opijenosti slušao *stranačke programe*? Ali ako je itko, unatoč suzama radosnicama, poslušao pobjednički, a potom i inauguracijski govor, mogao je čuti kako se čovjek afričkih korijena zaklinje na očeve i obećava ostvarenje njihova sna. Ne, nije pritom mislio na kenijske poglavice, nego na one starce s čudnim perikama koji su pisali deklaracije o slobodi i ljudskim pravima, a istovremeno je svatko od njih doma imao štalu s ergelom od barem desetak robova. Najljepši san koji su mogli domisliti i najvažnija stvar koju su u toj svojoj Deklaraciji znali napisati ti Sitni Trgovci U Duši bila je da je najveća svetinja: potpisan ugovor između dvoje ljudi. Bez obzira bio predmet ugovora komad zemlje, konj, puška ili ljudski rob. Zar je to jedino meni čudno? Crni čovjek, sin slobodnog Kenijca, oduševio je sinove robova tako što je na kraju prodao svoje optimalno lice za jednu skupu reklamnu kampanju. Tom kupoprodajom napokon se izjednačio s njima. Koga briga što će on to uopće promijeniti. Vjerojatno ništa. *On* je promjena sâma. Neki novi čičice, ovaj put vjerojatno bez čudnih perika, pišu nove deklaracije i nove reklamne kampanje, no ovaj put njihovo roblje ima u rukama instrument svjetske moći. Vrhunski!

Tiha jeza savršenoga

I dok je u fantastičnoj priči s orkom Babamom sve jasno osim što je malo pretjerano da bi se Sauron zabavljao priređujući izbore, u stvarnoj bajci s Barackom Obamom ima nešto pritajeno jezovito i kamo sreće da se pokaže kao lažna uzbuna i kriv osjećaj. Podsjeća, naime, na scenu iz *Excalibura* kada zla čarobnica Morgana odluči da je njezin nezakoniti sin Mordred, plod prijevare i incesta, stasao da preuzme vlast u kraljevstvu. Lijep je kao polubog, zlaćano mu sjaji oklop, mater ga posjedne na konja i šalje Arthuru u Camelot.

"Imaš li kakvu poruku za svog brata, a mog oca?" upita Mordred i zlobno se naceri.

Ona se nasmije i lakonski odgovori: "*Ti* si poruka."

Koji PR! Vrhunski!

Američka praznina

Simon Critchley

Poznati britanski filozof tumači zdvojnu samotnost Baracka Obame, zrcalo u kojem se ogleda sve što gledatelj želi vidjeti, samoća i nada, demokracija i promjena

Postoji stanovita zdvojna samotnost u univerzumu Baracka Obame. Prevladava dojam čežnje za vezivanjem, za nečim što povezuje ljudska bića, za zajednicom i običnim svijetom, za nečim što u knjizi *Odvažnost nade* (*The Audacity of Hope*) Obama višekratno naziva "općim dobrom". To, naravno, nije nikakva novost. Još od osnovnog tona govora iz 2004. godine, održanog na konvenciji Demokratske stranke, znamo da "ne postoje crna, bijela, latinska ni azijska Amerika, nego samo Sjedinjene Američke Države". Obamin lijek protiv sveopćeg razočaranja u američku politiku jest reafirmacija čina njezina ujedinjenja. Ono je moguće samo ukoliko naciji povratimo osjećaj zajedništva, što pak zahtijeva vjeru u opće dobro. Sučeljeni s grotesknim nejednakostima, prevrtljivošću vlasti i općim bezakonjem, moramo "učvrstiti međusobne veze". Takva vjera u opće dobro jedina je osnova nade. Ukoliko nju nemamo, ništa se ne može učiniti. Takva je po priznanju nevjerojatna osnova Obamine predsjedničke kampanje.

Pravda je uvijek konflikt

Najbjelodanija primjedba koja bi se mogla uputiti jest da se Obamina politika zasniva na antipolitičkoj fantaziji. Na njoj se temelje i pozivanje na "opće dobro", tvrdnja da "nitko nije izuzet od poziva nalaženja zajedničkih stanovišta", ili izjava: "Prema mojemu mišljenju, u osnovi nalikujemo jedni na druge sve više, a ne manje". Moglo bi se reći da je to znana zabluda o kraju politike, pretpostavka da postoji stanje u kojemu možemo zaboraviti na međusobne razlike, prevladati privrženost stranci i ujediniti se kako bismo izliječili naciju.

Žudnja za jedinstvom oblikovala je i Obamin diskurs o rasama, kao i njegov apel za jedinstvom Crnaca i Latinoamerikanaca i umirujuću primjedbu: "Neovisno o tome je li pravedno, krivica je Bijelaca u velikoj mjeri iscrpila samu sebe". Obama sanja o društvu bez odnosa moći, bez antagonizma koji sačinjava politički život. Protiv takva stanovišta moglo bi se ustvrditi kako je pravda uvijek *agon*, odnosno konflikt, a nijekati tu činjenicu značilo bi ostaviti ljudska bića brčkati se u emocionalnom plićaku. Moglo bi se dodati i to da je izvorište te želje za jedinstvom u njegovu nepostojanju. Mi zdvojno želimo vjerovati upravo zato što ne vjerujemo, niti možemo vjerovati. Čežnja za općim dobrom potječe od toga što odbijamo prihvatiti kako Amerikanci možda i imaju suviše malo toga zajedničkog, izuzimajući elemente nekoć uspješne civilne religije zasnovane na sentimentalnoj i kadšto, doduše, patetičnoj vezanosti za ustav i vjeru u kvazibožansku mudrost očeva osnivačâ američke države.

Kad se suočimo s ekstremnim političkim stanovištem Georgea Busha mlađeg, prema kojemu je potrebno drastično povećati ovlasti izvršne vlasti i voditi politiku straha zasnovanu na opisivanju neprijatelja kao nemoralnog, nije teško shvatiti koliko pozitivan odjek u javnosti ima Obamina antipolitička vizija. Naspram mesijanske izvjesnosti Busha mlađeg, Obama obećava povratak blaženu liberalizmu u kojemu se na sve gleda kao na *sub specie* konsenzus. Ovo je svijet u kojemu demokratski dogovor zamjenjuje decizionizam, a dinamični međuljudski dijalog zauzima mjesto vjerskog apsolutizma. Demokracija nije kuća koju treba graditi, nego "razgovor koji treba voditi". Nakon osam godina katastrofalno lošeg upravljanja državom, tajni i laži, to djeluje kao svijetla perspektiva.

Tko je uopće Obama?

Naravno, mogli bismo se upitati kako se Obamino odbacivanje odnosâ moći u političkom carstvu slaže s vjerom u kapitalističko nadmetanje, konkurenciju i koristan učinak slobodnog tržišta. Isto tako, mogli bismo se upitati i kako ta politička opcija doista može riješiti problem siromaštva. Ja se, međutim, ne želim baviti klasičnim kritiziranjem liberalizma u kojemu se politika odbacuje u korist razgranavanja etike, s jedne strane, i ekonomije s druge, i gdje je ovo prvo koprena hipokrizije kojom se prekriva nasilnost drugog. Ne želim čak ni iznijeti kritiku na račun Obame. Nije to ono najinteresantnije. Ja zapravo želim opisati zbunjenost za koju sam siguran da nije samo moja. Ponajviše me zanima kako bismo mogli nazvati Obaminu subjektivnost, kako ona oblikuje njegovu političku viziju i kako bi se, na osnovi toga, mogla objasniti njegova izvanredna popularnost.

Evo i onoga što me zbunjuje – iako sam slušao bezbroj njegovih govora i pozorno čitao ono što je napisao, i dalje nemam pojma tko je zapravo Barack Obama. Vrlo čudno. Što više čovjek čita i sluša, sve mu je manje jasno. Uzmimo, primjerice, *Odvažnost nade* – stil je njegova pisanja lak, neformalan i opušten. Piše o odlascima u teretanu, naručivanju hamburgera, o tome kako osmišljava proslavu kćerina rođendana i tomu slično. Obama spaja svoja temeljna politička načela s autobiografijom vrlo zanimljivo i pitko. Ipak, zatekao sam sebe kako ponavljam pitanje: "Tko je taj čovjek?" To ne činim iz neke zle nakane. Naprosto, preplavio me osjećaj udaljenosti nakon što sam pročitao Obaminu knjigu; a što je iskrenije pisao, to sam se distanciranije osjećao. Obama na početku knjige priznaje da se ne uzrujava tako lako, no pokadšto mi je žao što to nije slučaj. Bijes je emocija koja stvara kretanje, raspoloženje koje goni pojedinca na djelovanje. To je možda prva politička emocija.

Ja sam zrcalo za vaše želje

Glavni lik *Odvažnosti nade* jest netko tko živi na distanci, tko je na distanci od sebe sama i od drugih, i zdvojno čezne za vezivanjem, imati nešto što ga obvezuje povezati se s ostalim Amerikancima i što povezuje Amerikance. Kod Obame postoji istinski *horror vacui*, strah od samoće i od ništavila. On čezne za bezuvjetnom obvezom koja će oblikovati njegov subjektivitet i ispuniti prazan prostor. On želi dodir s nekakvom punoćom, iskustvo ispunjenosti koje bi moglo odagnati njegov osjećaj samotnosti, ispuniti njegovu izoliranost, stišati beskrajne dvojbe i umanjiti osjećaj napuštenosti. Čini se da je sve to našao u kršćanstvu, na koje ću se za nekoliko trenutaka osvrnuti.

No možda se u toj tajanstvenosti krije Obamin politički genij. Čini se da baš taj misteriozni i inertni Obamin značaj stvara želju poistovjećivanja s njim, pa i želju da ga zavolimo. Možda ljudi i u njemu i u sebi vide upravo taj osjećaj unutarnje distance, samotnosti i napuštenosti. Obama priznaje tu sposobnost intrigantnom i učinkovitom primjedbom: "Ja sam kao prazan ekran na koji ljudi posve različitih političkih orijentacija projektiraju vlastite vizije". On je zrcalo koje pokazuje što god gledatelj želi vidjeti. Naša osama, dvojba i napuštenost koncentrirale su se i stopile s njegovim. Obamina želja za jedinstvom, u cilju općeg dobra, sjedinila se s našom. U tom času, i možda samo tada, mi vjerujemo i nadamo se. Posrijedi je neobično obuzdana ekstaza, no svejedno, ekstaza.

Liričnost Obamine proze kadšto ima izuzetnu ljepotu. Njegova je sumnjičavost spram očinstva i toga što je suprug u zadnjem poglavlju dirljiva i iskrena. A kad poput mladog Rousseaua završi knjigu riječima: "Moje je srce puno ljubavi prema ovoj zemlji", ni na čas ne osjećam cinizam. Ipak, Obama piše i govori iz perspektive antropologa, uz osjećaj da ne sudjeluje u svijetu s kojim se tako zdvojno želi zbližiti. Iskustvo se vazda ima i drži na distanci.

Usamljenost Obame

Trenutak u knjizi u središtu kojeg je ono o čemu sam upravo pričao i koji otežava problem kojim se želim pozabaviti jest smrt njegove majke od raka kada joj je bilo pedeset i dvije godine, a Obami samo trideset četiri. Obama piše ovaj put uz jak izljev emocija: "Više sam puta vidio kako joj se strah cakli u očima. Mislim da ju je sama osamljenost u smrti plašila više nego strah od bola ili od nepoznatog – spoznaja da na svom zadnjem putovanju, tom zadnjem podvigu, neće imati s kim podijeliti iskustva, jer s njom neće biti nikoga tko bi se divio sposobnosti tijela da samom sebi nanosi bol ili da se smije očitoj besmislici života kada čovjeku počne opadati kosa, a žlijezde slinovnice presuše".

Njegova je majka bila antropolog. Umrla je kao antropolog s osjećajem udaljenosti od drugih, ne mogavši komunicirati s njima i prenositi im svoj bol. Možda odatle potječe Obamin *horror vacui*, osjećaj osamljenosti i napuštenosti. Međutim, da bismo to shvatili, moramo se okrenuti njegovim stavovima o religiji.

cmyk

esej

Zbog čega nam je religija potrebna? Obama priznaje da se ljudi okreću religiji jer žele "narativni svod života, nešto što će ublažiti kroničnu osamljenost ili će ih izdići ponad stalnih i iscrpljujućih napora što ih donosi svakodnevni život". Alternativa je bjelodana – nihilizam. Ovo zadnje znači "kretanje dugim putem prema ništavilu". Religija zadovoljava potrebu za iskustvom ispunjenosti, za transcendentnošću koja ispunjava prazninu. Ovdje se moramo vratiti na Obaminu majku. Njegov put prema kršćanstvu odvija se unatoč tomu što je njegova majka antropolog udaljena od religije.

Kao i mnogi od nas, Obama se na početku obraća za pomoć onomu što naziva "politička filozofija". Želi potvrdu vrijednosti koje je naslijedio od majke (iskrenost, empatija, disciplina, strpljenje, vrednoća) i pokušava doznati kako se mogu pretočiti u sustave djelovanja koji bi mogli "pomoći stvoriti zajednicu i ozbiljiti pravdu". Možda i ne čudi što, kao i mnogi od nas, Obama ne nalazi odgovor u političkoj filozofiji, nego samo suočavajući se s dilemom koju njegova majka nikad nije razriješila. U poglavlju koje otkriva puno toga Obama piše: "Kršćani s kojima sam radio u meni su prepoznali sebe. Uvidjeli su da poznajem Bibliju, da imamo zajedničke vrijednosti i da pjevam njihove pjesme. No osjetili su da je jedan dio mene odvojen, na distanci, kao promatrač. Shvatio sam da ću bez okvira za svoja uvjerenja, bez jasne pripadnosti određenoj zajednici, biti osuđen u stanovitom smislu ostati odvojen, nevezan kao što je moja majka bila nevezana, ali i sâm kao što je ona na kraju bila".

Vjerovati u vjerovanje

Za Obamu je sloboda negativno odsustvo obveze koje je ostavilo njegovu majku udaljenu i samu, a ta samotnost kulminirala je njezinom smrću. Takva je sloboda ništavila. Antropološko poštovanje spram svih religija znači da čovjek nije vezan ni za jednu i da je prepušten lutati bez uporišta za svoja najdublja uvjerenja. Imati takvo uporište znači biti vezan za određenu zajednicu. Jedini način da Obama prevlada svoj osjećaj udaljenosti i razriješi majčinu dilemu jest vezivanje za kršćanstvo. Konkretnije, Obama samo povezivanjem s tradicionalno crnačkom crkvom može pronaći uporište i osjetiti se ispunjenim. To je kulminiralo njegovim krštenjem u *Trinity United Church of Christ*, koje je obavio pastor Jeremiah Wright u Chicagu. Kako god nama to izgledalo, činjenica da crnačko kršćanstvo zauzima središnje mjesto u Obaminoj knjizi čini njegov prgav odnos s pastorom Wrightom toliko bitnim i intrigantnim. Naposljetku, tu se sve okreće oko odnosa proročanske riječi (Wrightova *Prokleta Amerika*) i državničke aktivnosti ("Moje je srce puno ljubavi prema ovoj zemlji"). Sve to uopće nije jednostavno.

Kod Obamine je vezanosti za kršćanstvo jasno da je izbor, razborit i racionalan izbor, a ne iskustvo preobraćenja, zasnovan na nekom osobnom otkrivenju. On tvrdi: "Vezanost za religiju nije zahtijevala odricanje od kritičkog mišljenja... ona je bila moj izbor, a ne otkrivenje. Pitanja koja sam htio postaviti nisu misteriozno iščezla". Iako kasnije dodaje: "Osjetio sam kako mi Božji duh priziva", posrijedi je najtreznije i najsuzdržanije iskustvo vezanosti za religiju, bez ikakva traga epifanijske ushićenosti i ekstaze. Naprosto moram osjetiti kako Obamina vjera žudi za iskustvom bliskosti, čemu se protive udaljenost i distanciranost što ih pokušava svladati. Primjerice, kada nije siguran što reći kćeri o smrti, zbori: "Pitam se je li joj trebalo reći istinu da nisam siguran što se zbiva kada umremo, kao što nisam siguran ni gdje duša obitava ni čega je bilo prije velikog praska".

Takva skeptičnost spram metafizičkih pitanja posve je razumljiva i ima finu filozofijsku potku. No što potom imamo misliti i što je s pitanjem vjerovanja, koje je okosnica Obamine predsjedničke kampanje? Vraćamo se na početak, to jest na opće dobro. Obama zdvojno želi vjerovati u opće dobro kao nešto što će zajamčiti punoću iskustva koje će spriječiti pad u nihilizam. No pokadšto mi nije jasno zna li on što znači vjerovanje i što bi značilo vjerovati u to. Sve se doimlje tako daleko i tajanstveno. Stalna prisutnost majčine dileme – osjećaja samotnosti, dvojbe i napuštenosti – djeluje opipljivo i neuklonjivo. Moramo vjerovati, ali ne možemo. Možda je to i tragedija koju neki od nas vide u Obami: mijena u koju možemo vjerovati i porazna spoznaja da se ništa promijeniti neće. z

S engleskoga preveo Mario Kopić
Tekst je objavljen pod naslovom The American void *u* Harper's magazine*, studeni 2008.*

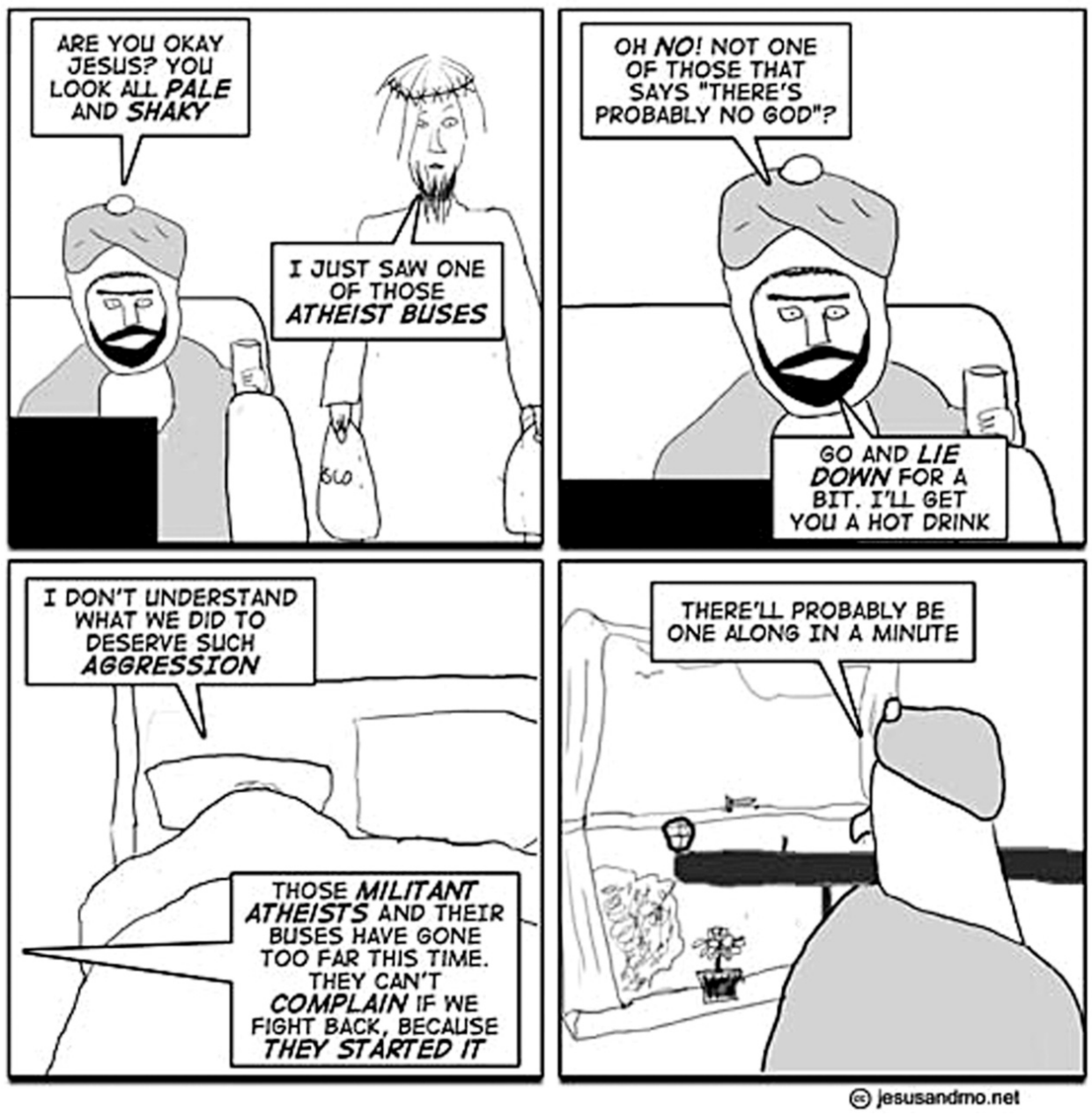

Prvi američki gej-predsjednik

The Onion

Bush, kao prvi neprikriveni gej-predsjednik, pažljivo je gradio svoj imidž muževnog, prostodušnog, heteroseksualnog muškarca kako bi pobijedio vlastite nesigurnosti oko toga da će se pred međunarodnom zajednicom doimati slabim; iako je 11. rujna dosad uvijek padao na 11. rujna, Amerikanci moraju biti spremni na dugi niz novih mogućih datuma; preživjeti autoerotično gušenje – najviše je što se čovjek može približiti božićnom čudu

Prvi američki gej-predsjednik završio povijesni drugi mandat

WASHINGTON – Predsjednik George W. Bush bio je neuobičajeno sklon razmišljanju posljednjih tjedana svog mandata, odvojivši vremena tijekom govora i novinskih konferencija da bi se osvrnuo na ključne odluke, porazgovarao o onome što ostavlja za sobom i propagirao vlastitu ulogu u utiranju puta prvom afroameričkom predsjedniku nakon što je odradio osam godina kao prvi neprikriveni gej-predsjednik.

"Nadahnut sam velikom spremnošću naše zemlje da zanemari boju kože – ili, u mom slučaju, otvorenu homoseksualnost – te izabere predsjednika na temelju njegovih sposobnosti vođenja", Bush je rekao novinarima nakon susreta s izabranim predsjednikom Barackom Obamom 10. studenog. "Oduvijek sam se ponosio svojom homoseksualnošću i jako se ponosim Sjedinjenim Američkim Državama."

Bush je dodao: "Hvala ti, Ameriko, što si pružila priliku neprikrivenu homoseksualcu iz Teksasa s uskim trapericama, kaubojskim šeširom i svim tim."

Prisjećajući se kako se tijekom svoje prve kampanje brinuo da glasači možda nisu spremni dovesti homoseksualca u Bijelu kuću, Bush je rekao da je bio "šokiran i presretan" kad je pobijedio na izborima 2000. godine te da mu to ne bi uspjelo bez njegova homoseksualnog savjetnika Karla Rovea, njegova čvrstog uporišta prikrivenih ultrakonzervativnih gej-pristaša na kršćanskoj desnici te njegove "najbolje prijateljice" Laure.

"Nastojeći biti najprije vrhovni zapovjednik, a potom homoseksualac, znao sam da će sve moje postupke prosuđivati kao postupke 'prvog američkog gej-predsjednika", izjavio je Bush u intervjuu s komentatorom ABC-ja, Charlesom Gibsonom, 1. prosinca 2008. "Gledajući unatrag, moja osobna potreba da dokažem svoju muškost svakako je utjecala na moje postupke. Arogantno hvalisanje, okupacija Iraka, nemilosrdno zagovaranje smrtne kazne – kvragu, čak i kočenje prava homoseksualaca 25 godina – sve se to sad čini blesavim."

Bivši se glasnogovornik Ari Fleischer složio, rekavši da je Bush pažljivo gradio svoj imidž muževnog, prostodušnog, heteroseksualnog muškarca kako bi pobijedio vlastite nesigurnosti oko toga da će se pred međunarodnom zajednicom doimati slabim.

"Vjerujte mi, sestre, on je to itekako nadoknadio, i to s velikim N", rekao je Fleischer. "Kad bi se kamere ugasile i podij pospremio, bio je jednostavno sjajan. Proveli smo sjajno, sjajno vrijeme skupa."

Dok će mnogi generacijama raspravljati o Bushevu političkom utjecaju, čini se kao da se svi slažu oko toga da je njegov mandat naposljetku dokazao nekoć obespravljenoj skupini da je sve moguće.

"Nikad nisam mislio da ću to doživjeti", rekao je David Nevin, 58-godišnji homoseksualac iz New Yorka. "A vjerojatno nikad više i neću zato što je bio strašno jeben predsjednik koji nam je sve upropastio."

Nevin je dodao: "Koja kučka."

Stručnjaci za teror upozoravaju da bi idući 11. rujna mogao pasti na neki drugi datum

WASHINGTON – U uznemirujućem razvoju situacije s dalekosežnim posljedicama po američku sigurnost, ministar domovinske sigurnosti Michael Chertoff i šef CIA-e Michael Hayden u ponedjeljak su objavili zajedničko izvješće u kojem upozoravaju da bi idući 11. rujna mogao zaista pasti na neki drugi datum. U tom izvješću, temeljenom na informacijama koje su prikupili agenti s terena, stoji da bi se idući 11. rujna mogao dogoditi nekog sasvim drugog mjeseca i dana, uključujući 24. travnja, 13. lipnja ili čak 12. listopada. Prema izvješću, nacija bi se mogla naći usred 25. svibnja, kao i potencijalnog 14. ožujka u mjesecima koji dolaze. Dani 28. kolovoza, 19. lipnja i 7. studenog također su navedeni kao mogući 11. rujna.

"Iako je 11. rujna dosad uvijek padao na 11. rujna, kao Amerikanci moramo biti spremni na dug niz datuma", rekao je Chertoff na novinskoj konferenciji. "Postoji mogućnost da se svi zateknemo u svijetu nakon 10. lipnja već idućeg lipnja. Osim, naravno, ako već ne živimo u svijetu prije 14. veljače."

"28. prosinca, 29. prosinca, 30. prosinca, 31. prosinca – sve su to moguće i ozbiljne prijetnje," Chertoff je nastavio tako gotovo 45 minuta. Dodatak izvješću koji uključuje preostale godine bit će objavljen do kraja ožujka.

Iako je ministarstvo ustanovilo više od 7000 osjetljivih datuma u narednih 20 godina, uspjelo je isključiti 4. travnja 2015. i lipanj 2038. kao budući 11. rujna. Vladino je izvješće također potvrdilo da idući 11. rujna vrlo vjerojatno neće uključivati napad na sjeverni i južni toranj Svjetskog trgovačkog centra kao u prijašnjim napadima.

Nadalje, dokument dug 350 stranica odbacuje staro vjerovanje da će idući 11. rujna započeti u 8.46 jednog sunčanog

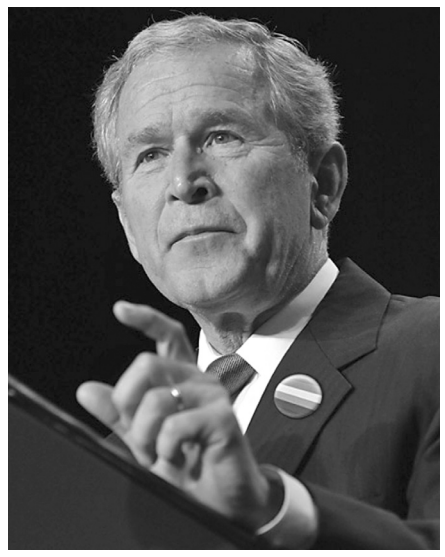

utorka ujutro. Štoviše, upozorava da bi se budući napadi mogli dogoditi za oblačnog, snježnog ili svježeg dana u 8.53, 22.42 ili bilo kad u preostalih 1440 vremenskih mogućnosti.

"Suočeni smo s pokretačima terora koji su spremni izvesti novi 11. rujna odnosno, ako to možete zamisliti, 8. lipnja", Hayden je rekao novinarima. "Stvarno bi mogao doći dan kada ćemo kao nacija morati živjeti u strahu od drugog 8. lipnja, pričati gdje smo bili kada se 8. lipnja dogodio napad te se zaklinjati kako nikada nećemo zaboraviti događaje od 8. lipnja."

"U jednom ćemo se trenutku možda čak morati suočiti s grubim lekcijama 8. lipnja", nastavio je Hayden. Međutim Hayden je uvjerio građane da, bez obzira na koji datum padnu neizbježni napadi, ima svako pravo vjerovati da će idući 11. rujna počiniti vojnici, radikali, fanatici ili ekstremisti koji neće prezati ni od čega ili gotovo ni od čega ili od jako malo toga kako bi uništili Ameriku. Hayden je također rekao kako je siguran da će barem jedan čovjek od 6,7 milijardi ljudi na svijetu isplanirati buduće napade od 24. svibnja ili 17. ožujka te da će najvjerojatnije ciljati na nacionalnu podzemnu željeznicu, morske luke, znamenite zgrade, građevine ili druga zatvorena ili otvorena mjesta na kojima se okupljaju veće skupine ljudi.

"Umjesto da nazivaju velike terorističke napade na vlastite zemlje 'naš 11. rujna', druge će nacije uskoro moći nazivati svoje vlastite nacionalne katastrofe 'naš 28. studenog'", rekao je Chertoff. "Baš kada je, igrom slučaja, i moj rođendan, iako priznajem da nije ni tamo ni amo."

U zaključku novinske konferencije Chertoff je potaknuo Amerikance da se ne uzrujavaju zbog posljednjih vijesti te da nastave živjeti kao što su živjeli posljednjih sedam godina – u paralizirajućem strahu da bi u svakom trenutku oni, ili netko koga vole, mogli umrijeti u paklu vatre.

Božićno preživljavanje autoerotičnoga gušenja

DUNDEE, Illinois – Usred vreve i gužve u sezoni blagdana maleno čudo ponekad čeka na sve nas. A to je čudo više-manje bilo ono što je Herb Fosbeck iz Dundeeja dobio ovog Božića kada je preživio gotovo fatalnu sesiju masturbacije bez kisika.

"Liječnici su rekli da sam sretan što sam živ", rekao je Fosbeck, koji se gotovo ugušio nakon što je privezao kožni remen za dno svoje tuš-kabine, zamotao si ga oko grla te tako prekinuo cirkulaciju kako bi pojačao klimaks. Fosbeck je dodao: "Mora da me netko gore voli."

Na prvi pogled, pretili samac Fosbeck možda se ne doima poput osobe koju inače susrećete u dirljivim božićnim pričama. U osnovi on to i nije jer ovo nije takva vrsta priče. S druge je strane Fosbeck ipak naučio nešto o pravom duhu božićne sezone, iako na prilično uznemirujući način. I nije umro. Stoga, ako sve to imate na umu, gotovo da ulijeva nadu.

"U tome i leži čar blagdana, pretpostavljam", rekao je policijski istražitelj Randy Haverscham, koji je zajedno s još dva policajca i nekoliko susjeda pronašao onesviještenog Fosbecka odgovarajući na pritužbe zbog snažnog udarca. "Ne zapravo. Ali ipak."

Kao vrijeme za ognjište, imelu i dijeljenje jabučnog soka s onima koje volite, Božić je uglavnom zaobilazio usamljenog Fosbecka. Bez poziva na slavljenička okupljanja, bez ikoga s kime bi se sklupčao osim glumica podbuhlih očiju iz njegove bogate pornografske kolekcije, božićni planovi tog sredovječnog muškarca sveli su se na prolazno zadovoljstvo gušenja uz slabo natezanje nabreklog uda.

Dok je Fosbeck zabacivao remen preko glave trudeći se ignorirati božićne pjesme koje su pjevali pod njegovim prozorom, nije li možda pomislio da je napokon dotaknuo dno? Možemo samo nagađati je li tako bilo. No ispalo je da nije, zato što se, baš usred bijesnog pumpanja erekcije, poskliznuo u kadi i iznenada se grčevito zanjihao na svojoj ručno izrađenoj petlji.

"Sjećam se da sam stavio remen oko vrata pa sam se valjda poprilično uzbudio i previše se počeo micati uokolo jer iduće čega se sjećam bilo je da sam se davio", rekao je Fosbeck koji je 1. siječnja pušten s odjela intenzivne njege u bolnici u Dundeeju. "Ne sjećam se puno što je bilo nakon toga." Zaista, rijetki bi predvidjeli da je Fosbecka samo nekoliko trenutaka dijelilo od primitka najvećeg božićnog poklona ikad, barem poklona tipa "biti na rubu smrti privezan za instalaciju u kupaonici". Iskoristivši svoje posljednje udisaje kako bi vrisnuo upomoć, obješeni nezaposleni tesar iznenada je u pozadini čuo tiho zveckanje božićnih zvona. Je li to bio dolazak anđela čuvara koji je došao spasiti Fosbecka? Ili je to jednostavno bila akustična halucinacija koju je uzrokovao nedostatak kisika u njegovu mozgu? Možda nikada nećemo saznati. Jedno je, ipak, jasno. Uz iznenadni trzaj, Fosbeckova se tuš-kabina odlijepila od jeftine žbuke na zidu njegove kupaonice, što je naglo oslobodilo onesviještenog samotnjaka, golog poput malog Isusa.

"Još je imao erekciju kad smo ga pronašli", rekao je susjed Bob Ngyuen, koji je dopratio policiju u Fosbeckov stan. "Prekrili smo ga ručnikom prije nego smo pozvali hitnu pomoć kako bismo mu priuštili barem trunku dostojanstva. Na kraju krajeva, bio je Božić."

Kao da to nije bilo dovoljno čudesno ili nalik čudesnom ili kako god već to želite nazvati, kad se Fosbeck napokon probudio u bolnici, njegova je majka, koju nije vidio četiri godine, stajala pored njega, ponovno ujedinjena sa svojim otuđenim sinom u toj božićnoj noći. "Policija je rekla da moram doći jer pravno ne smiju otpustiti pacijenta s mogućim oštećenjima mozga osim ako nije s članom obitelji ili nekim tko bi se pobrinuo da sigurno stigne kući", rekla je Elaine Fosbeck (70) novinarima kroz svoj električni grkljan. "Herb je oduvijek bio razočaranje, čak i kao dijete."

Gledajući u lice svoje ostarjele majke alkoholičarke, Fosbeck je izrekao poznatu frazu koja se često koristi na kraju božićnih priča poput ove. "Neka nas sve Bog blagoslovi", rekao je Fosbeck. "Nas oboje. Ne računajući medicinsku sestru koju ne poznajem."

S engleskoga prevela Maja Klarić

Razotkriti prljavštinu ispod tepiha

Boris Greiner

Knjiga Sanje Iveković u španjolskoj ediciji, na katalonskom, kastiljanskom i engleskom jeziku, prati njezinu veliku izložbu u Barceloni 2007. koja je, tijekom 50 dana trajanja, zabilježila više od 8500 posjetitelja

Promocija knjige *Sanja Ivekovic. Selecció d"obres* / *Sanja Ivekovic. Selected Works* u izdanju Fondacije Tapies, Galerija Nova, Zagreb

Neobičnu okolnost promocije knjige *Sanja Iveković. Izabrani radovi* obilježava činjenica da se u Zagrebu predstavlja knjiga objavljena u Barceloni, a posvećena našoj umjetnici. Tim više što je knjiga, koju bismo po njenom opsegu i sveobuhvatnosti mogli označiti monografskom, zapravo publikacija koja prati retrospektivnu izložbu Sanje Iveković pod nazivom *General Alert. Works 1974 - 2007* održanu od svibnja do srpnja 2007. u galeriji Fundació Antoni Tàpies u Barceloni.

Slučajno ili ne, promocija se dogodila upravo tijekom trajanja izložbe *Knjiga umjetnika* Mladena Stilinovića u Galeriji Nova. Osim formalne poveznice, koja je sam medij – knjiga (istina, posve različito tretiran) ovo dvoje autora povezuje i pripadništvo generaciji koja je početkom sedamdesetih započinjala svoju djelatnost, i koja je u mnogome obilježila kasniji razvoj likovne scene. Između danas već potpuno etabliranih autora (na primjer, Gotovca, Martinisa, Trbuljaka, Dimitrijevića i Marteka), Iveković i Stilinović su, uključivanjem u razne kustoske selekcije ali i samostalnim nastupima u muzejima i galerijama širom svijeta, trenutno najprezentniji umjetnici te generacije na globalnome planu. Na ovome mjestu treba istaći i agilnost kustoskog kolektiva WHW koji kontinuirano (u čemu je poprilično usamljen) u kontekstu složena pristupa prostoru likovnosti i njegova aktivna angažmana s obzirom na društvo u cjelini, predstavlja odnosno omogućuje uvid u važne trenutke, okolnosti i radove spomenute generacije. Na taj se način daje svojevrstan putokaz za institucionalniju obradu tog perioda i tih autora. Brojnim skupnim (izdvojio bih projekte *O nepoznatim radovima* Branke Stilinović, i *TV galerija* Dunje Blažević) i samostalnim izložbama ispravljaju manjkavu sliku tog vremena, pokazujući kako su spomenuti autori (od samih početaka) svojim istupima zaslužili utjecajnije mjesto na svjetskoj pozornici. Manjkavost što, između ostalog, proizlazi iz nedostatka adekvatne literature, a slijedom toga i neodgovarajuće prisutnosti u svjetskim publikacijama, odnosno relacijama.

Govoreći o knjizi, Nataša Ilić je postavila težište upravo na pitanje prezentnosti, opsega globalne potvrde pojedinog autora, primjerice Sanje Iveković, te u kojoj mjeri ona proizlazi iz kvalitete radova, a koliko se pak ta pozicija temelji na institucionalnoj podršci muzeja ili galerije. Uzimajući u obzir naše okvire, odgovor na to pitanje je više nego jasan, budući da je općepoznato kako vrlo malu ili nikakvu organiziranu, kompleksnu ili kontinuiranu promociju ona (odnosno ta grupa autora) od strane nadležnih institucija nije imala, kao što nema niti danas. Upravo konkretna činjenica – pojavljivanje ove knjige u španjolskoj ediciji, kao publikacije koja prati izložbu većih razmjera (nakon izložbe Sanje Iveković u Innsbrucku; kakva se ovdje također još nije dogodila), svjedoči u prilog toj tvrdnji.

Ikonografija društvenog konteksta

Knjigu su, osim Nataše Ilić, koja je zajedno s Kathrin Rhomberg i ko-kustosica španjolske izložbe, predstavile i Laurence Rassel, direktorica Fondacije Antoni Tàpies te Sanja Iveković. Objavljena na katalonskom, španjolskom i engleskom jeziku, knjiga donosi iscrpne analize pojedinih dimenzija stvaralaštva Sanje Iveković koje potpisuju Silvia Eiblmayr, Branislava Anđelković, Tom Holert i Bojana Pejić. Osim preciznih biografskih i bibliografskih podataka, u njenom središnjem dijelu nalazimo iscrpan prikaz svih važnijih radova ilustriran s gotovo 500 fotografija, pa se može zaključiti kako se radi o cjelovitoj slici autoričina djelovanja. Kao iznimno dragocjenu dimenziju knjige izdvojio bih kraće, vrlo precizne tekstove koji prate reprodukcije ili dokumentarne fotografije. Osim detaljnih informacija o izvedbenom postupku, uspijevaju približiti i duh vremena u kojemu su radovi nastajali, a s obzirom na kronološki princip predstavljanja doprinose prepoznavanju osnovne linije razvoja autoričina interesa. Linije, od samih početaka jasno postavljene perspektive čija je bitna (ako ne i ključna) dimenzija svijest o poziciji uvjetovanoj spolom.

Podsjetio bih kako u svakom angažiranom pristupu nije upitna dobronamjernost, nego njegova vrijednost presudno ovisi o formi toga pristupa. Nužno je, dakle, razlikovati lobiranje (bez obzira u kojoj je mjeri predmet tog lobiranja moralno neupitan) od situacije u kojoj precizno izolirana tema biva provedena kroz kreativni prostor i, zadržavajući autentično simbolični izričaj, uspijeva postati paradigma promatranog problema. Uspijeva ga, bilo provokacijom ili drugim izabranim sredstvom, *pojavniti* te tako učiniti nezaobilaznim, razotkriti prljavštinu ispod tepiha, otvoriti čvrsto zatvorene podrume u kojima općeprihvaćeni, neupitni običaji čuvaju svoje "nebitne" detalje (primjerice E. Jelinek u romanu *Naslada*). Nije, stoga, riječ samo o pukoj estetici, nego

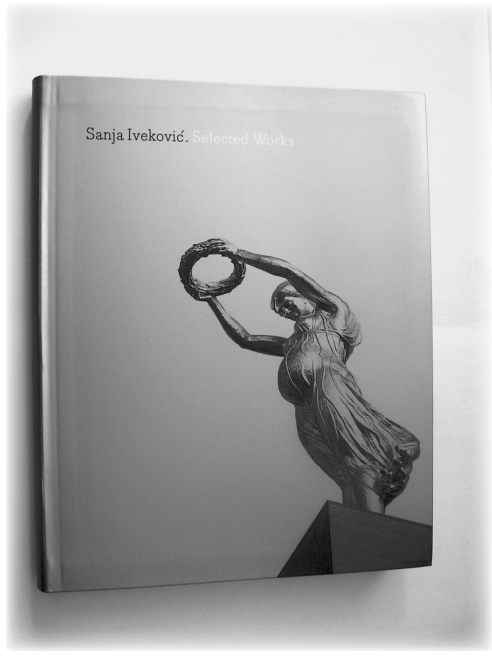

Govoreći o knjizi, Nataša Ilić je postavila težište upravo na pitanje prezentnosti, opsega globalne potvrde pojedinog autora, te u kojoj mjeri ona proizlazi iz kvalitete radova, a koliko se pak ta pozicija temelji na institucionalnoj podršci muzeja ili galerije

o cjelovitoj vrijednosti, o ispreplitanju inovativnosti na oblikovnom planu sa suštinom izabranog motiva. Kao takav, rad biva kvalitativno verificiran i tek tada slobodno preuzima svoje mjesto u, recimo to tako, dobrodošloj obrani ili advokaturi pozitivne stvari. Naravno da je "žensko pitanje" odavno već jedna od općih tema suvremena društva, da ne spominjemo art scenu kao avangardnu kategoriju tog društva, no Sanja Iveković formom izraza kvalitetno komunicirajući s tom scenom ipak žalac svoje poruke neprestano usmjerava prema i dalje postojećim, dapače neprestano izvirućim, akutnim točkama ili pak općeprihvaćenim ikonografskim okolnostima šireg društvenog konteksta.

/.../…ona ne upada u zamku romantične retorike i melankolije te ne dijeli cinizam i parodijske strategije za koje se često drži da karakteriziraju feminističku poziciju Cindy Sherman ili Barbare Kruger. Ono što ja vidim kao dadaističko usmjerenje Sanje Iveković jest činjenica da ona ne pokušava apelirati na nesvjesno, nego na svijest, koju je Dada, sa svojom utopijskom društvenom kritikom, željela umjetničkim sredstvima izmijeniti. Za Sanju Iveković (njena) umjetnička praksa jest "oruđe koje podiže svijest o stvarima i način da se napravi nešto što možda drugim sredstvima ne bi bilo moguće".

/…/ (Bojana Pejić, str. 237)

Cvijet maka

Promatrajući trajnu orijentaciju kompleksnog javnog djelovanja Sanje Iveković – što ova knjiga svakako olakšava – vidljivo je kako ta linija od početnih radova, intimnih i introspektivnih motiva (primjerice *Instrukcije broj 1, Rekonstrukcije, Otvorenje, Make up - Make down…*) koji vrlo dostojno reprezentiraju inovativne postupke toga vremena (koncept, video, performans, *happening*) postupno prelazi k širim, javnijim temama. U tom periodu – možda bi bilo preuzetno imenovati ga prijelaznim – autorica se vrlo često služi kolažem, sredstvom izraza koji joj je, po njenim riječima, intimno i najbliži. U tematskom smislu, suprotstavljajući isječke iz javnih glasila dokumentarnim fragmentima iz osobne arhive, ili pak interpretirajući ih doslovno svojom figurom, problematizira individualni ali i opći identitet.

/.../ Sanja Iveković služi se dvostrukom strategijom. Koristeći performativni potencijal masovnih medija, časopisa i novina, reklamnih oglasa, "javnih" i, još ključnije, "privatnih" fotografija, ona sebe uvodi u igru kao strukturnu figuru referencije u širokom polju reprezentacije. To, međutim, ne čini s namjerom stvaranja "kontra-slike identičnog", nego radije kako bi prezentirala fikciju na jednoj i drugoj strani - "javnoj" i "privatnoj".

/…/ (Silvia Eiblmayr, str. 16)

Da bi se u recentnoj, sadašnjoj "fazi" posve okrenula općim pitanjima, bilo na domaćem planu (npr. *Lijepa naša*, *Lice jezika*…), bilo univerzalnom, denuncirajući momente spolnih, ali i drugih diskriminacija duboko ucijepljenih u tkivo čak i vrlo razvijenih sredina (*Lady Rosa of Luxemburg*, *Rohrbach Living Memorial*, *Achtung, Europäer…*). Ili pak, ostajući u kontekstu, postavlja *Mohnfeld/Polje makova* na gradskom trgu (Friedrichsplatz u Kasselu) na Documenti 2007. Rad koji, osim konkretne asocijacije na bližu i dalju povijest tog trga, u sebi sublimira i druge elemente historijskog naslijeđa zapadnog svijeta s aktualnom platformom civilizacijskih različitosti i sukoba simboliziranim u cvijetu maka. Tom javnom instalacijom, koja s obzirom na brojna značenja i implikacije u potpunosti opravdava središnju ulogu što ju je na *Documenti 12* dobila, knjiga i završava.

Stoga bih na kraju, kao jednu od usputnih posljedica ove knjige izdvojio podsjećanje kako njena pozicija – utjecajne odvjetnice (i ne samo) ženskih pitanja – prvenstveno stiže kao rezultat potvrde kreativnih vrijednosti, to jest uspješnog prevođenja intimnih i općih okolnosti u umjetnički artefakt, od strane globalnog likovnog sustava. I kako je tek time osvojena tribina s koje nastavlja odašiljati autorski oblikovana upozorenja. Na suštinskom, pak, planu, pojava knjige simbolično je priznanje stvaralaštvu Sanje Iveković, kao i njenoj ulozi na međunarodnoj pozornici. No, istodobno, ne ulazeći u produkcijske mogućnosti, budući da one u principu proizlaze iz postavljenih prioriteta, knjiga vrlo jasno ukazuje na, nažalost već tradicionalne, propuste ovdašnjih struktura. Koje je tek djelomično moguće ublažiti – objavljivanjem knjige u hrvatskom izdanju. Z

Emitirano u emisiji Triptih *III. programa Hrvatskoga radija*

Dancer in the Dark

Petra Vidović

Nakon uspješnih prošlogodišnjih sudjelovanja na *Experiment Marathonu* u Reykjavíku te na europskom bijenalu suvremene umjetnosti *Manifesta 7* u Bolzanu i 3. međunarodnom umjetničkom bijenalu u Pekingu, Ivana Franke je nove radove predstavila u bečkoj galeriji *Hilger Contemporary*, koja već nekoliko godina zastupa našu umjetnicu

Izložba Ivane Franke *Kinesphere*, Hilger Contemporary, Beč, Austrija, od 11. prosinca 2008. do 13. siječnja 2009.

Naslovi pojedinih radova i izložbe otkrivaju dodatne razine na kojima djeluju radovi Ivane Franke. U autoričinoj biografiji (rođena 1973. u Zagrebu) često izostavljen podatak, da je uz Školu primijenjene umjetnosti završila i Školu za ritmiku i ples, dobiva uz ovu izložbu novi smisao. *Kinesphere* (hrv. kinesfera) jest pojam Rudolfa Labana, koreografa i pedagoga, koji se koristi u kinetografiji, tj. u bilježenju plesnih pokreta. Složeni sustav zapisivanja dijagonala i smjerova pokreta opisuje dio sfere u kojem se kreira pokret i upravo je taj djelić prostora postao, u slučaju Ivane Franke, izlagačkim podijem.

Izložba se održava na dva nivoa: u prizemlju, koje je velikim izlogom otvoreno danjem svjetlu, i u podrumu, u kojemu je potpuni mrak. Frankini su statički radovi na prvi pogled suprotni osnovnoj ideji kinetizma, a svoj puni oblik dobivaju bivanjem u prilagođenom prostoru te promatračevim pristankom na sudjelovanje. Naslovom naznačena sfera plesnog pokreta ostavljena je, naime, na osvajanje publici, čija tijela mapiraju prostor pokrećući tako umjetnička djela. Autoričino neprestano korištenje prozirnih materijala i tankih opni koje omogućuju hvatanje svijetla, njegovo trenutno materijaliziranje, daje radovima potrebnu jednostavnost ali i označava njihovu *drugost*, tj. potrebu za medijacijom. Autorica navodi naše oko na privid, udvostručuje djelovanje rada: kao skulpturu u prostoru i kao drugu sliku koju stvara mozak, onu koju posjetitelji neskloni fizici i optici teško analiziraju. Estetski minimalizam u službi je prezentacije svjetla (umjetnog i prirodnog), ali i tvorbe druge realnosti. Svjetlo se širi u krugovima i da bismo ga postali svjesni, ono treba naići na prepreku.

Posjetitelj-plesač

U bijelom prizemnom dijelu izložbe postavljena su tri rada i serija od pet grafika. Rad nazvan *Convergence* velik je objekt od pleksiglasa na čeličnoj konstrukciji, obasjan s četiri mliječne lampe. Zbog slojevitih nagiba pleksiglasa odrazi bijelih lampi jesu višestruki te se pomiču kako mu se približavamo. Pleksiglas kod Ivane Franke *podcrtava* prostor u kojemu je izložen. Na 52. venecijanskom bijenalu 2007. pleksiglas je u funkciji *hommage* arhitekturi Carla Scarpe (Palazzo Querini Stampalia), u njemu se ogleda eksterijer u interijeru, dok u ovom stvara tri metra visoku istovremeno prozirnu i reflektirajuću površinu u galeriji koja je fizički popunjena, ali vizualno slobodna. Na tragu Labanove sheme označavanja plesača i njegova pokreta *Convergence* je velik kvadar, trom i matematički terminiran, s dijagonalnim plohama koje nose potenciju pokreta. Gledajući s ulice, posebno u predvečerje, efekt izloga i odraza

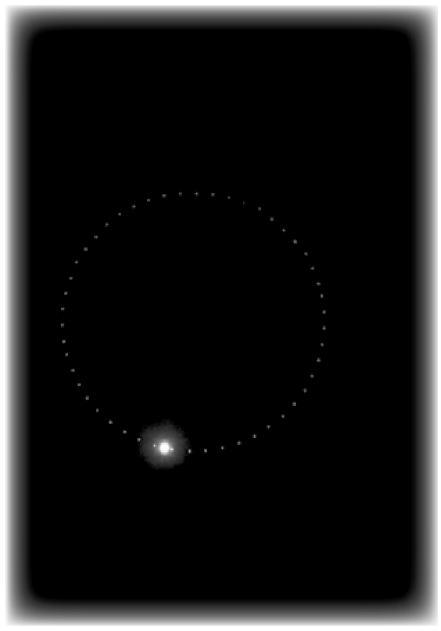

svjetiljki beskonačno se ponavlja. Taj je trenutak izuzet iz šetnje gradom, pročišćen i postavljen kao umjetničko djelo u galeriji. Od pleksiglasa uslojenih pod različitim kutevima u drvenom okviru jest i rad *Polyopia* (medicinski termin koji znači višestruko viđenje predmeta). Serija od pet grafika pod naslovom *Introducing gaps* podsjeća na iscrtavanje smjerova kretanja gdje se mnogi pravci sijeku, a na razini koncepta radi se o *brisanju* imaginarnog kretanja, doslovnom uvođenju praznina. Serigrafije su rađene kao cjelina od pet grafika, u kojoj je svaka sljedeća bliža praznini. Prozračnost osvijetljenog prizemlja galerije ispunjenog radovima čija je odlika približavanje nematerijalnom i uvođenjem istog u vizualno korespondira grafičkom i konceptualnom *Predstavljanju (uvođenju) praznina. Apparent (circle)* je izložen prošlog ljeta na *4. hrvatskom trijenalu crteža* u Gliptoteci. Svjetlo na flaksu iscrtava krug koji se pomiče ovisno o vizuri promatrača. Na ovoj je izložbi rad dobio i svoj *site-specific* dvojac postavljen u podrumu galerije. *Apparent (circle)* funkcionira poput uokvirenog crteža svjetlom na flaksu u prostoriji koja je osvijetljena, a *Apparent circulation* izvedenica je većih dimenzija u mračnoj prostoriji.

Viđeno – doživljeno

Naslov je ponovno znakovit: *apparent* istodobno tumačimo kao nešto očigledno, i nešto prividno. Taj je krug podvojen, funkcionira samo kad je svjetlo upaljeno i tvarno zapravo ne postoji. Točka svjetla koja se kružno širi raspetom plohom flaksa po dužini cijele prostorije vara osjetila i odnose daljina te posjetitelju-plesaču poremećuje osjećaj ravnoteže. Potpuni mrak u dvije podrumske prostorije stvara nesigurnost kretanja, koja je nadopunjena hipnotizirajućim učinkom svjetlećih radova. Opredmećeno svjetlo i pokretna slika koju ono stvara prema principu melodije u glazbi, gdje pamtimo neposredno prošle tonove i povezujemo ih s onim nadolazećim, omogućuje stvaranje melodije slika. U drugoj zatamnjenoj prostoriji nalazi se *Animated (sphere),* svjetlosna instalacija koja je bila predstavljena na *Experiment Marathonu* u Reykjavíku, na poziv kustosa Hansa Ulricha Obrista i Ólafura Elíassona. *Experiment Marathon* jedno je iz niza 24-satnih događanja koje organizira Serpentine Gallery iz Londona, poput razgovora s umjetnicima, performansa, izložbi i predavanja. *Animated (sphere)* je obješena metalna konstrukcija kugle, premrežene flaksom. U mraku se ne vidi konstrukcija, nego samo odrazi lampice koja je spuštena u središte kugle. Lebdeći svjetlucavi odrazi u razini očiju čude nepostojanim odsjajem koji se kreće po niti flaksa.

Ovom izložbom Ivana Franke još jednom dokazuje svoje vladanje prostorom, izlazak iz čiste grafičke linije kroz medij svjetla. Birajući plesni termin za naslov izložbe, uvodi načelo uzajamnosti posjetitelja i radova. Plesni je pokret dotjeran i zahtjevniji od običnog. Osim pokreta, svjetla i grafike uvodi novu razinu čitanja koju daju dvosmisleni nazivi. Svjetlosne instalacije i objekti od pleksiglasa pomiču našu percepciju i projiciranu stvarnost: ono što čitamo nije zapisano, već je kôdirano da nas zavara. Franke slojevito i nenametljivo konstruira novu stvarnost. Viđeno bi se u ovom slučaju moralo definirati širim pojmom: doživljenim, i to upravo raduje naš senzor za lijepo, čak i onda kad nam je tumačenje fizike manjkavo. z

Without darkness, no light

U radu Ivane Franke ima nečeg crnog, nečega duboko tamnog i neugodnog. To crnilo nije Ivanina osobnost, već ono živi u njoj i ponekad izađe na vidjelo u njezinim djelima.
Možda griješim, ali ne mislim tako. Njezine svjetlosne instalacije jesu začudne, ali ne samo u fizičkom smislu – diraju me mentalno, ili na mnogim mentalnim razinama. Kad promatram njezina djela, pogađa me neizvjesnost. Nalazim se u arhitekturi koja me navodi na razilaženje s fenomenom zvanim "svjetlost", i povratak na osjećaj straha od mraka iz djetinjstva. Ne znajući gdje staviti noge; ne usuđujući se otvoriti vrata ormara; ne biti u stanju nositi s mrakom bez ijednog tračka svjetlosti. Užas koji to crnilo predstavlja u djetetu u zatvorenoj sobi jest neznanje o nepoznatom koje vibrira čineći da srce udara brže i brže. Gurnuti ruku u crnu rupu u mračnom podrumu. Nadmoć nepoznatog.
Bez svjetla nema slikarstva. Bez tame nema svjetla. Mišljenja sam da *art* koji izlaže Ivana Franke ne proizlazi iz izvornog zanimanja za karakteristike svjetlosti, nego iz niza iskustava tame – mraka. Samo umjetnik s iskustvom mraka, koji se na neki način uspio suživjeti s egzistencijalnim crnim bezdanom, poznaje značenje svjetlosti. Tu neizvjesnost osjećam u Ivaninim radovima – intenzivnu kombinaciju straha i ushita. z

(Carl Michael von Hausswolff, tekst u povodu izložbe *Waver* Ivane Franke, Galerija Niklas Belenius, Stockholm, Švedska, od 2. do 22. veljače 2009)

Dunja Koprolčec-Burić (1954. – 2008.)

Žudnja za plemenitim kazalištem

Anica Vlašić-Anić

Na *velikim poprištima* kazališne NE/umjetnosti i urbanog bola "kockastih samoća" Zagreba, Splita i Beograda, Dunja Koprolčec-Burić uob(l)ičavala je poetično Kugla-ritualno zajedništvo

Krajem prosinca 2008. godine u Granadi, u Španjolskoj, preminula je Dunja Koprolčec-Burić, dobitnica "Orlanda" za 1980. godinu – legenda zagrebačkog Kugla glumišta (1975 – 1985).

Vijest o njezinoj preranoj smrti zaustavlja nas, tihe i tužne, u pokušaj sabiranja izvanrednih energija ljudske i kazališne *ljubavi i pamćenja,* kojima je zauvijek obdarila neprocjenjivost Kugla-preobražaja u povijesti hrvatskoga, dakle europskoga teatra 70-ih i 80-ih god. 20. stoljeća.

Rođena 18. ožujka 1954. u Osijeku, u uglednoj građanskoj obitelji, već kao svestrano nadarena gimnazijalka-odlikašica (uz ostalo: uzorna gimnastičarka i poznata košarkašica) 1971. g. predano se uključuje u rad Omladinskog scenskog studija Miniteatar, koji je osnovao Branko Mešeg, Gavellin učenik. Uz čarobnost izvođenja scenske montaže, dadaistički besmislena naziva *Štekpenteri,* upoznaje moć provokativnih naboja pokrenute *podrumske* alternative: predstava, igrana u podrumu zgrade Radničkoga doma u Osijeku, odjeknula je kao "pljuska" građansko-roditeljskom ukusu (samo)prepoznavanja i poimanja granica kazališne umjetnosti i života. Za Dunjine prve kreativne impulse u grupi mladih zaljubljenih kazališnaca značajna je i dostupnost časopisa *The Drama Review* iz New Yorka.

Ujesen 1972., kao studentica engleskoga jezika i komparativne književnosti na Filozofskome fakultetu u Zagrebu, zajedno sa suprugom Zlatkom Burićem, studentom psihologije i sociologije, učlanjuje se u čuveni, no kreativno već ugašeni SEK (Studentsko eksperimentalno kazalište). Razočaranje zatečenim stanjem pojačava zajedničku žudnju za plemenitom kazališnom ak(tualiza) cijom europskih markacija – "ekstremno subverzivnog, alternativnog impulsa novog anarhizma, pokreta hipija, osviještene nove ljevice" (Burić) – naslućenih kroz zagrebački IFSK (Internacionalni festival studentskih kazališta). Susret sa Zlatkom Svibenom na Akademiji dramskih umjetnosti, gdje su sa zanimanjem pratili studentske ispitne predstave na sceni, pretvorit će par Koprolčec-Burić u "prebjege" iz SEK-a u SSG (Studentsko satirično glumište).

Branka Ivande, u polukružnoj dvorani Teatra &td, Dunju Koprolčec-Burić

Nedramska kazališta

Koautorsko trojstvo Burić-Koprolčec-Sviben radikalno će dokinuti odumirući SSG-ovski koncept društvene satire već prvom predstavom *Noć vukodlaka* – dinamičnom montažom protoka slika i boja, glazbe, svjetlosti i riječi u ritmovima iznenađujuće dramatske energije. Izrazit interes za *teatar kao multiperspektivni koncept kugle* (s polazištem u tezama koje izlaže Etienne Souriau, francuski filozof i estetičar: Lille, 1892. – Pariz, 1979.) spomenuti "trio" jasno će profilirati već samim prijedlogom o preimenovanju SSG-a u Kugla glumište (20. lipnja 1975.).

Umjetnički kompleksna osebujnost *Dunjina beskompromisna angažmana bez ostatka* u eksperimentu življenja kolektivne proizvodnje Kugla-akcija-ugođaja-predstava – neosporno zadivljuje. Dunja je *jedina* od svih Kuglinih članova sudjelovala *baš u svima,* od rađanja prvih idejnih projekcija kazališta kao kugle, odnosno prve predstave *Noć vukodlaka* 1975., pa sve do *Posljednje ljubavne afere* 1982. g.

Iz *Noći vukodlaka*, inscenirane, prema istoimenu filmskom sinopsisu pamtimo u ulozi Justine. Nastupila je u svim izvedbama: premijernoj, repertoarskim, u sklopu programa IFSK-a kao i Međunarodnoga festivala otvorenih scena u talijanskoj L'Aquilli (jesen 1975.). Dunjin prinos izvrsnosti predstave inkrustiran je, ekspresivnom dinamikom izvedbe, u prva, a potom i sva kasnija traganja autorskoga kolektiva za oblicima nedramskog kazališta bez unaprijed zadana fokusa (inspirirana, između ostaloga, tezama Darka Suvina iz *Dva vida dramaturgije*): predrenesansnog, srednjovjekovnog, crkvenog – sa slikama križnog puta, prolascima kroz dramske slike i procesijama na trgovima. S kolektivom je promišljala i koautorski primjenjivala otkrića ekspresionističke dramaturgije (Georga Kaisera, ali i Krležina *Kraljeva* i *Kristofora Kolumba*), etno-kazališta (istražujući u biblioteci Instituta za etnologiju i folkloristiku), inspiraciju američkom verzijom hipi-pokreta s političkim happeninzima (kao što su npr. *Do it! – Scenarios of the Revolution* Jeryja Rubina) kao i senzacije povezivanja Beckettova i Brechtova *sloma katarze.* Dunje Koprolčec-Burić sjećamo se, napose, u nezaboravnoj slici koja je provokativno osporavala konvenciju "kraja predstave": ruke nekoliko izvođača, koji su tek sišli sa scene, "u živi kip" preobražavale su Justinin lik – nanosima mokroga gipsa na Dunjino tijelo dok je ona nepomično i dostojanstveno stajala na improviziranu "pijedestalu". Ozbiljno je i do kraja ustrajala u toj pozi, dok su ostali izvođači, dječjom igračkom-fotoaparatom "portretirali" lica publike-promatrača i uručivali im te "fotoportrete" kao njihovu vlastitu "sliku i priliku" – da bi se u njihovim rukama stvorile *ulaznice za zagrebački Zoološki vrt* s "portretima" iz životinjskoga svijeta. Atraktivnost *Noći vukodlaka* zapažena je i na recentnom festivalu kazališne alternative europskoga konteksta u talijanskoj L'Aquilli.

Protiv mrtvog neba

Markantna pojava Dunje Koprolčec-Burić, kazališnim likom i bićem ljepote vlastita biti, u *svim* predstavama, *"mekanim brodovima"* Kugla-glumišta, tijesno je povezana s njezinim neustrašivo prodornim odlukama za beskompromisne rezove kroz okamine zatečenih stanja *Ljubavi i pamćenja* (1976.) – svih, *Kugla-palimpsestima* dotaknutih, "nepomičnih stvari" (Salvador Dali, *Ljubav i pamćenje* 1931.). Intertekstualnu polisemantičnost Kuglinih slika-palimpsesta umješno je naglašavala u opstojnosti njihove značenjske punine s mudro impliciranom "pozadinom": nepredvidivo osviještenim kontekstom uličnog "sada" i "ovdje" Kugle i Kugline publike. Na *velikim poprištima* kazališne NE/umjetnosti i urbanog bola "kockastih samoća" Zagreba, Splita, i Beograda, uob(l) ičavala je poetično Kugla-ritualno zajedništvo *Dočeka proljeća* (1977.): radosno i vedro, slapovima plastičnih traka žarkih boja, ali i antigrađanski bijesno, oštrinom koraka u visokim potpeticama i gestom znakovita gaženja cigaršpica u travi. Neupitno s dubokim uvjerenjem u moć Kugla-Lica, pronosila ga je preobražavajući se u nezaboravnu nosačicu "magično" uobličene melankolije Kugla-ogledala koje u betonskom sivilu mamutskih nebodera jača slutnju o mogućnostima promjene mrtvih nebosklona. Šarmantnu neodoljivost cirkusko-varijetejski-najavnih *Kugla-mimohoda* približavala je publici briljantnom "ne/s(p) retnošću" skokovitih "zvijezda" sjajne artistice u plavom. Njezine dojmljive interpretativne preobrazbe u nekoliko različitih likova i slika u *Mekanim brodovima* (1978.) kulminirale su, uz mirisno suzvučje zraka upravo zalazećega sunca i odsjaje vatre na licima zanesene publike – neponovljivim skulpturama bijeloga ritma i uzavrele gipkosti tijela u izvedbi završnog plesa Bijele maske. Kao virtuozna najavljivačica u *Priči o djevojci sa zlatnim ribicama i cirkusu Plava zvijezda* (1979.) i *Kugla Cabaretu* (1982.) – u crnom fraku s cilindrom, ispod kojeg se rasipala nemarna ljupkost plavih kovrči – maestralno se poigravala, očaravajući i raščaravajući igre s "horizontima očekivanja" ulične publike, rječitim parodističko-ludističkim s(t)imulacijama nekoliko žanrovskih konvencija "kazališne predstave". Dunjin Kugla-tango s razbarušenim Šiš-plesačem u crnom fraku na improviziranu podiju ispred zagrebačkoga Glavnog kolodvora, uz taktove neizrecivo tužnobolne Šilović/Kugla-šlager&tango-glazbe kao da još plesno traje svoju bezvremensku ustreptalost.

Kugla-lutke

Nevjerojatnom upornošću beskompromisna uvjerenja u neupitnu vrijednost vlastita umjetničkoga angažmana, potičući sve posustale, za *Posljednje sate gospodara ledenih strojeva* (1979.) gotovo do iznemoglosti izrađivala je Kugla-lutke, da bi ih podijelila djeci iz publike kao novogodišnji dar u trešnjevačkom parku u Nehajskoj. Ni za istodobne dogovore s dužnosnicima JNA nije joj nedostajalo energije i – čitav jedan vojnički odred iz vojničkih je kazana publici besplatno dijelio čaj za vrijeme predstave!

Prestižna nagrada "Orlando" dodijeljena joj je 1980. kao predstavnici *Kugla glumišta*, čija je predstava *Ljetno popodne ili što se desilo s Vlastom Hršak* na taj način nagrađena kao najuspješnije umjetničko ostvarenje dramskog programa Dubrovačkih ljetnih igara. Kugla-spoj motiva iz legende o lopudskoj sirotici i istinite priče iz "Glasa Slavonije" o prehipnotiziranoj djevojci, jedva probuđenoj nakon hipnotizerske seanse; Dunjina interpretacija učinila je legendarnim.

U krugovima plavih baraka, priljubljenih uz desnu marginu pretpristupne zone (*"na zadvorkah"*, rekao bi D. I. Harms!) ulaza u Studentski centar u Savskoj 25, čitavo jedno desetljeće, do *Posljednje ljubavne afere* 1982. g. – Dunjina je Kugla-(sve)prisutnost neizbrisivo obilježila ne/umjetničku atmosferu duhovne, intelektualne ali i fizičke, zanatsko-umjetničke Kugla-proizvodnje u Kuglinu "dnevnom boravku". U njegovoj kafkijanskoj skučenosti i zagušljivosti, ponosnoj i toploj ukrašenosti plakatima i fotografijama, nemarnoj prenatrpanosti stvarima i čudesno dinamičnoj prolaznosti u kojoj su se rado zaustavljali svi članovi Kugla glumišta, ali i nečlanovi i najstidljiviji simpatizeri – dostojanstveno, svijesno i odgovorno uključivala se u kaos produktivne simultanosti najraznorodnijih radnih rasporeda: od održavanja scenskih proba; kostimiranja i šminkanja prije čuvenih "mimohoda" – do hranjenja izgladnjelih "Kugla-proizvođača". Nisu je mimoilazili ni administrativni obrasci ni neminovna ispunjavanja godišnjih Izvještaja na prastaroj mehaničkoj pisaćoj mašini. Odlikovala se, uz glumačko-izvedbeni talent, vrsnoćom i marljivošću u najrazličitijim vještinama, od šivanja kostima i lutaka na legendarnoj "Singerici", do krojenja papira i lijepljenja dijelova scenografije. Šarmantnim ludizmom prštavih besmislica i smijeha radosno je pratila sveopći ushit novim idejama, Kugla-internim pošalicama ili tek razvijenim fotografijama Mladena Babića-Babe s jučerašnje predstave ili probe! U konstantnoj neprovidnosti od gustih dimova cigareta, koje kao da ponekad ni sama nije gasila, koncentrirano je slijedila i kritički se uključivala u žar vatrenih diskusija o najraznorodnijim Kugla-aktualnostima. Vlastite stavove branila je i dokazivala tvrdoglavo, hrabro, bez odustajanja – s neuništivom energijom, kojom je, čestim nemogućnostima uprkos, zamišljenu akciju dovodila do kraja.

Posljednja predstava

Dunjina posljednja, samostalna predstava *Modna revija* (1984) s kojom je gostovala diljem Jugoslavije, temeljila se na montaži slika i ritmova europske provenijencije, spojenih s impresijama, pobuđenim na njezinim putovanjima po arapskim zemljama. Susret s arapskom kulturom i islamom preobrazit će Dunjin život: zauvijek odustaje od kazališta i umjetnosti, prelazi na islam, uporno se vraća u arapski svijet bez obzira na nekoliko prisilnih deportacija, zbog čega čak mijenja i prezime u Bešlić (prezime njezine voljene bake po majci) i definitivno se odlučuje za asketski skroman "život na rubu" u Granadi u Španjolskoj. Međunarodni islamski centar, čija je djelatnica pronašla njezino mrtvo tijelo u stanu gdje je provela posljednje dane života, organizirao je njezin pokop po islamskom obredu.

Danas, u mislima na Dunju, sve Kugline *"ljubavi i pamćenja"* dotiču i sabiru bol. U dostojanstvu boli – ponos i zahvalnost za sve čime ih je upravo Dunja činila nesaberivima.

Arne Næss (1912 - 2009)

Otac filozofije dubinske ekologije

Mirela Holy

Arne Næss, poznati norveški filozof i inicijator dubinske ekologije, umro je u snu 12. siječnja 2009. godine u dobi od 96 godina. Svojim idejama o intimnom i sveprožimajućem odnosu između žive i neživе prirode na Zemlji i ljudske vrste nadahnuo je generacije nevladinih aktivista/ica za zaštitu okoliša, i "zelenih" političara/ki diljem svijeta

Arne Dekke Eide Næss rođen je u Slemdali, mjestu u blizini glavnog norveškog grada Osla daleke 1912. godine. Studirao je u Oslu, Parizu i Beču gdje je postao i članom tzv. bečkog kruga, filozofske škole posvećene empiricizmu i logičkoj analizi. Nakon što je dovršio disertaciju *Znanje i znanstveno postupanje,* dodijeljeno mu je predavačko mjesto na Sveučilištu u Oslu, čime je Arne Næss postao najmlađi predavač u povijesti tog sveučilišta. Tijekom karijere razvijao se od radikalnog empiričara prema pluralizmu i skepticizmu, a u svojim se mnogobrojnim radovima bavio cijelim spektrom različitih filozofskih tema, zbog čega ga je Harold Glasser, urednik *Izabranih radova Arnea Næssa,* objavljenih 2005. godine, prozvao "filozofskim ekvivalentom lovca-sakupljača". Næss u svojim ranijim radovima, između ostalog, propituje fenomene jezika, značenja i komunikacije te odnose između razuma i osjećaja.

Na Næssov rad utjecali su Spinoza, Gandhi i Rachel Carsons, pionirka teorije zaštite okoliša, autorica proslavljenog *Nijemog proljeća*. Krajem šezdesetih, početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća Næssov interes sve se više pomicao prema problematici zaštite okoliša. Sveučilište je napustio 1969. godine jer je smatrao da ekologističke ideje zahtijevaju i odgovarajuću političku akciju. Iz tog je razdoblja zapamćena njegova akcija vezivanja za stijene ispred vodopada Mardal čime je uspio prisiliti norvešku Vladu da odustane od gradnje brane kojom bi se nepovratno devastirali vodopad i obližnji fjord. Njegov interes za okolišna pitanja bio je neodvojiv od njegove ljubavi prema planinarenju pa se od sedamdesetih godina intenzivno posvetio i etičkim pitanjima planinarenja.

Arne Næss otac je filozofije dubinske ekologije, a ta se filozofija pretvorila u pokret dubinske ekologije koji je danas jedan od najutjecajnijih ekologističkih pokreta u svijetu. Næss nije utemeljio strogo određen sistem, već je dao niz principa i preporuka za ekološki osviještene pojedince/ke. Naglašavao je da su ljudi samo djelić ekologije planeta Zemlje te da samo shvaćanjem zajedništva i jedinstva s prirodom možemo postići potpunu realizaciju svoje ljudskosti. Naučavao je jednakost svih živih organizama, odnosno da ljudi nemaju veću vrijednost od drugih bića. Prema mišljenju Arnea Næssa i ljudi su, baš kao i drugi živi organizmi, samo obični stanovnici naše biološke zajednice te kao takvi nemaju većih prava od, primjerice, neke bakterije ili primitivne amebe. Næss je u upotrebu uveo termin "ekozofija" kako bi opisao filozofsku ekologiju koje je dubinska ekologija sastavni dio. Ekozofija se nadahnjuje kako ekologijom tako i mnogim filozofskim i religijskim tradicijama poput vjerovanja američkih Indijanaca, zen-budizma, taoizma, predsokratovaca, Spinoze i Gandhija. Dubinska ekologija predstavlja razliku u odnosu na ideologiju reformiranih "površnih" ekologa koji se ne žele odreći utilitarizma i antropocentričnog pogleda na prirodu. "Površni" ekolozi smatraju kako napretkom i implementacijom modernih tehnologija mogu riješiti ekološku krizu na Zemlji. Za razliku od "površnih" ekologa, dubinski ekolozi zahtijevaju postavljanje beskompromisnih pitanja o vlastitom načinu života, kao i o načinu života cjelokupne zajednice. Samo postavljanjem pravih, dubokih pitanja samima sebi možemo otkriti svoje stvarno mjesto u prirodi, a ne se skrivati iza općenite bespomoćnosti i bježati od osobne odgovornosti za ekološku krizu, s obzirom na to da smo svi sudionici ove kulture. Stoga je pitanje samoostvarenja centralno pitanje dubinske ekologije.

> Samo postavljanjem pravih, dubokih pitanja samima sebi možemo otkriti svoje stvarno mjesto u prirodi, a ne se skrivati iza općenite bespomoćnosti i bježati od osobne odgovornosti za ekološku krizu

Samoostvarenje za dubinske ekologe znači širenje i produbljivanje našeg osjećaja sebe iznad uskog jastva kako bismo se poistovjetili sa svim živim bićima, jer je to jedini način da istinski zaštitimo Zemlju.

Završno spomenimo ovom, nažalost, *in memoriam* situacijom da je Arne Næss objavio više od trideset knjiga među kojima treba izdvojiti *Life's Philosophy: Reason and Feeling in a Deeper World* (2002); *Ecology, Community and Lifestyle* (1989); *Freedom, Emotion and Self-subsistence* (1975); *Gandhi and Group Conflict* (1974; *Scepticism* (1969); *Communication and Argument* (1966) te *Symbolic Logic* (1961).

Iz *Zareza*, broj 28, 30. ožujka 2000.

suočeljavanje

Tri lista, a ne trolist

Potraga za razlikama i sličnostima između *Zareza, Hrvatskog slova* i *Vijenca*: pritom pročitanih

Nataša Govedić

Počnimo od humusa intelektualne redukcije: nemali broj ljudi vjeruje u horoskope. To znači da svu silu situacija, sve nijanse odnosa, sve kontradikcije ponašanja i sva psihosociološka profiliranja, horoskoplije žele reducirati na interakciju *samo dvanaest* kategorija. Hrvatska pak kultura, svikla na pedesetogodišnje političko jednoumlje, zadovoljila bi se i još pogubnijom redukcijom na *jednu zajedničku* kategoriju: čemu imati tri časopisa za kulturu kad bi ih se moglo učinkovito podrezati na jedan. Ako Hitler i Adorno ne žele izlaziti u istim novinama, tim gore po Adorna (štono reče aktualni ministar kulture: emigranti su si *sami krivi* zbog »nekooperativnosti« s tiranijama). Pada mi na pamet i pitanje zašto Hrvatska uopće ima Sabor, kad bi se »velika ušteda« postigla već i uvođenjem monarhije.

Žanr općih mjesta

Tko je to »generaliziran« ili *prosječni* konzument kulture i što on/a *misli* o *Hrvatskom slovu*, *Vijencu i Zarezu* ostaje znanstveno neistraženom tajnom, ali zato su mnogi *izuzetni* i krajnje individualizirani potrošači CRO-pismenosti izrazili mišljenje o tome kako bi trebao izgledati jedan *idealan* dvotjednik za kulturu. Pri tome se radi o individualcima koji nikada ne govore o neidealnim *kontekstima* nastanka bilo koje publikacije, nego jedino o stvarima koje bi bile *uprav savršene* kada socijalnog konteksta uopće ne bi ni bilo. Igor Mandić misli da bi idealan kulturni časopis trebalo oblikovati »kompromisno«, a ne »ideologizirano«. Dakle *Hrvatsko slovo* i *Zarez* po Mandiću razdvaja samo okret udesno ili ulijevo, dok je *Vijenac*, ideologijsko čedo HDZ-ovih ulaganja (što je Mandiću nekako promaklo), tobože poželjna »srednja struja«. Vujić se čudi što urednici sva tri časopisa ne sjednu lijepo za isti stol i dogovore se o »zajedničkom listu« koji bi valjda svaki mjesec rotirao glavnog urednika (zajedno sa suradnicima). Kao kad kartate u parovima: jedne subote Zlatar (*Zarez*) i Jindra (*Hrvatsko slovo*) protiv Kuzmanović (*Vijenac*), druge subote Jindra i Kuzmanović protiv Zlatar. Pa nije kultura ništa složenija od horoskopa ili preferansa, zar ne?! Na tribini povodom dvadeset pet brojeva *Zareza* pokazalo se, nadalje, da Žarko Puhovski nije zadovoljan razinom kritičnosti tj. brojem negativnih kritika otisnutih u *Zarezu*, što nagovještava da nije upoznat s materijalnim dokazima obilja *Zarezovih* polemika izazvanih samo i jedino *negativnim kritikama* (uredništvo trenutno razmišlja kako objaviti kompletan broj pristiglih reagiranja, a da pri tom *sve* stranice lista, umjesto naručenih tekstova i tema, ne zauzmu glasovi polemičara). Dejan Kršić obznanio je kako su *Zarez* ukratko i bez okolišanja *ni vrit ni mimo* novine tj. vrst premalo lijeve, liberalne, *kompromisersko-pluralističke ljige*. Slobodan P. Novak na više je mjesta izrekao suprotni dojam: njemu je *Zarez* leglo ultralijevih anarhista predvođenih Borisom Budenom. A prva dama *Ferala* Heni Erceg dala nam je do znanja da *Zarez* jest doduše u stanju postaviti »slatke« upitnike, ali nije u stanju opaliti toljagom po neprijateljima naroda. U prijevodu: za *Feral* je *Zarez* skoro pa loše maskirana te neosviještena desnica.

Ovce ili novce

Zarez je očito toliko toga *kontradiktornog*, disparatnog i teško probavljivog (ključna orijentacija: *neposlušnog* i *nestranačkog*) da ga nitko ne uspijeva prepoznati kao zasebnu vrijednost: naši su kulturnjaci predugo navikli da svaki javni prostor i svako pravo glasa imaju biti »ispostava« nečijeg uskog i/ili autokratskog interesa. Kad i *imaju* demokraciju (makar u formi časopisa), kad i postoji mjesto percipiranja famozne *Drugosti* te njezina uvažavanja, hrvatski je intelektualci ne prepoznaju. Zašto? Zato što demokracija doista zahtijeva naporne promjene ponašanja — angažman koji sa sobom povlači osobne i profesionalne rizike: ne možete biti demokratični ako vam je prvenstveni životni stav da se *ne smijete nikome zamjeriti* (posebno ne onima koji vas već mrze samo vi toga niste svjesni), niti smijete misliti vlastitom glavom (posebno ako to bilježe mediji). Osim toga, demokracija ne plaća tako dobro kao elita. *Zarez* ne može platiti honorare u visini honorara *Vijenca* ili donedavno *Hrvatskog slova*. Neće valjda jedan ugledni leksikograf i književni kritičar pisati za demokratski časopis tipa *Zarez* samo zato što je to otvorena tribina civilnog društva. Pisat će za one koji mu *plate*, pa makar to bili i poslodavci dijametralno suprotni leksikografovim političkim uvjerenjima. S druge strane, kako *Vijenac* ne izaziva NIKAKVE reakcije javnosti (citat iz zadnjeg broja *Vijenca*: »Vlaho Bogišić, potpredsjednik Matice hrvatske, složio se da su *Vijenac* dosadne novine«), njegov je opstanak još jedan dokaz da se poslušnost, plitkost i dosadnost u nas »isplati«: kad te financira država, *kulturalna nevidljivost* postaje ne samo način, nego i preduvjet materijalnog preživljavanja.

Dresura vs. kultura

Ako se sjećate, *Hrvatsko slovo* nastalo je sredinom devedesetih, po državnom zadatku, kako bi držalo konzervativnu protutežu Novakovu »odveć kozmopolitskom« *Vijencu*, a *Zarez* je nastao u predzadnjoj godini XX. stoljeća jer je uredništvo tadašnjeg *Vijenca* urednice Andreje Zlatar odbilo pristati na hadezeovske prioritete Matice hrvatske, pak je onda *ljudski faktor* autora i urednika *Vijenca* napustio prostorije MH te osnovao autonomno glasilo za kulturu pod nazivom *Zarez* (u značenju: onaj znak interpunkcije koji demokratski razdvaja ili spaja — ali definitivno ne cenzurira — *različite* misli). *Vijenac* je nakon toga ostao zjapeća prazna prostorija u tvrđavi Matice hrvatske, u koju su tek nakon dugih natezanja i zahvaljujući visokim honorarima ugurani urednički pregaoci slabog ili nikakvog novinarskog iskustva. Tek toliko da »pogon« lista ne prestane: ipak je Matica za *Vijenac* dobivala značajne novce. Začeće sva tri lista, dakle, izrazito je POLITIČKI intonirano, baš kao što je *politika* uvjetovala i njihov razvoj te opstanak. Radi se o listovima koji ni u jednom trenutku nisu imali *jednake šanse* opstanka, a još manje ih povezuje sličnost materijalnog statusa ili sadržaja. *Zarez* je jedini prošao kroz sve stadije tržišnog (pa onda i političkog) osamostaljivanja; jedini je prihvatio rizik *stvarnog* izlaska na megdan konkurencije s ukusom čitatelja; jedini se sastoji od redakcije mladih i školovanih novinara koji obrađuju žarišne točke kulture (i to iz osobnog idealizma, a bez stranačkog ili institucionalnog favoriziranja).

Brojke i slova

Dosta govore i brojke. Za *Hrvatsko slovo* podaci nisu dostupni javnosti, ali ako izračunamo da je u 1999. godini *Vijenac* izašao ukupno 23 puta s po 32 stranice, dok je prema našim izvorima dobio od države 800.000 kuna (700.000 iz Ministarstva za kulturu, 100.000 iz gradskog fonda — po nekim informacijama čak 300.000), izlazi da je *Vijenac* po stranici dobio oko 1.100 kuna. Istodobno je *Zarez* po stranici dobio 170 kuna. Kako smo preživjeli postkomunizam? Tako što nismo plaćali autore, nego samo tisak. Preživjeli smo jer nam se kukavičkim činilo zbog izostanka vlastitih honorara odustati i od vrijednosti slobode govora. No ono što intimno smatram vrhuncem licemjerja domaće kulture sastoji se od *brbljanja* dobro situiranih i stalno zaposlenih intelektualaca i političara o tobožnjoj *brizi* za »školovanu mladost« Hrvatske, dok istodobno cijela jedna diplomirana i nerijetko magistrirana mlada generacija u *Zarezu* mjesecima radi besplatno. Dok slušam pozive za »zbrinjavanje« novonastale »besparice« *Hrvatskog slova*, ne mogu vjerovati vlastitim ušima: *Slovo* koje je doslovce *do jučer* vršilo represiju i plivalo u novcu sada traži »zaštitu«, a *Zarez* koji jedva sastavlja kraj s krajem i radi punom parom za nešto tako egzotično kao što je pravo nezavisnog mišljenja sada ponovno ostaje i bez novaca i bez ikakve javne podrške: čim *Zarez* spomene da *nema od čega živjeti*, nađe se odmah brzopleti autor tipa Rade Dragojević (inače jedan od najboljih novinara *Novog lista*) koji će *Zarez* optužiti za »netoleranciju« prema listovima koji su financijski zbrinuti. Od nas se stalno očekuje da *odustanemo* i umremo *šutke*; čemu zamarati javnost nekakvim pokušajima uspostave slobode javne riječi — pa nije valjda Hrvatska isto što i Europa.

Nacija, utopija i kriza

Sadašnje *Hrvatskog slovo* ponosno zagovara rodoljublje najsličnije militantnom nacionalizmu: zadnji broj otvoreno se protivi »globalizaciji«, a usput i osudi Blaškića te mehanizmu Haaškog suda općenito. Sadašnji *Vijenac* ponosno zagovara »nekonfliktnu kulturu«, sasvim identičnu negativnoj selekciji podataka čiji je zadatak stvoriti sliku tobožnjeg »konsenzusa« i »mirnog tijeka« domaće kulture. Omiljene teme *Vijenca*: gregorijanski korali i spiritističke seanse prizivanja Marka Marulića. Model kulture koji nam nastoji podastrijeti Kuzmanovićeva novina zapravo je utopija hrvatske povijesti lišene ratova, sukoba ili čak nesuglasica: arkadijski pejzaž Bukovčevih *softporn* ljepotica. Sadašnji *Zarez* poseže za otvaranjem kriznih točaka društva kao i za stilom kritičkog samopreispitivanja pojedinaca. Zanimaju ga tako neugodne teme kao što su socijalna degradacija znanosti i visokog školstva, *rodijački* mentalitet koji upravlja raspodjelom novca za kulturu iz državnog proračuna, uvrede struke počinjene arhitektonskim sredstvima, odgovornost medija. Među spomenuta tri časopisa postoji još razlika: ni *Vijenac* ni *Zarez* nemaju rubriku prevođenja strane i domaće poezije koja bi se po sustavnoj visini kvalitete mogla usporediti s rubrikom za poeziju *Hrvatskog slova*. Ni *Hrvatsko slovo* ni *Vijenac* ne prate sustavno rad nevladinih organizacija, feminističke i ekološke teme, nezavisne studije, tematiku tzv. »civilnog društva« i demokratskih inicijativa — što pak čini *Zarez*. Unikatno svojstvo *Zareza* također su i redoviti temati u rasponu od promišljanja opusa Vanje Sutlića i Danila Kiša do prijevodne strane i domaće proze, suvremenog dizajna ili postkolonijalne teorije. A ni *Zarez* ni *Hrvatsko slovo* ne mogu si dozvoliti arhaizam i posvemašnje tematsku dekorativnost *Vijenca*. Od troje časopisne »dječice«, rekla bih, *Hrvatsko slovo* je dugo živjelo najbogatije, dok je *Vijenac* dugo živio najrazmaženije, s tim da su *Vijenac* zadnjih godinu dana vodili i sredovječni novinarski početnici. U tom su smislu *Vijenac* i *Hrvatsko slovo* savršeni primjer »slijepog crijeva« domaće javnosti: postoje jer ih netko plaća *ne pitajući za kvalitetu*.

Buđenje bez budnica

Ima li načina da u Hrvatskoj prežive sva tri kulturna časopisa? Dakako, pod uvjetom da se okušaju u uvjetima stvarne tržišne konkurencije. Ali ne *jedino* po zakonima masovnog ukusa: kultura nijedne zemlje ne može ovisiti samo o trgovačkim kriterijima, inače bi na kioscima postojali tek *Astro magazin* i *Sportske novosti*. Kako reče Griffith: »da je u Americi *većina* odlučivala o statusu ropstva, crnci bi još uvijek bili robovi«. To znači da kulturu treba dodatno njegovati, budući da ne raste »sama od sebe« niti je širokim masama omiljena ili čak poznata. Njezin manjak u svakom slučaju rezultira padom standarda i kredibiliteta kompletnog društva. Zato mi se čini da bi kriterij procjene kulturalnih časopisa trebali biti njihovi konkretni profesionalni standardi, a ne nekakva nepostojeća »apriorna« vrijednost. Procjenitelji pritom ne bi smjeli biti astrolozi, samovoljni kulturalni analfabeti ni politički kompromitirane osobe (konvertiti), već stručnjaci upućeni *i* u teoriju medija *i* u specifično hrvatski kontekst. Sudeći samo po diplomatskim predstavnicima stranih zemalja s kojima sam imala čast razgovarati, takvi eksperti ne samo da postoje, nego ne žale truda kad su u pitanju demokratski mediji bilo koje zemlje. Pitanje glasi: usuđujemo li se poslovati po europskim standardima? Usuđujemo li se govoriti o nacionalizmu, utopiji i krizi kao trima *različitim modelima* na kojima je sagrađen identitet *Hrvatskog slova*, *Vijenca* i *Zareza*? Imamo li petlje čuti mišljenje mlade generacije (pa makar ono bilo i kritičko) ili smo *samo deklarativno* zabrinuti zbog odljeva mozgova? Na kraju: mora li se *Zarez* ugasiti zato jer Hrvatska nije zrela za kulturalnu demokraciju i građansku hrabrost? Dok još postojimo, ta pitanja imamo potrebe postavljati i sebi i drugima. Z

Iz *Zareza*, broj 21-22, 23. prosinca 1999.

Novi početak

Odlazak Čovjeka s Lentom

Država je, moglo bi se reći, stvorena usuprot njegovoj političkoj nesposobnosti

Branko Matan

U trenutku kada sam čuo za Predsjednikovu smrt moje su prve misli bile posvećene njegovim žrtvama. Svima kojima je donio patnju i stradanje, ranjenima i ubijenima, protjeranima i poniženima. Svima koje ima na duši, ovako ili onako, posredno ili neposredno, politički uopćeno ili ljudski izravno i konkretno. Pomislio sam na prorešetanoga Blaža Kraljevića, na kosti obitelji Zec koje vire iz sljemenske zemlje, na sindikalista Krivokuću i policajca Reihl-Kira, na dreteljske logoraše, na one nesretne stanovnike dalekih mjesta koja se zovu Ahmići i Vareš. Na otpuštene i okradene, na izvrijeđane, izdevetane i popljuvane ljude, na srpske bake koje sjede uz zgarišta svojih kuća u pustoši tzv. »krajine«. Koje sjede i šute, a njihovi pogledi odsutno plove teško raspoznatljivim i posve ispražnjenim horizontima, vanjskima ili unutrašnjima. Koje sjede, ako im je uopće još dano sjediti, ako su još tu i nisu otjerane ili zatučene i pokopane.

Pomislio sam i na kuće koje nestaju u Gospiću, na Stolac, na vukovarizirani istočni Mostar, na mostarski srušeni most. Na razorene ambijente, ratne i poratne, na prostorni užas koji je stvorio Jure Radić, na budućnost koju će taj užas proizvoditi, i Jure Radić, i cijelo kabadahijsko društvo radićevskih klonova.

Za ocjenjivanje pokojnoga Predsjednika i njegove vladavine naše su »oporbene« glave, stranačke i nestranačke, smislile formulu koja se ovih dana koristi na svakom koraku, poput narodne pjesme. Treba, kaže ta formula, »odijeliti« žito od kukolja, aktivu od pasive, »zasluge« od »pogrešaka«. Treba priznati našem Predsjedniku »sve ono presudno što je tako veličanstveno ostvario«, ali podjednako i upozoriti na »sve ono što je tako samozadovoljno propustio« učiniti (poručuje, primjenjujući spasonosnu formulu, jedan »neovisni analitičar« u novinama koje leže na mojem stolu, *Novome listu* od 12. prosinca).

Moje je iskustvo drukčije i ono mi ne dopušta sudjelovanje u pjevanju takvih pjesmica, u nabrajanju »veličanstvenih« stvari koje bismo pokojniku zahvalno »morali priznati«. Ništa takva nisam vidio te, stoga, nemam ni ništa »priznati«, nažalost nemam, može se dodati s obzirom na prigodu. Nikakvih »vrijednosti« i »zasluga«, nikakva žita koje bi nam bio donio.

Tko je stvorio državu?

Uporni refren svih pjesama tvrdi kako je »stvorio državu«. Moje pamćenje kazuje suprotno: državu je dobio na tanjuru, na istom povijesnom tanjuru na kojem su godine 1990. svoje države dobili Slovenci i Slovaci, Estonci i Gruzijci, Nijemci i Makedonci. Bilo je posve jasno što hrvatski lider te godine treba napraviti: prevesti Ustav iz 1974. na strane jezike i nastojati spriječiti rat, ili barem maksimalno otežati njegovo izbijanje. Trebalo je poslije izbora otići u Knin i reći »ja sam i vaš Predsjednik«, trebalo je jačati protumiloševićevsku frontu i odmah, kriomice, nabavljati oružje. Ništa od toga naš Vođa nije uradio: strahove hrvatskih Srba poticao je na sve zamislive načine, istjerao ih iz Sabora (uz posebnu pomoć nepravedno zaboravljenoga Ivana Vekića), ismijao Raškovića objavljivanjem transkripta njihova nejavnoga razgovora, odbijao dogovaranje i suradnju sa svima, od Albanaca, Slovenaca i tadanjih Muslimana do srpskih protivnika Miloševića, a oružje nije nabavljao, osim za dekorativne i švercerske namjene. Za »avnojske granice« nije htio ni čuti. Ako je išta ugrožavalo, osim Miloševića, stvaranje i obranu države, tada je to bila onodobna pokojnikova politika. Država je, moglo bi se reći, stvorena usuprot njegovoj političkoj nesposobnosti.

Ako državu i nije »stvorio«, doista mu nitko ne može oduzeti zasluge u uobličenju *naravi* države, a ta je narav danas, s punim pravom, evropsko ruglo.

Život s Franjom Tuđmanom bio je život u blatu i poniženju. Život obilježen nasiljem, neznanjem i zločinom. Bio je čudan svat, nesimpatičan i težak, nije ga bilo lako razumjeti. Strasti koje su ga pokretale uvijek su mi bile daleke i nedokučive. Više od bilo čega drugoga, za mene je bio Čovjek s Lentom. Čovjek koji je prvo samome sebi nacrtao Lentu, zatim zadužio svoje službenike da mu Lentu prebace preko ramena, da bi tada, konačno, sav zasjao od ponosa nad tom istom Lentom, naprosto blistao u milini ponosa koji očito nije bio ni glumljen ni patvoren.

Negdje od sredine prve polovice devedesetih doživljao sam Tuđmana kao izraz negacije kulture, hrvatske i bilo kakve

Intelektualno je živio u shemama kakve ne zavređuju javnu pozornost, shemama koje se doimaju kao da su nastale za nekim provincijskim kavanskim stolom u pripitom raspoloženju.

Ispravljanje povijesti

Predstavljao se kao povjesničar, a za proučavanje povijesti nije imao elementarnih dispozicija. Nije ga, čini se, u prošlosti nikada zanimalo da otkrije što se u istinu dogodilo, nego je tek tražio potvrde, sasvim površne, svojih predrasuda i preduvjerenja. Najvažnije od tih preduvjerenja bilo je ono koje je tražilo — s historiografijom nespojivo — da se povijest promijeni i ispravi. Granice nam, recimo, nisu dobro ispale, prilično su »neprirodne«, one su slika i plod naše nesretne povijesti, a na nama je danas da ih dotjeramo i »popunimo«, da napravimo ono što se, prema našem opet današnjem mišljenju, prije nekoliko stoljeća trebalo napraviti.

Ispravljanja povijesti, dakako, ne može biti bez ispravljanja posljedica »pogrešne« i »nesretne« povijesti. Prema tome, milom ili silom, ljudi će seliti: Hrvati u Hrvatsku, koja će »uskrsnuti« kao etnička država, ostalima neka je »sretan put«!

Moralni kriteriji nisu pripadali Tuđmanovu svijetu. Zločin protjerivanja ljudi na etničkoj i vjerskoj osnovi za njega nije bio zločin. O trajnoj opsesiji podjelom Bosne čuli smo posljednjih godina mnoga svjedočenja. Zanimljivo je, ako im je vjerovati, da desetljećima nije mogao naći istomišljenike o toj temi sve dok, potkraj osamdesetih, nije u Kanadi susreo skupinu hercegovačkih franjevaca. Pripadnici Katoličke crkve, koja sebe reklamira kao instituciju s »moralnom misijom« i »moralnim autoritetom«, prvi su prihvatili dogovaranje i suradnju u zločinu.

O hrvatskom katoličanstvu trubio je neprekidno, ali kršćanske vrijednosti i vrline nije ni zagovarao ni očitovao. Isto je bilo s našim tzv. »srednjoevropskim i mediteranskim identitetom«. Pričao je o »Srednjoj Evropi« bez prestanka, a kao Srednjoevropejac nije se ponašao nikada. Volio je govoriti o »civilizacijama« i »civilizacijskim suprotnostima«, a stvorio je režim koji je oličenje nama »suprotne civilizacije«, »balkanske« i »pravoslavne« (bahata i proizvoljna nasilnost vlasti, antilegalizam, korupcija, nepotizam, javašluk i neodgovornost, prezir prema pojedincu i njegovim pravima, muktašenje, prostaštvo itd.).

Negdje od sredine prve polovice devedesetih doživljao sam ga kao izraz negacije kulture, hrvatske i bilo kakve. Činjenicu da nas uopće ima, kombinirao sam tada, možemo zahvaliti, uz ostalo, generacijama svojih prethodnika koji su stvarali vrijednosti (zvale se one knjige ili kuće, znanja ili glazbe). Tuđmanov režim bio je režim koji je negirao stvaranje, koji je tek baratao s onime što je već stvoreno. Dominantna gesta tog režima bila je uzimanje, preraspodjela i prearanžiranje. Da je Hrvatska, prije Tuđmana, živjela u skladu s Tuđmanovim načelima, najvjerojatnije je ne bi ni bilo.

Nikada ga nisam smatrao svojim Predsjednikom, od prvoga trenutka, ni jedne sekunde. Ne zbog toga što bi bio loš Predsjednik (jer mogu zamisliti mnoge loše Predsjednike koje bih doživljavao kao legitimne i svoje), nego zbog toga što se taj čovjek nikada nije potrudio makar simulirati da je i moj Predsjednik. Otprve je bio u ratu sa mnom i meni sličnima. Nisam ga držao Predsjednikom jer to nije zavrijedio.

Njegov odlazak s političke pozornice dobra je vijest za Hrvatsku. Ako ništa drugo, društvene energije neće se više rasipati na ludosti poput pokojnikovih najomiljenijih tema: pomirbe, rehabilitacije fašizma, duhovne obnove ili Dinama.

Bio je odvaljan od istoga kamena. Posljednji tjedni tvorili su uzornu minijaturnu sliku cjelokupne njegove vladavine. Kršio se Ustav, lagalo se o bolesti (za koju još ne znamo koja je bila, osim da je bila »duga« i »teška«), Mirogoj je devastiran, lijes je isporučila »mafijaška tvrtka«, a pogreb je održan uz nezapamćeni bojkot predsjedničkih kolega iz cijeloga svijeta (uključujući i susjede). Osuđivala se nesklonost toga svijeta prema pravednoj borbi jednog malog naroda, ali se u javnosti nitko nije sjetio da izgovori makar samo riječ solidarnosti sa čečenskim narodom u trenucima njegove najveće tragedije. Oproštajni Predsjednikov ovozemaljski javni istup, na aerodromu prije odlaska u bolnicu, zaslužuje da ne bude zaboravljen. Na novinarsko pitanje o zdravlju i »umoru« koji je navodno bio osjećao za vrijeme boravka u Rimu, sijevnuo je ovaj odgovor: »Čovjek može biti umoran i može biti malo nahlađen. Budite normalni ljudi. Nemojte biti u službi onih koji bi željeli neku drugu Hrvatsku, koju bi vratili na Balkan« (*Jutarnji list*, 30. listopada).

Onespokojavajuća bilanca

Njegov odlazak Hrvatskoj nudi mogućnost novog početka. Povijesna šansa iz godine 1990. nepovratno je prokockana. Sada će sve biti mnogo teže, vjerojatno se od dosta toga desetljećima nećemo oporaviti, štošta je i ireverzibilno ali krenuti se mora, a niže od razine na koju nas je spustila »Tuđmanova era« nema se više kamo ići.

Dan prije pogreba pod mojim su prozorima stajali ljudi u nepregledoj koloni koja se kretala prema »Predsjedničkim dvorima«. Gledao sam ih kroz staklo, kolona je često zastajala, a pred njima je bilo barem još dva kilometra polagana hoda. Četvero u redu, ljudi međusobno veoma različiti, većinom u gradskoj odjeći, svatko je došao svojom voljom. Uputili su se odati posljednju počast pokojniku i zahvaliti mu na taj način za »sve što je za nas napravio«. Prizor je bio tih i svečan.

Razmišljao sam, gledajući te ljude, o njihovim poticajima, o tome kako ne razumijem što zapravo žele reći i na čemu žele zahvaliti. Na sprženoj »krajini« i protjeranim Srbima, na srušenim džamijama, na Dretelju, na pljački i nezaposlenosti? Jesu li to, pitao sam se nemirno, oni isti nad kojima sam se snebivao gledajući ih, prije dvadesetak godina, kako dobrovoljno i iskreno plaču pred Titovim lijesom, plaču na Kolodvoru i plaču posvuda? U to doba se na vlas jednako znalo tko je bio Tito, kao što se danas zna tko je bio Tuđman. Nastojao sam tada samoga sebe uvjeriti kako ljudi ipak manje plaču za Titom, a više za dijelom vlastita života, kakav god već bio, života u kojem je »Tito« tek neka vrsta markacije u tijestu vremena koje neumoljivo protječe, kolektivnog signala da smo prevalili velik komad puta prema nepovratu.

Međutim, ljudi koje vidim odrasli su ljudi i nije jednostavno o njima razmišljati ne priznajući im odgovornost za vlastite postupke. Njihova lica doimaju se odlučno i — stojeći iza stakla — osjetio sam pred tom odlučnošću nešto straha i silnu tugu.

Bilanca protekloga desetljeća veoma je onespokojavajuća. Oslobodili smo se tri zuluma: socijalističko-jugoslavenskoga, Tuđmanova te Miloševićeve agresije. Spas od prvoga donijeli su Gorbačov i Milošević, spas od drugoga biologija. Vlastitim snagama nismo se uspjeli zulumima oduprijeti. Otpora je bilo u oba slučaja, ali nedovoljno. Dokazali smo se jedino u trećem slučaju, u ratovanju. Kao zemlja i kao narod ratnički smo pobijedili, ali politički smo ostali poraženi. Z

cmyk

Iz *Zareza*, broj 196-197, 11. siječnja 2007.

Udri jače manijače

Srećko Pulig

Nas, ateiste, Crkva je svela na kulturni fenomen, doduše "misterija zla i moći tmina", ali ipak – samo kulturni. Crkva od nas radi nekakve "postmoderne", beskrvne, postpolitičke ateiste. Od društvenog dijaloga npr. kršćanina i marksista, nekad ravnopravnog, ostao je politički djelatni kršćanin i marksist kao fenomen "povijesti umjetnosti", najbolje sklonjen u kulturnom zabranu

Bura u čaši vode. Svakom svoje ili da nam živi tolerancija. Makar to bila i ona koja se ne tako davno još nazivala i represivnom. Tako bi mogli rezimirati novi "sukob" pape Ratzingera i naše, uglavnom samo medijske, javnosti, sukob koji je uistinu hrvatske medije zapljusnuo više od onih najvećih na Zapadu.

Jer, nakon što su svećenici, veliki i mali, ali svakako manji od Pape, na sva javna zvona rekli svoje, navodno uvijek već autentično tumačenje, u, baš po njima, neautentično-iskrivljujućem medijskom kontekstu, i nakon što su prozvani agnostici, ateisti i moderni i postmoderni znanstvenici, jer su pristali na identitetsko etiketiranje, pripušteni da kažu rečenicu, dvije u obranu svoje pozicije pred kumovsko-korporativno medijski povećanim vatikanskim napadom, sva "bura" u poslovičnoj čaši će se smiriti novim pokretom istih medija, kojim je i "u blagdanskom ozračju" izazvana.

Papa samo radi svoj posao

U svemu tome izgleda kao da jedini disonantni ton u najnovijem korištenju Pape za glajšaltanje ionako već preko svake podnošljive mjere glajhpošaltanih, pružaju u nas još zastupnici ideologije ljudskih prava. Uloga što su je u ovome slučaju odigrali Zoran Pusić i neki novinari, na jedan način npr. presmjerni Zdravko Zima, na drugi, pseudoradikalni "šaljivi" Boris Dežulović, svodi se na protest što su nevjernici došli na zao i loš glas ili, još bogougodnije, što ateizam nije prepoznat kao legitimna vjera. Pa oni ili posežu za racionalno-povijesnim argumentima, u kojima zdravorazumski evidentno "crne knjige" vjernika debelo pretežu nad onima nevjernika, kako nekad, tako i danas, ili čak "šaljivo" prijete protuudarom, u obliku tužbe svjetovnom sudu za ozbiljnu prijetnju, klevetu, duševne boli itd. i sl., koju da Papa čini onima koji "podmuklo i opasno u suvremenosti odbacuju Boga". U ovome se slučaju vidi sva nezgoda nepromišljene upotrebe ideologije, da ne kažemo konkurentske religije, ljudskih prava. Jer ne radi se o tome da otkrivamo "demokratske nedostatke" religioznih objava, niti Crkvi koje ih promiču, nego da ograničimo polje njihova važenja. Previše ovdje nije dovoljno. Kao građane ne treba nas zanimati vide li neki svećenici u nama "samo" zabludjele duše ili crne vragove, "otajstvo zla (*mysterium iniquitatis*), na moć tmina koja želi zatamniti sjaj božanskoga svjetla", sve dok to ne zadire u našu građansku ravnopravnost. Ići raspravljati na gostujući teren, upuštati se u teološke i pseudoteološke rasprave, sasvim je suvišno, nemamo li poznatu ambiciju postati papskijim od pape. Jer, kako kaže Nadežda Čačinović: "On u ovom govoru samo radi svoj posao i kaže da nije samo protiv ateista, nego i svake moderne i postmoderne verzije Krista, New Agea i slično. On želi tradicionalni, klasični katolicizam".

Ne tako davno prosvijećeni ljudi bi samo rekli: udri jače manijače. No, danas kao da su neka druga vremena. Svi se osjećaju ugroženima, svi su manjina, što god statistike da govore o tome. U navodno postideološkom svijetu, u kome nema kritike niti klasičnije političkih ideologija poput demokršćanstva, socijalne demokracije, liberalizma itd., ne može biti ni kritike religije kao pseudo i nadpolitike. Dapače, manipulirana javnost, kao da sve više želi religiozno političko vodstvo. I to ne samo ono profesionalnih političara, nego svih, pa i medijskih, "društveno-političkih" radnika. Kada društvo zapadne u krizu, koja nije religiozna nego politička, sve više traži religijski izlaz. Bog je sigurno nešto zamislio s neovisnom i samostalnom Hrvatskom. To nije teza samo biskupa tzv. crkve u Hrvata, to je teza i korifeja hrvatskog postkomunističkog liberalizma, s navodnicima ili bez njih. Bog je, skoro isti, isto tako nešto zamislio s npr. smjenom Miloševića u Srbiji ili ostajanjem Kosova u sklopu države Srbije. Ili, sa srpsko-hrvatskim pomirenjem u Hrvatskoj. Nije problem što se zagrebački gradonačelnik Bandić na "domjenku za pravoslavni Božić" ne zna ponašati kak' se šika sa svojim Srbinom Duškom, nego u cijeloj toj inscenaciji misterija postpolitičkog pomirenja, u kojoj se miješaju dijelovi crkvenog obreda, građanskog salona i "postmoderne" medijske promocije, gdje, ako Bandić "ne zna" s koljivom, Sanader "ne zna" da "Kristos se rodi" ima smisla u božićnu nedjelju, ali ne i u petak, dva dana prije, itd. i sl.

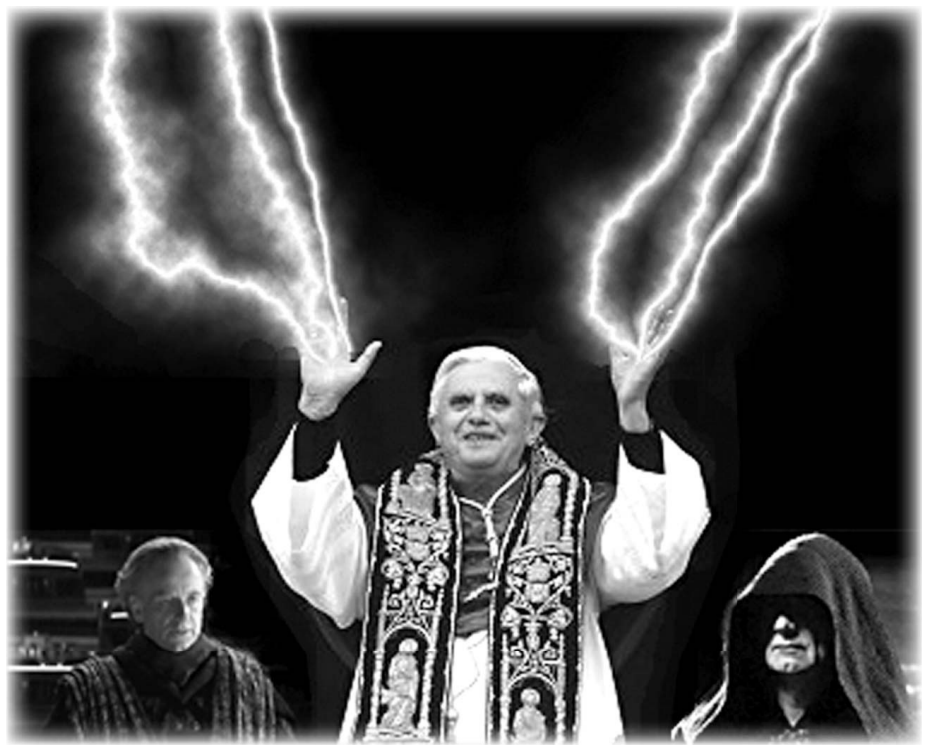

Uspjela duhovna obnova

Što je danas ostalo od nekadašnje svjetovne javnosti? Očito, skepticizam i ateizam trenutačno nemaju nikakvu tržišnu cijenu, osim prigodno-ilustrativne, a rad na političkim ideologijama, ne samo marksističkim i anarhističkim, svršava u volonterskoj neplaćenoj aktivnosti entuzijasta tzv. civilnog društva. U takvoj situaciji gotovo ništa ne narušava međusobnu "represivnu toleranciju" vjere i nevjere, u kojoj naravno vjera, poput nacije, postaje nultom točkom, podlogom, s koje se jedino i može govoriti o vjerovanju i nevjerovanju sviju. Jer da čovjek nema nacionalnog, vjerskog itd. osjećaja, s navodnicima ili bez njih, to sve više postaje ne toliko nepojmljivim, koliko "nebitnim", tj. strukturalno cenzorski u središnjoj javnosti zanemarivim iskorakom.

Ovdje grubo skicirano naše novo društveno-političko stanje nije palo s Marsa. Kao što se Jugoslavija nije raspala poput dotrajalih cipela, nego je mnogo ljudi uložilo znatan trud u njezinu dezintegraciju, tako je i naše postpolitičko pseudoreligiozno društveno stanje zahtijevalo poveći trud novouspostavljenih državnih i društvenih institucija, kojim su uklonjene prepreke "duhovnoj obnovi" kroz "novu religioznost". To što se danas pojam duhovne obnove više ne spominje, kao ni npr. Druge Hrvatske, samo znači da je on u svojoj društvenoj karijeri uglavnom uspio. Ne apsolutno i savršeno, ali, bože moj, tako je to s ljudskim poslovima. Samo Bog je savršen. Država je pomogla propupaloj hrvatsko-proljetnoj religioznosti, time što je ukinula institute i druge znanstvene pogone, koji su se znanstveno-kritički bavili religijom kao društvenim fenomenom, te joj širom otvorila vrata svih svojih institucija, posebno obrazovnih i medijskih. Zato se npr. akademska filozofija u Hrvatskoj danas dijeli na dvije katoličko-hrvatske, jednu hrvatsko-hrvatsku i kao četvrtu, zadnju i najmanje važnu, jednu samo običnu akademsku filozofiju.

Nije to ništa hrvatski originalno. "U Vatikanu je postojalo i posebno vijeće za one koji ne vjeruju. Sada je uključeno u vijeće za kulturu. Dakle, i ateisti su uključeni u kulturno djelovanje", obavještava nas novinar Darko Pavičić. Tako je nas, ateiste, Crkva svela na kulturni fenomen, doduše "misterija zla i moći tmina", ali ipak – samo kulturni. Crkva od nas radi nekakve "postmoderne", beskrvne, postpolitičke ateiste. Od društvenog dijaloga npr. kršćanina i marksista, nekad ravnopravnog, ostao je politički djelatni kršćanin i marksist kao fenomen "povijesti umjetnosti", najbolje sklonjen u kulturnom zabranu. Tako hegemona ideologija trenutačno želi podijeliti karte. No, moramo li mi pristati na tu poziciju? Z

U navodno postideološkom svijetu, u kome nema kritike niti klasičnije političkih ideologija poput demokršćanstva, socijalne demokracije, liberalizma itd., ne može biti ni kritike religije kao pseudo i nadpolitike. Dapače, manipulirana javnost kao da sve više želi religiozno političko vodstvo

Dubravko Škiljan

Jezik dominantne ideologije

Iz *Zareza*, broj 151, 24. ožujka 2005.

Rade Dragojević i Jelena Svilar

Jedan od vodećih lingvista u Hrvatskoj i profesor na Odsjeku za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu govori o nametnutim promjenama u jeziku i pravopisu, uzrocima tih promjena i analizira hrvatski jezik kao simbol društvene grupe koja ga upotrebljava

Može li se doista jezik mijenjati dekretom? Ne pokazuje li time vladajuća struktura indolenciju i nepoštovanje prema građanima koji se smatraju pismenima kao i prema onima koji jezik koriste kao oruđe svog rada?

– Jezik se, dakako, ne može mijenjati dekretom, ako mislite na jezični sistem koji se "nalazi u glavama" govornika i na modalitete njegove upotrebe u našoj svakodnevnoj jezičnoj komunikaciji. No, ako je riječ o eksplicitno normiranom obliku jezičnog sistema, dakle o standardnom jeziku, i o načinima na koje se on upotrebljava u određenim područjima javne komunikacije, taj se jezik može mijenjati različitim odredbama, i one u sebi sadržavaju uvijek izvjestan stupanj prisile. Jednostavnije rečeno, normativna gramatika nekog jezika, ili njegov pravopis, ili njegova eksplicitna ortoepska norma, ondje gdje postoje, uvijek predstavljaju neku vrstu dekreta i tako se i mijenjaju. Prema tome, nije problem u samim promjenama – one su dio standardizacijskih procesa – nego, eventualno, u njihovim motivacijama i ciljevima. U našem slučaju upravo su motivacije i ciljevi promjena izazvali, čini mi se, neodumice, otpore, ali i odobravanja. Naime, standardni jezik ima snažno izraženu i komunikacijsku i simboličku dimenziju. Aktualni hrvatski pravopisni standard uvelike zadovoljava zahtjeve za komunikacijskom efikasnošću, pa su njegove izmjene uvjetovane prije svega simboličkim razlozima: s jedne strane težnjom da se simbolički što više udalji od srpskoga, a s druge strane intencijom da se simbolički poveže s prošlim razdobljima. Pri tome nas uvjeravaju da su razlozi ipak komunikacijske prirode (na primjer, da se tako približava onome što svi govorimo, iako se evidentno udaljava od govorne prakse), te da se uspostavlja kontinuitet s periodom prije Novosadskog dogovora i pravopisa, premda većinu predloženih rješenja ne možemo pronaći u Boranićevu pravopisu iz pedesetih godina prošlog stoljeća koji prethodi ovom dogovoru. To je svakako uvredljivo, kao i ona neprestano, makar implicitno, prisutna tvrdnja da smo desetljećima pisali nekom vrstom jezika-invalida, čiji su se čudotvorni liječnici napokon pojavili.

Pismenost ili ideologija

Koji bi, prema vašem mišljenju, bili opravdani razlozi za intervencije u pravopisu nekog jezika, ako uopće postoje?

– S komunikacijskog je stajališta – kako to potvrđuje i sociolingvistička literatura – najbolji onaj pravopis koji se najmanje mijenja; dakako, i iz komunikacijskih se razloga mogu unositi izmjene u pravopis, obično manjeg opsega i slijedeći promjene koje se pojavljuju u komunikacijskoj praksi. U simboličkoj se dimenziji opravdanim ukazuje svaki razlog koji učvršćuje jezik kao simbol društvene grupe koja ga upotrebljava: kod standardnih jezika u suvremenom svijetu takve su grupe najčešće nacije, pa nije teško zaključiti da su simbolički razlozi uglavnom proizvodi ideološkog djelovanja. Zato se opravdanost razloga u krajnjoj konsekvenciji mjeri – kao što to i hrvatski primjer dokazuje – prihvaćanjem ili odbacivanjem ideologije iz koje ti razlozi proizlaze. Tako priča o "desnom" i "lijevom" pravopisu, koja je iz apstraktne lingvističke perspektive sasvim besmislena, dobiva svoj smisao.

Kakve bi mogle biti reperkusije ovakve odluke u zemlji sa zabrinjavajućom razinom pismenosti, kakva je Hrvatska?

– Vraćajući se ponovo onom razlikovanju komunikacijskog i simboličkog, bojim se da svaka radikalnija promjena pravopisa kod nas povećava broj slabo pismenih u komunikacijskom smislu, ali ove izmjene možda povećavaju ujedno i broj onih koji će pojačanim simboličkim efektom biti zadovoljni – ili bar to misle nosioci dominantne ideologije. No, promjena izaziva još jednu posljedicu: ona, bar na neko vrijeme, stvara mali sloj "posvećenih", onih koji znaju nova pravila igre i koji ta pravila – doslovno i nedoslovno – mogu "prodavati" nama neposvećenima.

Jesu li, iz lingvističke perspektive, hrvatski i srpski suštinski jedan te isti jezik, odnosno spadaju li, zajedno s bosanskim i crnogorskim, u južnoslavenski jezični kontinuum, ili su razlike među njima toliko presudne da ih se može smatrati dvama različitim jezicima?

– Odgovor na to pitanje ovisi iz koje ga perspektive postavljate (a nerijetko i o tome što, iz vlastite ideološke pozicije, želite čuti). Jasno je da između – recimo – Triglava i Crnog mora postoji južnoslavenski jezični kontinuum koji se realno sastoji od gotovo beskonačnog niza različito definiranih idioma: idiolekata, lokalnih i regionalnih govora, dijalekata, sociolekata... Unutar tog kontinuuma u toku povijesti granice su se povlačile na različite načine i pod utjecajem različitih faktora. Danas se te granice najčešće sagledavaju kao granice među (standardnim) jezicima, pa se velikim dijelom podudaraju s državnim granicama. Stoga, ako brojite jezike koji su ustavima pojedinih država određeni kao jezici javne komunikacije na teritorijima država ili njihovih dijelova, onda se u središnjem dijelu južnoslavenskog kontinuuma pojavljuju doista hrvatski, srpski, bosanski, a zacijelo uskoro i crnogorski, kao zasebni entiteti. Ako, s druge strane, primjenjujete lingvističke tipološke i genetske kriterije, onda ćete utvrditi da među ovim standardnim jezicima nema bitnih strukturnih razlika, te da o njima možete govoriti kao o jednoj cjelini.

Jezik kao zrcalo društva

Govori se da bi zbog uštede EU u svojim službenim dokumentima ovo jezično područje, kada se ono integrira u EU, mogla tretirati kao područje SBH (srpsko – bosansko – hrvatskog) jezika. Kako to komentirate?

– Ovo "govori se" u vašem pitanju uvelike pokazuje kakav je karakter te informacije: kako danas stvari stoje, Evropska Unija automatski priznaje službene jezike država-članica kao svoje službene jezike, pa nema nikakva razloga da se posumnja u to da bi postupak bio takav i s Hrvatskom. Čak i u praktičnom pogledu prevodilačke će službe vjerojatno biti odvojene (ili će se – kao na Haškom sudu – na zahtjev govornika postupci prevođenja moći jasno razdvojiti), to više što je njihovo oblikovanje i financiranje većim dijelom u domeni pojedinih država-članica. Prema tome, mislim da je ovaj strah bezrazložan. No ulazak u Evropsku Uniju zahtijeva razradu strategije naše jezične politike u posve drugima domenama od onih o kojima se danas kod nas govori: ali to su već teme za jedan drugačije intoniran razgovor.

Kako to da katedre slavistike u inozemstvu još uvijek često ne razlikuju hrvatski i srpski jezik, već uglavnom imaju jednu katedru? Je li razlog tome ekonomičnost ili slabo zanimanje studenata za slavenske jezike?

– Koliko mi je poznato, situacija je od jednog sveučilišta do drugog različita, a razlozi za to su zacijelo također različiti: od održavanja tradicije ili od kadrovskih problema do prilagođavanja novoj situaciji. Ipak, treba pretpostaviti da je pogled "izvana" ponešto drugačiji od pogleda "iznutra" i da se ne mora svakome simbolizam našeg jezika činiti tako važnim kao nama samima, te da ponegdje smatraju da su oni tipološki i genetski kriteriji koje sam spomenuo za znanstveno izučavanje južnoslavenskih jezika bitniji od drugih.

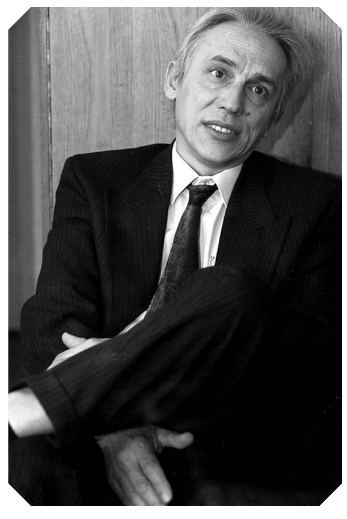

foto: Ognjen Alujević

Svaka radikalnija promjena pravopisa kod nas povećava broj slabo pismenih u komunikacijskom smislu, ali ove izmjene možda povećavaju ujedno i broj onih koji će pojačanim simboličkim efektom biti zadovoljni – ili bar to misle nosioci dominantne ideologije

250 zareza

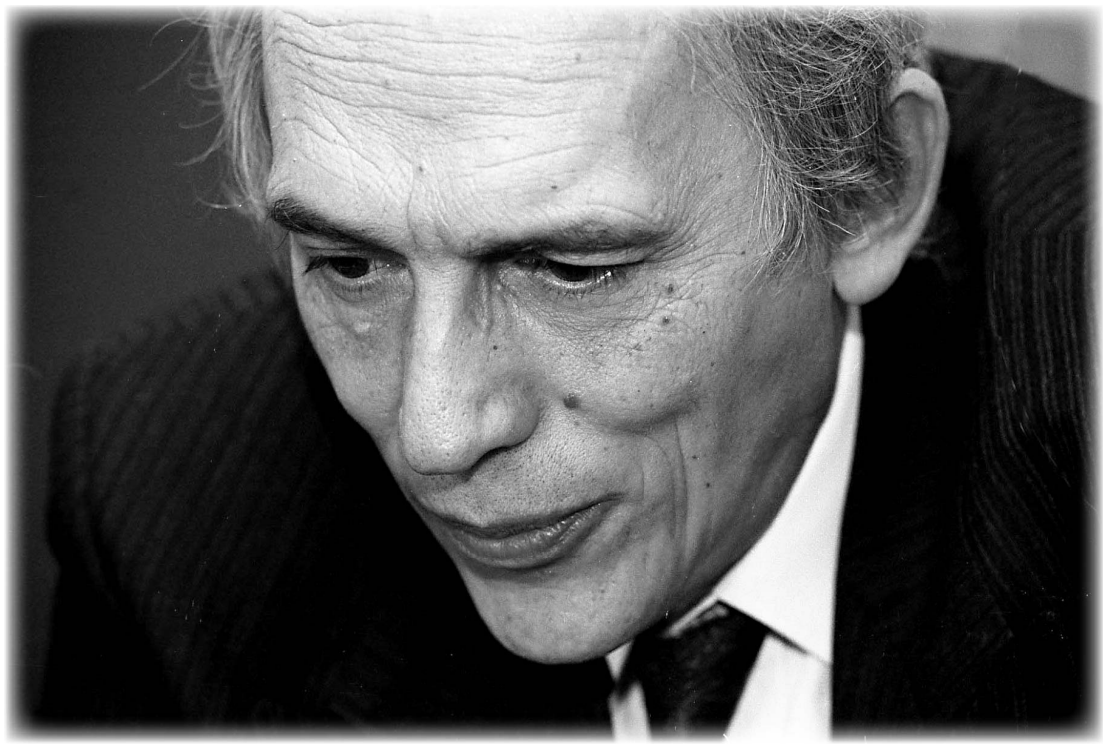

foto: Ognjen Alujević

Promjena u svijesti a ne u stvarnosti

Kako komentirate činjenicu da u nas samo politička desnica reagira na jezik i jezična pitanja?

– Bojim se, prije svega, da kod nas jasno profilirane političke ljevice i nema, a one stranke koje zauzimaju lijevi dio političkog spektra u jezičnim pitanjima imaju slične poglede kao i desnica, smještajući – i jedni i drugi – ta pitanja gotovo isključivo u domenu nacionalne simbolike. Prema tome, "lijevi" odgovori mogu u našim uvjetima biti samo individualni i bez institucionalne podrške, pa se slabije čuju. Osim toga, tradicionalno se desnica, posebno ona populistička, bavi prostorima simboličkoga, dok bi se ljevica morala okrenuti prema područjima realnog života. Ali...

U kojoj se mjeri hrvatski jezik promijenio od 1990. do danas (recimo leksički)? Koje su institucije za to "najzaslužnije"?

– O tome na žalost nema stvarnih sociolingvističkih istraživanja, pa se sve tvrdnje temelje na impresijama. Prema jednoj od mojih impresija promjena u jezičnom sistemu gotovo da i nema (iako praksa, na primjer, ukida razlikovanje između živog i neživog u akuzativu muškog roda, pa se sve češće piše i govori "grad kojeg vidim" umjesto "grad koji vidim", a i norma sada zahtijeva da se uz povratne glagole upotrebljava akuzativ a ne nominativ, dakle "vidi se ženu" a ne "vidi se žena" – što jesu izmjene sistema), osim na leksičkoj razini, ali ni te leksičke novine (i "starine") u upotrebi većinom nisu tako brojne. Prava se promjena dogodila, čini mi se, u svijesti govornika i u jezičnoj zajednici, gdje je uvjerenje u to da je hrvatski jezik sasvim autonoman i bitno različit (bar) od srpskoga neusporedivo jače usađeno nego što je bilo prije 1990. godine. To je jedan od nesumnjivih uspjeha sadašnje jezične politike i njezine ideologije, bar s njezina stajališta, a u jednoj zločestijoj interpretaciji moglo bi se pomisliti da je to ujedno i jedan od rijetkih stvarnih uspjeha hrvatske politike. Z

Kako to da su Hrvati još uvijek toliko osjetljivi na jezična pitanja, iako imaju državni okvir koji formalno štiti jezik od vanjskih utjecaja?

– Ponovo – premda vam je to već dosadno slušati – moram kazati da se ova osjetljivost manifestira gotovo isključivo u simboličkoj dimenziji, dok se zbog stvarne i funkcionalne nepismenosti velikih dijelova stanovništva nitko previše ne uzbuđuje, kao što malo koga zabrinjavaju najrazličitije jezične besmislice koje se pojavljuju u svim domenama javne komunikacije. I opet je, dakle, riječ o produktu dominantne ideologije kojoj – banalno je to i ustvrditi – odgovara, s jedne strane, da se pogled umjesto prema konkretnim teškoćama svakodnevnog života usmjeri prema prostorima simboličkog, a s druge strane ti su prostori (pa i jezik kao simbol u njima) osobito prikladni za ostvarivanje nacionalne kohezije.

Iz *Zareza*, broj 7, 14. svibnja 1999.

Vjera za mjeru

Zrak s Pantovčaka i čista voda

Čini se kao da mi svi zajedno nemamo što reći

Boris Maruna

Marek Edelman, posljednji zapovjednik ustanika u varšavskom getu, istaknuo je u svom pozivu zapadnim šefovima vlada da je »odluka država članica Sjevernoatlantskog pakta da se bombardira Kosovo odluka koja mijenja lice svijeta. Po prvi put u Povijesti riječ je o ratu koji nema za cilj ni osvajanje nekog teritorija ni neke vlasti, ni obranu gospodarskih interesa. Po prvi put svijet je obznanio rat zbog humanitarnih razloga.« Siguran u pobjedu, ali poučen također vlastitim iskustvom (uzaludnim obećanjima predsjednika Roosevelta i premijera Churchilla), Edelman poziva svijet da *odmah* krene kopnenim snagama na Kosovo, jer bi se u protivnom moglo dogoditi da ne bude nikoga tko bi mogao »uživati plodove mira«.

Suprotstavimo li taj poziv iz poljskog dnevnika *Gazeta Wyborcza* držanju naše vlasti, teško je proniknuti kako operiraju hrvatski mozgovi na Pantovčaku, ukoliko uopće operiraju!? Dok ovo pišem, čini se da je čak i neizbježnom Vuku Draškoviću postalo jasno da bi napokon trebalo okončati sa sramnim i besramnim laganjem srbijanskom narodu. Premda ta spoznaja u Draškovićevu slučaju dolazi ponešto prekasno, jer su u međuvremenu uglavnom uništena sva sredstva javnog priopćavanja, zabrinjava činjenica da je u vijestima svjetskih medija iz Washingtona (posljednji dan obilježavanja pedeset godina Atlantskog pakta) uzelo puna dva sata prije nego što je, uz druge susjedne zemlje, napokon spomenuta i Hrvatska. Iz toga treba zaključiti da su se složili svi ostali, od kojih su neki, zacijelo, u znatno težem položaju od našega, a tek potom bilo je potrebno izvršiti poseban napor da bi i nestašni hrvatski predstavnici stali u red. Ili, drugim riječima, čini se da je bio potreban stanoviti pritisak da bi se napokon i na Pantovčaku, usprkos uredu za etiku, ukazalo moralno svjetlo.

U čemu je problem?

Pretpostavimo li našu zabrinutost kao posljedicu straha od Rusije, taj je svakako opravdan, ali položen na krivo mjesto. Naime, navodna sklonost jučerašnje ili današnje Rusije nekakvoj balkanskoj ili pravoslavnoj Srbiji nije nikada bila i nije danas vrijedna spomena: to je Srbija mogla lako naučiti da je kojim slučajem bila spremna saslušati Bogdana Bogdanovića ili, umjesto mita, prihvatiti povijest. U svakom slučaju nije sporno da Rusija, uz bitno različite prioritete i potrebe, ne pati od srpskih kompleksa manje ili veće vrijednosti. Ono pak od čega sigurno pati, i što u današnjoj Rusiji sigurno zabrinjava i mora zabrinuti svakoga razboritoga, nije, možda na njezinu nesreću, nikakva odanost bilo čemu, najmanje zaluđenoj Srbiji, nego činjenica da je današnja Rusija teški bolesnik, da je trula iznutra i da podnosi golemu slabost svojih institucija i gotovo sveopći raspad svoga društva. Želimo li biti barem donekle objektivni, Rusija u tom pogledu nije zapravo različita, ili bitno različita, od nas ili od drugih naroda koji su izišli iz komunizma. Razlika je samo u skali njezinih poteškoća. I to je ono što zabrinjava. A što se patnje tiče, za nju je, prije svega i svakoga drugoga, sama odgovorna. Toliko je, nadam se, jasno.

Ako je pak problem u gospodinu Miloševiću ili njegovoj Srbiji, treba dopustiti da se službeni Zagreb teško miri s gubitkom tako pouzdana i predvidljiva partnera i sugovornika. I to dopuštam. Ali, s druge strane, treba također dopustiti da iznad tog *partnerstva* postoji i nešto što se zove *hrvatskim narodnim interesom*. Štoviše, vjerujem da postoji i nešto što se zove *srbijanskim narodnim interesom*. Ma kako se to pričinjalo u čistu i svježu zraku na Pantovčaku, ne vjerujem da u današnjem svijetu, isključujući mitsku Srbiju, postoji bilo tko s nepoljuljanom vjerom da je upravo Slobodan Milošević nužan dio bilo jednoga bilo drugoga od tih interesa. Ili dio solucije problema. Osim toga, premda se to može reći i za sve druge Hrvate, na čisto osobnoj razini, gospodin Milošević, zajedno s famoznim ili manje famoznim akademicima, meni duguje dvoje zaklanih Maruna Potpragom i sve krovove, i ponešto drugo, u Jasenicama (Maslenici i Rovanjskoj). Mislim također da je prvenstveno gospodin Milošević odgovoran za sva razaranja u Hrvatskoj, za petnaestak tisuća mrtvih Hrvata, kao i za sve zlo koje su podnijeli i podnose hrvatski Srbi. Prijeđemo li u Bosnu i Hercegovinu, razaranja se vrtoglavo umnažaju i mrtvi muslimani broje u stotinama tisuća, s time da ga također treba smatrati najodgovornijim što je danas hrvatsko stanovništvo u toj zemlji desetkovano i etnički prepolovljeno. I onda, kao vrhunac ljudskog razumijevanja i povijesnih napora, Kosovo: mitomanski delirij u *kolijevci*, ili prava sreća za Srbiju.

Hrvatska šutnja

Uzevši sve to u obzir, uz spoznaju da samo nestanak Slobodana Miloševića sa srbijanske političke scene može osigurati barem nekakvu stabilnost prostora na koji smo osuđeni, postaje jasnije zbog čega se slabo snalazim u velikoj mudrosti hrvatske službene politike. Čini se kao da mi svi zajedno nemamo što reći. Umjesto da smo prvi reagirali pozitivno na međunarodne zahtjeve i potrebu za uporabom kopnenih snaga na Kosovu, ili umjesto da smo, kao prva oštećena strana u desetljetnom beogradskom Stenjevcu, prvi načelno pristali na propuštanje savezničkih postrojbi kroz našu zemlju i, štoviše, obećali angažman naših najelitnijih jedinica, ukoliko to bude potrebno (i na taj način stekli barem nekakve simpatije svijeta o čijim će odlukama ovisiti naše postojanje kroz dugi niz godina), mi smo, još jednom, u osnovi izabrali šutnju i naknadna, slabo naplativa, pristajanja pod pritiskom. Jasnije, ostavili smo, možda sa zlobom onih kojima su nanošene nepravde u prošlosti, da drugi rješavaju stvari koje se nas *uistinu* tiču, neposredno i vitalno. Ali na taj se način neće ispraviti nikakve prošle nepravde, premda mogu uspješno oblikovati buduće. Inače, kao stari gospodin Eldeman, nimalo ne sumnjam, niti treba sumnjati, da će ih drugi, *American boys* ili ma tko oni bili, riješiti *uspješno*. Ali to ne znači da će rješenje nužno biti na naše veliko zadovoljstvo.

Neshvatljivo je također da se ponašamo kako se ponašamo, uzmemo li u obzir da današnja tragedija albanskog postojanja uznemiruje čak i najudaljenije kutove zemlje, kao i činjenicu da bilo kakav naš angažman danas ne može u nikojem slučaju biti uzet kao čin usmjeren protiv Srbije: kao što treba žaliti sve patnje kosovskih Albanaca, tako treba žaliti i današnju Srbiju koja je poodavno prešla onu granicu ljudskog ponašanja kad bilo kakve strasti, ljubavi ili mržnje, više ne znače ništa. Samo Srbija slobodna od svojih Miloševića, ili kako bi rekao bivši sekretar obrane Sjedinjenih Država, Caspar W. Weinberger, samo Srbija s Miloševićem »u doživotnu zatvoru ili u očekivanju izvršenja smrtne kazne zbog ratnih zločina«, može doživjeti katarzu i napustiti ludnicu u koju je zatočena. Dok mogu razumjeti da to nije i ne može biti jasno svim izbezumljenim ljudima u Srbiji, nije nimalo razumljivo što prijeći ljude na Pantovčaku?

Odgovor na to pitanje ne može biti jednostavan, ali pokušat ću ga, s manjom ili većom vjerojatnošću greške, predočiti u najkraćem mogućem obliku. Ako netko nekome nešto duguje, ili inače ne zna kako van iz procjepa, ako naša vlast duguje nešto bilo Moskvi bilo dragom gospodinu Miloševiću, ona u novonastaloj situaciji nije više kadra voditi Hrvatsku. A to je nešto što u ovakvim, i njima sličnim, okolnostima nikada nije bezazleno. Štoviše, može biti fatalno. S obzirom pak na to da se upravo ta vlast do dosade i iznemoglosti poziva na svoje navodno domoljublje i uvijek ponovo predstavlja kao zrcalo svijesti našega patriotizma, najmanje (i najviše!) što ona može učiniti za Hrvatsku jest da odstupi i prepusti Hrvatsku onima koji bi je bez ikakvih opterećenja i hipoteka mogli usmjeravati prema čistijim vodama.

N. B. U međuvremenu svima je jasno, ili bi barem trebalo biti, da je Srbija izgubila bilo kakva realna prava da utječe na Kosovo i sudbinu njegovih stanovnika. I ovo: Ako ljudi u Srbiji, ni nakon svega, još nisu spoznali neke stvari, podsjećam ih da je svojedobno Solženjicin u svojim mitskim i retrogradnim razmišljanjima oslikavao i propovijedao idiličnu Rusiju od prije ne znam koliko stoljeća. Američki liberali odgovorili su mu da su njegova razmišljanja idealna i lijepa, ali da za Rusiju kakvu on priželjkuje više nema dovoljno *drva*. Oni u Srbiji kojima to još nije jasno, naučit će tu istinu već sljedeće zime. Z

cmyk

Iz *Zareza*, broj ˝201, 8. ožujka 2007.

Dobrodošli u totalitarizam!

Srećko Horvat

Opaske o novom pravopisu

> "S tim teškim kamenom o vratu sljepih strasti koje me motre uranjam u more pravopisnih problema s nadom da mi ne će nestati čvrsta dna pod nogama."
> Ivo Škarić, *Kakav pravopis (Između fonetike i fonologie*), Govor XVIII (2001.)

Nedavno je Ivo Škarić, sveučilišni profesor i predsjednik Hrvatskog filološkog društva, u *Jutarnjem listu* dao sljedeću izjavu: "Ako smo zakonom propisali himnu i grb, onda bismo trebali i jezik. Jezik bi nam ipak trebao biti za nijansu određeniji nego što su nam državne granice. Iznimno je važno znati je li pravilnije koristiti sport ili šport, ne u komunikacijskom nego u simboličkom smislu. Danas vi možete koristiti sport, iako znamo da je u službenoj uporabi šport i vama tu nitko ništa ne može. No, kada se propiše da je šport jedino ispravno, onda ste se vi kao pojedinac i institucija u kojoj radite dužni toga pridržavati. Sve one koji bi se ogriješili o Zakonom o jeziku propisana pravila trebalo bi kažnjavati i pojedinačno".

Blut und Boden ideologija

Dva su momenta ove Škarićeve izjave ujedno i osnovna dva problema novog pravopisa; s jedne strane, to je simbolička razina o kojoj se govori, a s druge strane to su sankcije koje se nastoje propisati za eventualno nepoštivanje i kršenje pravopisa. Ako bolje promislimo, jasno je da su ta dva "vanjsko"-jezična argumenta samo posljedica tobožnjeg realno-postojećeg "unutar"-jezičnog argumenta koji jednim esencijalističkim stavom rasprave o jeziku vraća na napise njemačkog romantizma i stvaranje država-nacija iz 18. stoljeća. Još su Benedict Anderson i Eric Hobsbawm pokazali koju je ulogu odigrala simbolička strana jezika u širenju nacionalizma i stvaranju država-nacija. Andersonov koncept *zamišljenih zajednica* ne počiva isključivo na tome da su nacije zamišljene zajednice samo zato jer se njezini članovi međusobno ne poznaju, nego prije svega u činjenici da se uz niz konstrukcija nacije *izmišljaju*. To je osnovni argument: uz pomoć "lingvističkog nacionalizma", koji se pojavio početkom 19. stoljeća u Europi, sa svojim filozofijskim korijenima u teorijama Herdera i Rousseau, radilo sa na širenju uvjerenja da svaka "prava" nacija ima svoj poseban jezik i literarnu kulturu, čime se izražavao historijski "bitak" naroda. Upravo iz tog razloga došlo je do trenda konstrukcije rječnika mnogih jezika koji u to doba nisu postojali – češki, poljski, mađarski, ukrajinski, norveški, itd. Uvijek se radilo o tome da pojedini društveni entitet na političkom polju nastoji osigurati vlast uspostavljanjem ideje o zajedničkom porijeklu koje se onda dokazuje zajedničkim tlom i jezikom. Do čega je to dovelo govori i širenje tzv. *Blut und Boden* ideologije, fraze koju je koristio i Hitler kako bi opravdao da njemački narod (krv) ima pravo živjeti na njemačkom, i europskom, prostoru (tlu). Sam termin je popularizirao Walther Darré 1930. godine kako bi uspostavio vezu između rase i zemlje, a u skladu s njegovom teorijom, Židovi su bili nomadski narod bez korijena ili zemlje i nisu pripadali njemačkom tlu. Premda je termin "krv i zemlja" (*Blut und Boden*) cirkulirao i prije Hitlera i Darréa, tek je s nacističkom režimom postao *modus procedendi* koji je služio za promicanje njemačkih nacionalnih interesa i, naposljetku, doveo do Holokausta. Koncept *Blut und Boden* osiguravao je moralno pravo da se osvoji koliko god je potrebno zemlje na Istoku kako bi se stvorila harmonija između njemačkog *Volka* i geopolitičkog prostora. Propaganda je u tom slučaju odigrala ključnu ulogu. Sam Anderson će, premda se ne fokusira na nacističku Njemačku, naglasiti važnost moderne komunikacije: da nije bilo izuma tiska, vjerojatno se ne bi razvilo toliko država-nacija. Međutim, dok je nekad glavnu ulogu u širenju nacionalizma igrala Gutenbergova galaksija, danas osnovnu ulogu ima radio, televizija i odnedavno Internet, odnosno McLuhanova galaksija. To su, dakako, otkrili i hrvatski širitelji *Blut und Boden* ideologije, pa stoga ne čudi da je spomenuti Ivo Škarić, između ostalog, i član Službe za jezik i govor HTV-a.

Športom do istinskog hrvatskog Bitka

Pri iščitavanju spisa pod nazivom *Sport ili Šport?*, koji se nalazi na internetskoj stranici jezikoslovne Službe, uočavamo niz karakteristika *Blut und Boden* ideologije. Već se na samom početku članka kaže: "U uporabnom hrvatskom jeziku supostoje likovi riječi šport i sport. U susjednome slovenskom jeziku nalazi se samo lik *šport*, a u susjednome srpskom jeziku samo lik *sport*". Kao što vidimo, ponavlja se Andersonova teza o diferencijaciji nacionalnog subjekta i jezika od svih drugih entiteta, a pritom je simptomatično da Škarić već na samom početku spominje Sloveniju i Srbiju kao "granice" našeg jezika. Kojoj će se opciji prikloniti nije teško pogoditi. Naravno, on je dobro svjestan činjenice da nijedna konstrukcija jezika nije odvojiva od povijesti: "Što se tiče navikavanja na ovaj ili onaj oblik te riječi u hrvatskome, to navikavanje u stopu prati političku povijest. Dok smo bili u sklopu Austro-Ugarske Monarhije, a za ovu riječ to je razdoblje od njezina pojavljivanja u hrvatskome 1870. do 1918., imali smo lik *šport*. U prvoj Jugoslaviji, do 1941., postupno se uvlači lik *sport*, koji opet posve nestaje od 1941. do 1955. Od te godine pa sve do 1990. lik je *sport* potisnut i u tom su se razdoblju gotovo svi današnji punoljetni Hrvati navikli na lik *šport*. Od prvih demokratskih izbora 1990. lik *šport* postaje služben i ponovno dominantan kao logičan ishod ustavne odredbe o hrvatskom jeziku. Od 1994. lik se šport nalazi i u službenome nazivu Ministarstva prosvjete i športa. Od izbora početkom 2000. oblik *sport* iznova postaje sve učestalijim i u dijelu javnih medija." Kao što vidimo, Škarić svojevrsni početak razvoja hrvatskog nacionalnog Bitka datira u doba Austro-Ugarske Monarhije i pritom naglašava kako se u to doba govorilo *šport*, dok je – nije bilo teško pogoditi – neprijatelj Športa ni manje ni više prvi put došao iz Jugoslavije kad se počela širiti riječ *sport*. Uz kratki

> Već na razini diskursa jasno se može iščitati da težnja k novom pravopisu nije nikakva težnja za boljim i ispravnijim jezikom, koja bi mogla biti opravdana s čisto lingvističkih aspekata, nego se radi o *borbi* koja posredstvom jezika ponovo nastoji oživjeti stare nacionalističke ideje

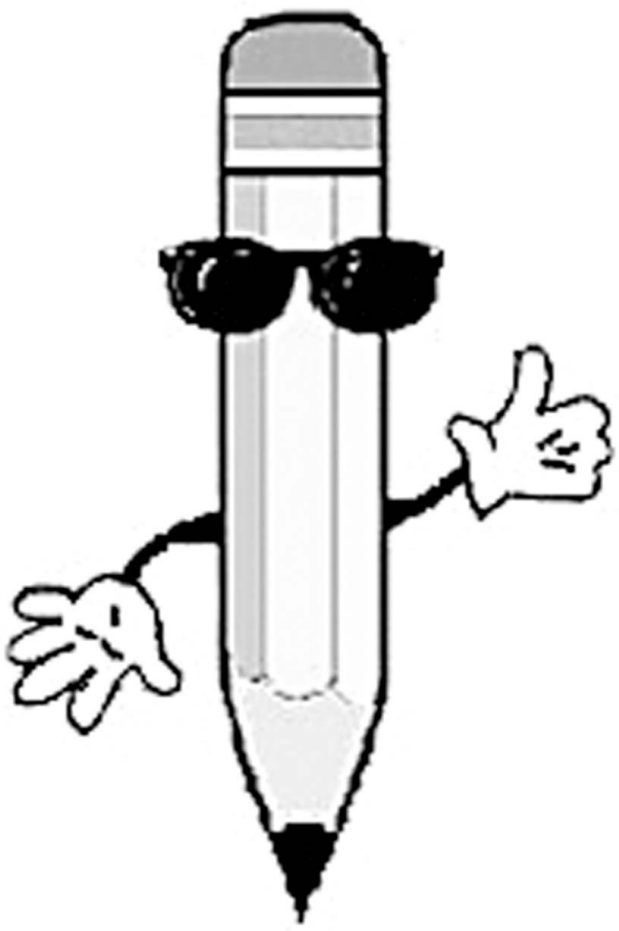

intermezzo, sport se pojavljuje 1955., i od te godine sve do stvaranja hrvatske nacionalne države 1990. *šport* je potisnut. Zatim se on ponovo vraća kao "logičan ishod ustavne odredbe o hrvatskom jeziku", a od izbora početkom 2000. – kada, dakle, vlast opet dobivaju oni koji su u nekom "intimnijem" odnosu s Jugoslavijom – ponovo se istiskuje i prevladava *sport*. Da je Jugoslavija, a uz nju i ideologija koja svakom nacionalistu ne prija, osnovna osovina zla u uništavanju hrvatskog jezika najbolje pokazuje sljedeći citat: "Najdramatičniji su se okršaji vodili ranijih pedesetih godina kad se športski urednik Miro Mihovilović borio za tradicionalni hrvatski lik *šport*, a na njega je po nalogu Partije i beogradskih krugova pritiskao športski djelatnik Hrvoje Macanović, koji je zahtijevao lik *sport*".

Pronalaženje Neprijatelja

Naravno, nije samo Jugoslavija prepreka Bitku hrvatskog nacionalnog bića, nego je to i Srbija. Škarić će potom reći da je uspostavom nove, druge centralističke Jugoslavije beogradska inačica *sport* potpuno istisnula hrvatsku *šport*. "Podsjećanje na te činjenice kazuje nam kada, kako i zašto je unesen lik *sport*; vidljivo je da on k nama nije došao iz francuskoga, ni iz engleskoga, nego ravno iz srpskoga i trebao je poslužiti učvršćivanju 'bratstva i jedinstva'. Zato je ta riječ postala ideologemom, oznakom političkih i inih mentalnih sklopova." Ne samo indikativno nego i problematično u tom kontekstu je prethodno smještanje historije lika *šport* u razdoblje Austro-Ugarske Monarhije. Naime, jednako kao što Škarić tvrdi da lik *sport* k nama nije došao "ni iz francuskoga, ni iz engleskoga, nego ravno iz srpskoga", tako je trebao tvrditi i to da lik *šport* nije "k nama" došao ni iz francuskoga, ni iz engleskoga, ali ni iz srpskoga, nego ravno iz njemačkog i da je jednako tako služio učvršćivanju "bratstva i jedinstva", doduše, u austro-ugarskoj inačici. U tom smislu i Škarićev *šport* nije ništa drugo nego ideologem, "oznaka političkih i inih mentalnih sklopova" *par excellence*. Na kraju članka Škarić će – previđajući spomenutu ideološku obojenost izraza *šport* – sukladno *Blut und Boden ideologiji*, u kojoj se, dakle, uvijek radi o povezivanju tla i krvi, reći sljedeće: "Kao što vidimo, prilagodba riječi na *š* iz raznih jezika koje izvorno imaju s dosta je stara svehrvatska pojava koja udružuje hrvatski sjever i jug. Te se riječi osjećaju kao da su naše izvorne bez obzira na to odakle su nam doista došle. *Š-likovi* riječi povezuju nas s okolnim mediteranskim i srednjoeuropskim kulturnim i civilizacijskim krugom u kojem se osjećamo dobro i sigurno. U tom se prostoru ne utapamo, nego se s njime stapamo. Tu hrvatsko biće i hrvatski jezik imaju kutak svoje posebnosti". Već na razini diskursa jasno se može iščitati da težnja k novom pravopisu nije nikakva težnja za boljim i ispravnijim jezikom, koja bi mogla biti opravdana s čisto lingvističkih aspekata, nego se radi o *borbi* koja posredstvom jezika ponovo nastoji oživjeti stare nacionalističke ideje. Kako drukčije shvatiti žargon koji koristi riječi poput "svehrvatska", govori o udruživanju "sjevera i juga", "izvornim riječima", "stapanju s prostorom", "hrvatskom biću" i "kutku posebnosti"? Konstatacija da se te riječi (dakle, *šport* i druge "hrvatske" riječi) "osjećaju" kao "naše izvorne bez obzira na to odakle su nam doista došle", vraća nas na prijašnji odlomak u kojem smo već detektirali simptom. Naime, upravo na kraju nalazi se istina Škarićeva teksta: on je, premda u kontekstu Austro-Ugarske ne navodi da se radi o njemačkoj inačici riječi, svjestan da *šport* jednako kao i *sport* nije "izvorno" hrvatska riječ, ali neke se riječi jednostavno "osjećaju" kao izvorne. To je trenutak koji, unatoč želji autora, relativizira cijelu stvar, pa čak i novi hrvatski pravopis. Ne radi se, dakle, o nikakvom jezičnom argumentu, nego o "osjećanju", a to nas direktno dovodi do ideologije.

Ratničkim diskursom do novog pravopisa

Ono što je Škarić, odvajanjem hrvatskog Bitka od Srbije i ratničkim žargonom (dovoljno je ponovo iščitati rečenicu u kojoj govori o "najdramatičnijim okršajima"), izrazio na prikriven način, do punog izražaja je došlo u razgovoru s Natašom Bašić, objavljenom 2. veljače 2005. u *Glasu Koncila* pod naslovom *Hrvatski jezik je nacionalna vrijednost s kojom se ne smije trgovati*. Premda već sam naslov sugerira ratnički diskurs svojstven i Škariću, a samo mjesto objavljivanja u cijelu priču uvodi i jednu novu dimenziju, sadržaj teksta je logični nastavak teze da je *sport* k nama došao ravno iz srpskoga kao ideologem koji je trebao poslužiti učvršćivanju "bratstva i jedinstva". Bašić će reći: "Kad danas slušate ili čitate ono što govore i pišu Slavko Goldstein, Dubravko Škiljan, Milan Kangrga ili Rade Dragojević, imate dojam da su se u Zagreb sa strojnicama vratili Goran Babić i Milan Martić". Ovdje su dva aspekta zajednička Škarićevim lamentacijama o *športu* kao istinskom Bitku hrvatskog naroda. S jedne strane to je teza da su Srbi ti koji predstavljaju glavnu prijetnju hrvatskom nacionalnom identitetu, a s druge strane to je prešućivanje ostalih utjecaja na formiranje hrvatskog jezika. Jednako kao što je Bašić rekla da su se strojnicama vratili Srbi u Zagreb, tako je mogla reći i da se sa Škarićevim *športom* i *Hrvatskim pravopisom* Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguša u Zagreb vraća njemački jezik i nacisti. Ratnički žargon svojstven je i jednoj drugoj figuri u promicanju novog pravopisa. Stjepan Babić u *Jutarnjem listu* 27. siječnja 2001. kaže sljedeće: "Svima nam mora biti razumljivo nastojanje da hrvatski književni jezik sačuva što više svojih osobina, a ako su donedavno bile rashrvaćivane, da im dade ono mjesto koje bi imale do toga rashrvaćivanja nije bilo". Jednako kao i Bašić, koja uz pronalaženje Neprijatelja tvrdi da je "jezik jamčevina istinske slobode", tako i Babić bitku oko novog pravopisa shvaća u terminima "rashrvaćivanja". Katičić je pak, obrazlažući zašto bi "ne ću" trebalo pisati odvojeno, izjavio da je to hrvatska tradicija, odnosno da je sastavljeno pisanje "neću" propisao *Novosadski pravopis* 1960. Dakle, ona bitka koja se 1990. vodila u materijalnim uvjetima i na granicama hrvatskog državnog teritorija, danas se, sve u svrhu simboličkog dokazivanja hrvatske nezavisne državnosti, vodi na području jezika. Dokazivanje sličnosti između današnjeg i korijenskog pravopisa uvijek se vraća i opravdava kratkim historijskim periodom koji netko shvaća idealnim stanjem države i manifestacijom hrvatskog Bitka. Štoviše, na kraju svog spisa o fonološkom pravopisu Škarić će reći: "Razumijem sve koje uz postojeći pravopis veže nostalgia. Razumjem, jer i mene u mom zalaganju za pravopisnim preinakama pokreču nostalgie, i to nostalgie mnogo šire od mene samoga i mnogo dugotrajnije od mene". Dakle, ne samo da idealno stanje države treba tražiti prije *Novosadskog pravopisa* nego to stanje vjerojatno treba tražiti i prije postojanja samog koncepta nacije-države, u najdubljoj pretprošlosti. "Hrvatski će pravopis u budućnosti, vjerujem, biti onakav kakav je u biti bio u svojoj najdubljoj predprošlosti." Kao što vidimo iz navedenog citata, Škarić u svom tekstu *Kakav pravopis* piše dosljedno fonološkom pravopisu (kako stoji u fusnoti, "da bi se demonstrirao način pisanja za koji se autor zalaže"), pa umjesto glagoljica stoji *glagolica*, umjesto moć stoji *moč*, umjesto ideologija *ideologia*, umjesto osjećaj *osjećaj*. Međutim, dvije činjenice dovode do kontradikcije. S jedne strane, to je očiti *lapsus calami*: Škarić u navedenom citatu o nostalgiji u prvoj rečenici koristi riječ "razumijem", dok odmah zatim koristi "razumjem". Obično se o tipfeleru radi kada se izostavi neko slovo, no u ovom slučaju na istom mjestu imamo pisanje dosljedno fonološkom pravopisu i pisanje dosljedno fonetskom pravopisu. U tom smislu, Škarić, upravo zbog jedne jezične omaške, koja, kako nas poučava Freud, uvijek otkriva ono nesvjesno, zapravo krši vlastita pravila i pokazuje da nesvjesno ni sam nije siguran u svoje prohtjeve. S druge strane, ne radi se samo o kršenju vlastitih pravila. Naime, Škarić tim svojim "dosljedno fonološkim" tekstom čini upravo ono što spočitava u navodu za *Jutarnji list*. Ma koliko da je njegov pothvat "odvažan" na polju fonetike i fonologije, te možebitno "radikalan" na polju znanstvenog diskursa, Škarić stoji u kontradikciji s vlastitim zahtjevima. Ako je legalist i zahtijeva zakonske sankcije za nepoštivanje pravopisa, onda jednako tako – premda se u "dubini svog bića" ne slaže s postojećim pravopisom – ne bi trebao ignorirati suvremeni hrvatski pravopis i zakon. Time dolazimo do paradoksa koje otvara Pandorina kutija zahtjeva za zakonskim sankcioniranjem nepoštivanja novog pravopisa.

Perverzije totalitarizma

Kako bi izgledala logična posljedica Škarića i svih drugih "novih Hrvata" mogli smo vidjeti na nedavnom primjeru cenzuriranja novog Jamesa Bonda. Kako bi postigli da poznati 007 doživi svoju premijeru u dalekoj i donedavno za špijunsku tematiku zatvorenoj Kini, distributeri su ipak morali napraviti ustupak tamošnjim cenzorima. Naime, dio filma u kojem M spominje Hladni rat morao se izrezati ili preformulirati, pa je Judi Dench poslana da iznova snimi spornu rečenicu: "Isuse, nedostaje mi hladni rat" (*Christ, I miss the Cold war*), koja je zatim promijenjena u: "Isuse, nedostaju mi stara vremena" (*Christ, I miss the old times*). U skladu s tim možemo zamisliti da bi posljedica novog pravopisa mogla prijeći i na polje semantike, odnosno da će – ako Škarićeva ideja dobije zeleno svjetlo – postati sasvim normalno da će se umjesto "Isuse, nedostaje mi Jugoslavija" morati govoriti "Isuse, nedostaju mi stara vremena". Jer, sukladno Škarićevoj izjavi za *Jutarnji list*, tko će govoriti suprotno – taj će biti kažnjen. Taj filmski primjer zapravo samo radikalizira već postojeću situaciju. Upravo je prijedlog novog pravopisa u pravom smislu te riječi već cenzura. Ako se sjetimo starih sovjetskih vremena, nacističkog režima ili Istočne Njemačke, metode su bile iste. Jednako kao što je partijska kontrola komunikacije potekla iz činjenice da se ona identificirala s ulogom Učiteljice, Majke i Vođe, pa je stoga rukovodila utjecajem na psihologiju mase, tako i Škarić i novi prosvjetitelji zapravo žele stvoriti jednu Novu Hrvatsku u kojoj će jezik, kao što je u Sovjetskoj Rusiji bio koncipiran u terminima marksističko-lenjinističke teorije, biti strukturiran po ideologiji *hrvatstva*. Kao što je teoriju u Sovjetskom Savezu imala pravo interpretirati samo određena skupina, prije svega vrh Partije, tako i ovdje na tu poziciju očito pretendira Hrvatsko filološko društvo i druge kulturne i znanstvene ustanove koje promiču novi pravopis. Svaki totalitarizam dovodi do perverzije. Historijski podaci govore o tome da je Staljin sve do kraja života igrao veliku ulogu u provođenju cenzure. Kao paranoični Vođa on je naprosto morao imati kontrolu. Nekoliko godina prije 1948. Staljin nije samo cenzurirao vodeće znanstvene spise (pa je tako uslijedila i znamenita epizoda s lingvistikom i Marrom), nego je Koba intervenirao i u riječi nove sovjetske himne. Škarić, doduše, nejde toliko daleko, ali on je – što vidimo iz njegova citata – posve svjestan veze između himne i jezika i njihove uloge u stvaranju nacionalnog identiteta. "Ako smo zakonom propisali himnu i grb, onda bismo trebali i jezik", kaže Škarić, a za nepoštivanje treba uslijediti kazna. Nije sasvim slučajno da se perverzni vrhunac Staljinove cenzure odigrao upravo na polju kažnjavanja. Naime, postoje dokazi da je Staljin tijekom tridesetih godina osobno cenzurirao priznanja svojih negdašnjih partijskih drugova. Rukom pisana priznanja, koja su nekad dobivena mučenjem, a nekad dobrovoljno, najprije bi se dostavila u Kremlj. Zatim bi Staljin izmijenio nekoliko fraza i onda su istražitelji zatvorenike navodili da iznova ispišu priznanje u skladu sa Staljinovim instrukcijama. Ako dođe do novog hrvatskog pravopisa nije teško zamisliti da će Škarić ili netko drugi čak i priznanja onih koji su se ogriješili o pravopis cenzurirati i ispisati u skladu s novim pravilima, pa u priznanju više neće pisati "Priznajem svoju grešku i neću više pisati protiv pravila režima", nego "Priznajem svoju grješku i ne ću više pisati protiv pravila režima". Tek potom mogu biti smaknuti ili izgnani u Gulag ili na Goli Otok.

ESEJ

Kultura kao društveno opasan pojam

Iz *Zareza*, broj 50, 1. ožujka 2001.

Definiranje kulture kad se pretače u odgovarajuće političko djelovanje prestaje biti bezazlena pojmovna igra

Srđan Vrcan

Nema sumnje da je pojam kulture u sociologijskom i kulturno-antropologijskom diskurzu već odavno dobio obilježja izrazito višeznačnog i, stoga, veoma prijepornog pojma. Dovoljno se prisjetiti da su A. L. Kroeber i Clyde Kluckhohn u svojoj poznatoj kolekciji definicija kulture naveli 164 različite definicije kojima su se služili različiti relevantni autori. Oni su istodobno opisali ili samo naznačili niz prijepornih točaka oko kojih su se vodili veliki sporovi u raspravama o kulturi: od spora o odnosu kulture i prirode te kulture i civilizacije preko spora između duhovnog i materijalnog, subjektivnog i objektivnog, organskog, cjelovitog i svrhovitog te mehaničkog, artificijelnog i utilitarnog do spora o onome što je dato "kao ugrađeno u naše kosti" i onome što "promišljamo mozgom" te između kulture u jednini i kultura u množini itd. U najnovije vrijeme na to je ukazao i Terry Eagleton, prikazujući povijest razlika u shvaćanju kulture, pa i sporova oko kulture koji su povijesno prevladavali ponajprije u modernoj evropskoj misli. I to prepoznavajući sadržajno tri glavne tradicionalne struje u definiranju kulture: prvu koja kulturu shvaća i određuje kao vrijednosno obojenu civilnost, te je vezuje za napredak u civilnosti, odnosno kultiviranosti; drugu koja prividno vrijednosno neutralno definira kulturu kao način života i treću koja kulturu reducira u osnovi na umjetnost s nizom žarišnih spornih točaka u njihovu međusobnom odnosu. To se može lijepo ilustrirati primjerice sporom između kulture kao civilnosti koja je suprotnost barbarstvu i kulture kao način života koja može biti kompatibilna s barbarstvom ili identična s njim.

Afirmacije nacionalnih, etničkih... identiteta

Ono što, međutim, karakterizira suvremene prijepore oko kulture jest to što se pomaknulo žarište takvih sporova. Taj pomak je nastupio početkom sedamdesetih godina kada se kultura ponajprije počinje vezivati za osobite identitete, te se rabi za afirmaciju specifičnih identiteta – nacionalnih, etničkih, spolnih, regionalnih itd. – daleko više i daleko prije nego za njihovo nadilaženje transcendiranje. Zapravo kultura tada sama postaje društveno polje oštrih suprotstavljanja. Od tada u žarištu sporova nije više pitanje o većem ili manjem stupnju preciznosti i dosljednosti u definiranju kulture i o eventualnom eksplikativnom potencijalu pojedinih definicija, nego su izravno posrijedi društveni učinci određenih shvaćanja kulture kad se ona pretoče u politički relevantne i politički djelatne ideje. A to znači da već na teorijskoj razini počnu služiti legitimiranju određenih političkih strategija i političkih akcija koje se ponajčešće pozivaju u svom političkom djelovanju i na osobita, ali lako prepoznatljiva shvaćanja kulture. I to tako što takvim shvaćanjima daju status navodne društvene prirodnosti i normalnosti koja pretendira da je i znanstveno-teorijski utemeljena. Na iskustvenoj i djelatnoj razini upravo takva shvaćanja kulture služe određenim političkim strategijama kao podloga za političke mobilizacije i njihove izravne političke legitimizacije. I to u znaku jednostrane političke input legitimizacije, a ne legitimizacije na temelju sklada između input i outputa određene politike koja im je nedohvatljiva. Ni to nije, naravno, apsolutna novina u općenitom diskurzu o kulturi: dovoljno se prisjetiti činjenice da je primjerice Thomas Mann pokušao Prvi svjetski rat, dok je još trajao, protumačiti kao sukob između zaraćenih strana koje su navodno otjelovljivale dva suprotna shvaćanja kulture – jedno mehanicističko i artificijelno, a drugo organsko i prirodno.

Zajednica krvi i tla

Međutim, u suvremenom je okviru najrelevantnije da je na djelu obrat po kojem pojam kulture zbog svojih mogućih društvenih učinaka dobiva značajke svojevrsnog "društveno opasnog" pojma, pa se po svojem sadržaju i po svojim funkcijama približava tradicionalnom pojmu rase kao klasičnom društveno "opasnom pojmu" kako je on bio definiran i korišten u tipično rasističkom ideološkom, ali i u kvaziznanstvenom diskurzu. Na sličan način kultura sada zadobiva manje-više isti sadržaj i iste funkcije koje je imala prije i poznata sintagma *Blut und Boden Geimeinschaft* koja se pretakala u političku praksu i još više u državnu politiku. Naravno, nije više posrijedi samo onaj tip odnosa prema kulturi koji je Walter Benjamin svojevremeno naglasio, upozoravajući da povijest pokazuje kako iza velikih kulturnih dostignuća stoji barbarstvo kao njihovo naličje. No isto tako nije više posrijedi ni onaj tip odnosa prema kulturi koji je dobio svoj pregnantni izraz u poznatoj tvrdnji jednog od nacističkih glavešina da kad se čuje riječ kultura odmah hvata za pištolj jer je za njega kultura značila kritičku misao i kritički odnos prema njegovu svjetonazoru i ideologiji te prema političkoj praksi koja se opravdavala tim svjetonazorom. Posrijedi je, moglo bi se reći, izravno suprotan odnos. Posrijedi su također i shvaćanja kulture koja su relativno nedavno dobila na popularnosti i kredibilnosti ponajprije u sklopu suvremenog širokog zaokreta od politike interesa koja je dominirala desetljećima k politici identiteta koja postaje dominantna u najnovije vrijeme. I to po tome što upravo kulturna različitost postaje odlučujući faktor u oblikovanju politički relevantnih identiteta, te tako kultura biva nužno uvučena u razini neposredne političke prakse manifestiraju prije svega tako što kultura postaje zadnji legitimni temelj na kojemu se daju ili uskraćuju prava – ljudska, ustavna, politička, građanska itd. – kao što postaje i najdublja legitimna osnova za striktno i rigidno društveno uključivanje i isključivanje sa svim onim što sa sobom ponekad donosi. Ili, još preciznije, kultura postaje podloga na kojoj se vrši suvremeno insceniranje političke legitimizacije takvog davanja i uskraćivanja prava kao i insceniranje legitimizacije društvenog uključivanja i isključivanja. Na toj podlozi po pravilu selektivnog i diskriminirajućeg davanja i uskraćivanja prava kao i rigidnog društvenog uključivanja i isključivanja, daje se privid nečega što je samo po sebi razumljivo, a konkretne se političke odluke kojima se to ostvaruje oblače u ruho nečega što je u osnovi nepolitičko ili predpolitičko.

U žarištu nije više pitanje o manjem stupnju preciznosti u definiranju kulture, nego su izravno posrijedi društveni učinci određenih shvaćanja kulture kad se ta shvaćanja pretoče u politički relevantne ideje

Vrijedi spomenuti da je klasičan primjer na koji se to shvaćanje kulture nedavno politički manifestiralo moguće naći na primjer u intervjuu koji je Franjo Tuđman dao *New Yorkeru* u ožujku 1991. godine i u kojem razloge za nemogućnost života Hrvata i Srba u zajedničkoj državi i za nužnost secesije nije tražio u pogrešnim, diskriminirajućim ili represivnim i autoritarnim te nedemokratskim sistemskim i institucionalnim aranžmanima, nego u dubljim i temeljito neuklonjivim razlikama u kulturi između Hrvata i Srba koje svaki oblik njihova suživota čine nemogućim i neodrživim. U tom intervjuu Tuđman je, naime, ustvrdio da "Hrvati pripadaju različitoj kulturi – različitoj civilizaciji – od Srba… Hrvati su dio Zapadne Europe, dio mediteranske tradicije. Srbi pripadaju Istoku. Njihova Crkva pripada Istoku. Oni rabe ćirilicu, koja je istočna. Oni su istočni narod poput Turaka i Albanaca. Oni pripadaju bizantinskoj kulturi… Unatoč sličnosti u jeziku, mi ne možemo živjeti zajedno". (Navodi se prema knjizi Catherine Barnes).

Vrijedi, dakako, spomenuti da se takva shvaćanja u znanstvenom diskurzu mogu dobro ilustrirati zaključkom do kojeg je došao Ernest Gellner, polazeći od ključne i djelatne političke formule modernog nacionalizma "Jedna nacija, jedna kultura i jedna država" i od svog čitanja tzv. nacionalističkog imperativa o nužnoj i poželjnoj konvergenciji državnih granica s nacionalnim granicama. Zaključak glasi da pod određenim prilikama implementacija tih političkih formula "mora uključiti razmjenu stanovništva ili protjerivanje, te manje ili više nasilnu asimilaciju, pa ponekad i likvidaciju da bi se postigla ona uska povezanost između države i kulture (sic!) koja je suština nacionalizma". U sličnom duhu će kasnije i Claus Leggewie zaključiti da "kulturni sistem" nije više kraj i funkcija društvene integracije kako je to postulirala starija sistemska teorija: namjesto smirivanju sukoba, sve više služi njihovom izražavanju". To na izričit način vrijedi i za Huntingtona za kojega je, kako na to s razlogom upozorava Rüsen, "rat uistinu majka svih stvari u spletu odnosa između različitih kultura, te se i vlastiti identitet uvijek iznova rađa iz rata. Naime, rat je fizičko ozbiljenje kulturnog načela diferencijacije u procesu nastanka identiteta. Počinje se takoreći na duhovnoj razini riječima, slikama i simbolima različitosti. Na kraju pak stoji oružje, krik i smrt i govore istim jezikom etnocentrizma". Naravno, iz toga doista slijedi zaključak da je pojam kulture u tom smislenom okviru uistinu postao društveno opasan pojam.

Minidrame kultura

Vrijedi nešto preciznije opisati to shvaćanje kulture. Ono predočava kulturu uglavnom na sljedeći način:

a) Kultura postoji samo u obliku mnoštva distinktivnih paketa načina života koji su kao svojevrsni zatvoreni tekstovi uzajamno nekomunikabilni i nespojivi, te znače afirmaciju osobita identiteta, pa je, stoga, posrijedi svojevrsna apsolutizacija partikularnosti. Tako se društveni svijet poima kao jasno podijeljen u mnoštvo distinktivnih kultura od kojih svaka pripada manje-više samo jednoj zajednici ili se otkriva, po Zygmuntu Baumanu, kao svijet razbijen u mnoštvo mini-drama.

b) Kultura, uvijek u množini tj. obliku distinktnih paketa, u osnovi je jedinstvena i unutarnje homogena, te, stoga, u tom osobitom, prema unutra okrenutom pogledu, partikularno dobiva status univerzalnog. Posrijedi je, dakle, osobiti kulturni pluralizam kojim se osporavaju pretenzije na univerzalnost kulture afirmacijom mnoštva kulturnih minisvjetova i njima svojstvenih životnih minidrama koje, međutim, u svom minikrugu imaju upravo ista ona svojstva koja se pripisuju univerzalnoj kulturi.

c) Kultura se kao mnoštvo kultura mijenja i razvija u osnovi na genealoški način kao organski proces i kao stihijska evolucija na temelju svojih zadatih intrinzičnih značajki. To se događa i onda kad se mijenja kao osobit odgovor na nove izazove iz svog okruženja.

d) Kultura se teritorijalizira tako da se geografski prostori i

društveni prostori poklapaju: kultura kao mnoštvo distinktivnih paketa nužno se vezuje za određene teritorije, pa se, stoga, društva poimaju kao svojevrsni teritorijalizirani kulturni blokovi.

e) Kultura se istodobno na neki način naturalizira, te dobiva svojstva jednog kvazi determinističkog pojma. Naime, kulturnoj se različitosti pridaju i svojstva i funkcije slične funkcijama biološke različitosti živih bića, te se mnoštvenost kultura pojavljuje kao način na koji se u ljudskom okviru zajamčuje preživljavanje i stabilnost u svijetu u

"Kulturna različitost u najnovije vrijeme postaje odlučujući faktor u oblikovanju politički relevantnih identiteta"

kojem su ljudi stalno suočeni s kontingencijom i izrazitom mnoštvenošću mogućnosti (pa ponekad i pravom "tiranijom mogućnosti") i izazova onako kako tek raznolikost bioloških vrsta zajamčuje prilagođivanje, održavanje života i njegovu reprodukciju u isto tako iznimno složenom, promjenjivom i raznolikom prirodnom svijetu. Naravno, naturalizacija kulture u političkoj upotrebi ima ona svojstva koja ima naturalizacija društvenog uopće po tome što u osnovi "apsorbira odluke i mijenja odluke u neodluke".

f) Za kulturu se drži da je svakome potrebna u obliku koheretnih i homogenih paketa da bi svatko mogao osmisliti svoj vlastiti život, pa je i socijalizacija moguća tek unutar određenog kulturnog konteksta. Tako se sugerira da zapravo kultura više izabire nas nego što mi izabiremo nju dok se pak dosljedno konformističko usvajanje sadržaja kulturnih paketa pretvara u uvjet normalnosti pa i mentalnog zdravlja pojedinaca.

Kultura vokmena ili ubijanje

g) Pretpostavlja se posve osobita veza između kulture i društvene moći pa se, s jedne strane, drži da je kultura sama po sebi moć i izvor društvene moći, ali se, s druge strane, kultura bez oslonca i bez potpore vlasti drži da je osuđena na propast, pa, stoga, nacionalna kultura kao distinktivni paket načina života nužno traži i zaštitnički krov nacionalne države koja mora promovirati nacionalnu kulturu i jamčiti njezin monopol. Za zaokruživanje i jedinstvo kao i održavanje i prosperitet nacionalne kulture kao distinktivnog paketa potreban je čvrst brak između nacionalne kulture i nacionalne države.

h) Na jedan paradoksalan način povezuju se načelni kulturni relativizam koji inzistira na tvrdnji da su sve kulture međusobno neusporedive i podjednako vrijedne jer nema nekog transkulturnog stajališta s kojeg bi se moglo ocjenjivati i rangirati različite kulture, ali se praktično istodobno zastupa kao djelatno uvjerenje u superiornost vlastite kulture. Time se samo obnavlja prastara plemenska podjela naglašena već u samim imenima plemena na "ljude" i "ne-ljude" ili kasnija podjela na Helene i Barbare i suvremena podjela na Balkance i ne-Balkance i slično.

Sve ovo upozorava da definiranje kulture kad se ono izravno pretače u odgovarajuće političko djelovanje i tom djelovanju služi kao podloga njegova legitimiteta te prestaje biti bezazlena pojmovna igra. Ono implicira i neke društvene konzekvencije s kojima se mora računati. Vrijedi se, u tom kontekstu, prisjetiti upozorenja Alaina Tourainea da je suvremeni svijet prožet radikalnijim sukobima od sukoba iz klasičnog industrijskog doba jer su sada posrijedi sukobi kultura i identiteta koji su u osnovi ne-negocijabilni budući da nisu jednostavno sukobi interesa koji su negocijabilni. "Danas sukobi ne suprotstavljaju samo društvene aktere, nego kulture, svijet instrumentalne akcije svijetu kulture i doživljajnom svijetu (Erlebnisswelt). Između njih nema mogućeg posredovanja. Iz tog su razloga društveni sukobi zamijenjeni potvrđivanjem apsolutnih razlika i totalnim odbacivanjem drugih". Nikad, stoga, sukobi nisu bili tako globalni do te mjere da je "svijet danas prožet više križarskim ratovima i borbom na život i smrt nego sukobima koji bi bili politički negocijabilni". To je najbrutalnije, ali i za ove prostore najrelevantnije istakao Eagleton svojom tvrdnjom: "U Bosni ili Belfastu kultura nije samo ono što vi stavljate u vaš *walkman*, nego ono za što ubijate".

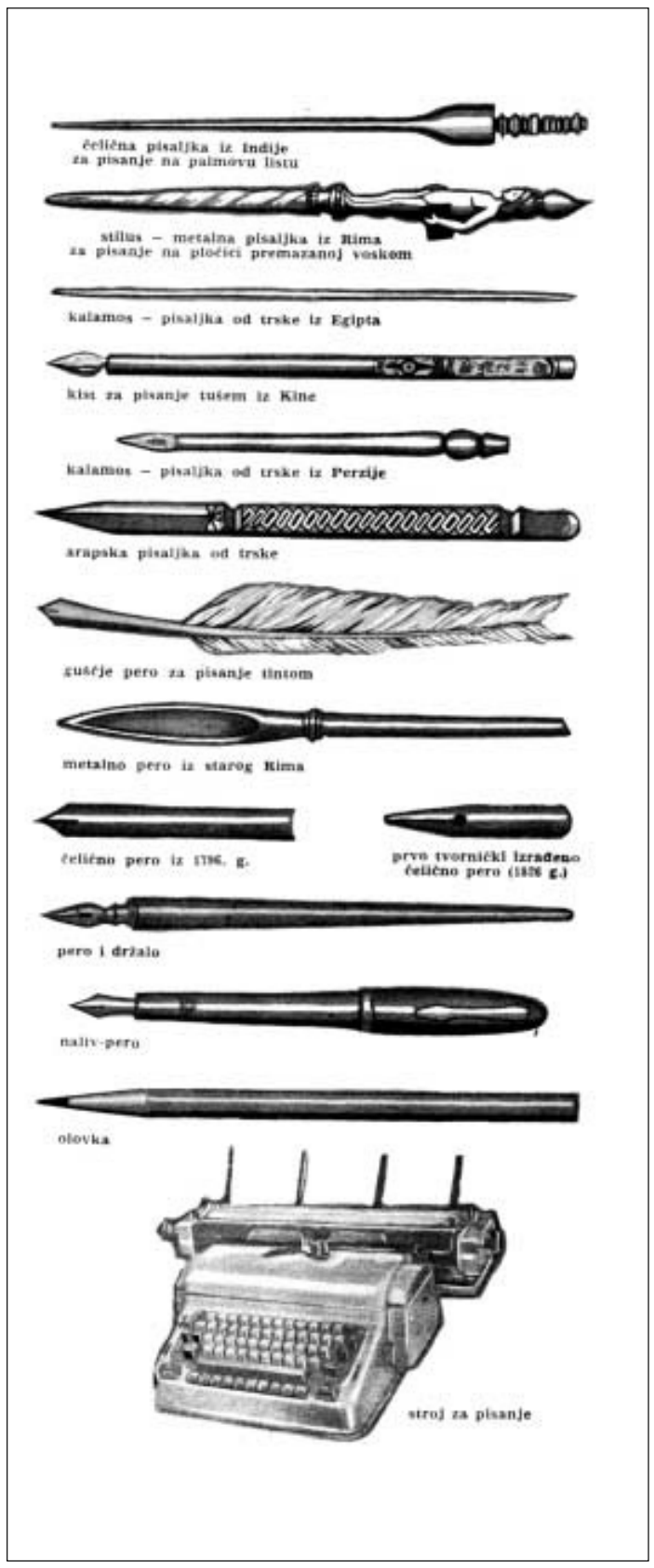

Bibliografija:

- Barnes Catherine, *Dehumanization of "the Other" in the Political Discourse of Recognized Leaders and the General Media*, u: *Conflict Resolution Training Manual for Religious People,* International Seminar, Pecs, 1996, str. 12-14.
- Bauman, Zygmunt (1992), *Intimations of Postmodernity*, London, New York, Routledge.
- Beck Ulrich (1993), *Die Erfindung des Politischen, Zur einer Theorie reflexiver Modernisierung,* Frankfurt a/M. , Suhrkamp.
- Eagleton Terry (2000), *The Idea of Culture*, Oxford, Malden, Blackwell.
- Gellner Ernest (1986), *Nations and Nationalism*, Cambridge, Blackwell.
- Kroeber, A.L., Kluckhohn, Clyde /ur./, *Culture. A Critical Review of concepts and Definitions,* New York, Vintage Books, 1963.
- Leggewie Claus (2000), *Kultura sveta – svetovna kultura*, *Nova revija*, 19,(219-220) str. 3-8.
- Rüssen Jorn (2000), *Etnocentrizam in interkulturna komunikacija, Nova revija*, 19,(219-220) str. 19-27.
- Taylor Charles (2000), *Vera in identiteta, Religija in nasilje v svetu*, *Nova revija*, 19,(215), str. 1-13.
- Taylor Charles (2000), *Challenge of Inclusive Democracy*, *IWM Newsletter*, (68), str. 30-31.

Tečaj hegemonije

Kultura je obična

Dean Duda

Što je to socijaldemokratsko u hrvatskoj kulturnoj politici otkad je resorno ministarstvo u rukama socijaldemokrata? To se pitanje doista može učiniti smiješnim jer svojom prividnom partikularnošću logično izaziva slično koje generalno postavlja stvar. Dakle, što je uopće socijaldemokratsko u načinu vladanja u proteklih dvanaest mjeseci?

Bezbojna tehnologija vladanja

Mjesto odgovora nalazi se, naravno, u diskurzu. Kulturalni diskurz vlasti nalikuje slovkanju učenika prvoga razreda osnovne škole. Njegovi jedini orijentiri tek su prazne rudimentarne kategorije ranomodernističke kulturne abecede. Njegova je suvislost obrnuto proporcionalna njegovoj medijskoj zastupljenosti. Što zapravo može biti socijaldemokratsko u diskurzu političke moći koji cinizmom gospodara riznice uglavnom operira kategorijama kao što su *mainstream, avangarda, alternativa, državni umjetnici, službena umjetnost, mnoštvenost kulturnih estetika, i-i, odnosno dvije hrvatske kulture*. To je tek pozicija malograđanske fascinacije «velikim dečkima» koji su početkom stoljeća mijenjali svijet, ali su morali, primjerice, jesti i plaćati režije. Upravo su te režije mogućnost da se bude u njihovoj blizini, da im se docira, da ih se nadzire, da se, za razliku od kulturnoga kapitala, oplodi tek politička moć.

Teško je kategorijama oblikovanim na početku prošloga stoljeća dokučiti ono što se danas zbiva. Starinski diskurz može artikulirati samo starinske stvari. Kultura je na najgori mogući način upisana u logiku vladanja koja se ogleda u tome da politička elita uglavnom gaca ugaženim stazama reprezentativnoga modela hadezeovske kulture pokušavajući mjestimice promijeniti lik, ali ne i artikulirati novo. Svi su rituali i festivali ostali, samo što su ove godine bili «znatno bolji» nego prethodnih. Ministarstvo funkcionira kao čuvar trezora, a ne kao netko tko bi dobrom zakonskom regulativom i pametnim ulaganjem mogao oploditi kulturni kapital. Za to je ipak potrebna, ostanimo u diskurzu koji kulturna vlast razumije, nekakva «optimalna projekcija», a ne tek politika «pravednije» raspodjele novca. Takvi nazori nude zapravo samo sporadične oblike rekreacije umjesto kreacije i počivaju na hegemonijskoj pripovijesti o katastrofalnom zatečenom stanju. Ono što se pokušava prikazati kao socijaldemokratska kulturna politika samo je jednostavna tehnologija bezbojne vlasti.

Premještanje koncepta

Kultura je obična. Ta rečenica Raymonda Williamsa, složena u svojoj jednostavnosti ili pak jednostavna u svojoj složenosti, podrazumijeva kulturu kao način života neke zajednice koji značenjâ i vrijednosti ne nalazi samo u umjetnosti i intelektualnim proizvodima duha nego ponajprije u institucijama i svakodnevnom iskustvu. Ona je možda putokaz semantičkoga, dao bih i socijalnoga, premještanja reprezentativnoga koncepta kulture prema socijaldemokratskom. Ona u kasnijim teorijskim izvodima vodi prema određenju kulture kao prostora neprestanog sučeljavanja, artikuliranog sukoba, a ne homogenoga koncepta koji podsjeća na «politiku pomirbe podijeljenoga hrvatstva» bivšega predsjednika. Koncept kulture vladajuće garniture tek je horizontalna uslužna djelatnost skromnih proračunskih razmjera. Njezina vertikalna i socijalna napetost iziskuje drukčiji raspored snaga. Za to je ponajprije potrebna drukčija kultura vladanja, drukčija kultura kao vlast i drukčija vlast kao kultura.

Doista, što je to socijaldemokratsko u hrvatskoj kulturnoj politici otkad je resorno ministarstvo u rukama socijaldemokrata? Ništa. Što je uopće socijaldemokratsko u načinu vladanja u proteklih dvanaest mjeseci? Ništa. Dvaput ništa.

Što može biti socijaldemokratsko u kulturalnom diskurzu političke moći koji cinizmom gospodara riznice uglavnom operira kategorijama s početka prošloga stoljeća

Dekontaminacija Balkana

Katarina Luketić

Stereotipi o Balkanu i "balkanskom sukobu" u kojima smo svi podjednako i žrtve i heroji i zločinci nisu samo vidljivi u diskursu inozemnih političara i autora, već su postali i sastavni dio naše slike o sebi, načina na koji pišemo o ratu, načina na koji pristupamo ključnim pojmovima – krivnji i odgovornosti

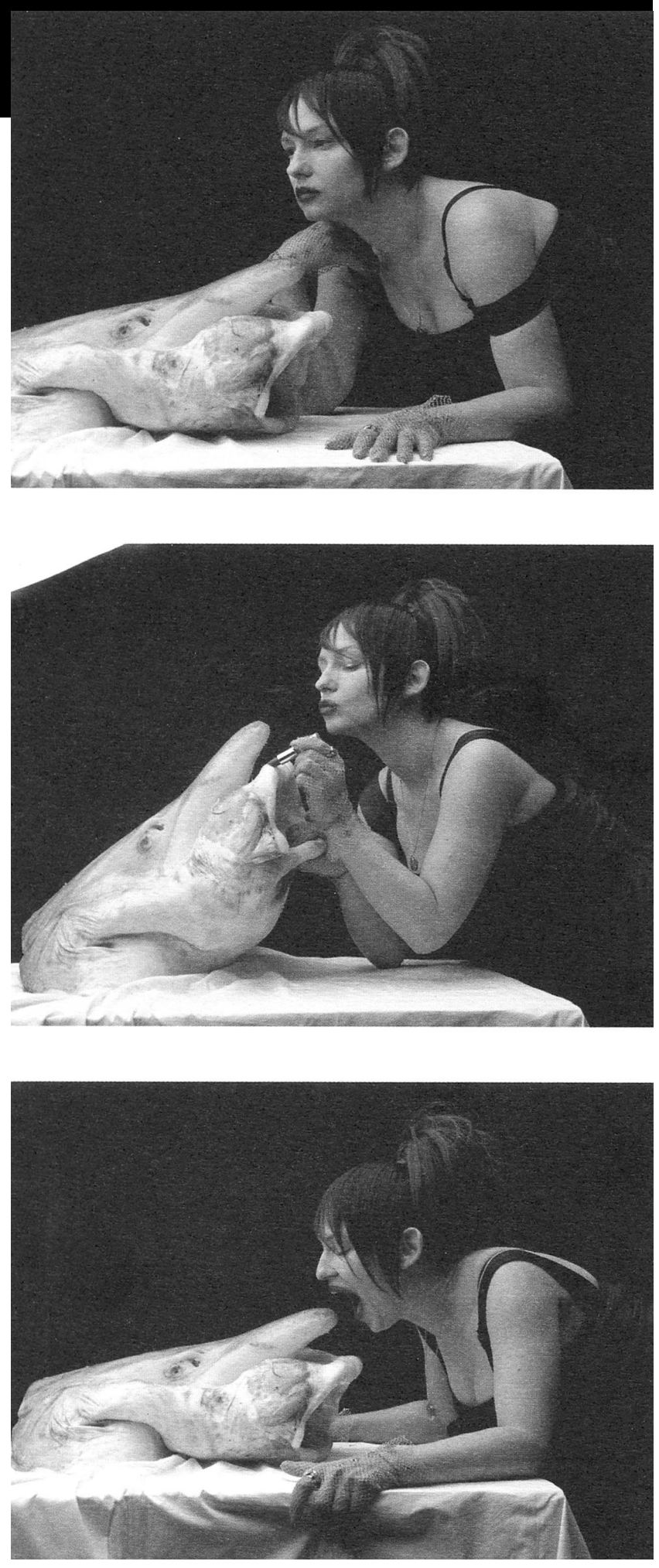

Mariela Gemisheva, Out of myself, *2002.*

Balkan je područje trajne nestabilnosti. Svi su narodi bivše Jugoslavije isti i jednako krivi za rat. Mi sjedimo na buretu baruta, i samo je pitanje kada će ono ponovno eksplodirati. Ovdje je ukorijenjena vječna mržnja i zato su sukobi među balkanskim narodima neminovni i u budućnosti. Sve su strane podjednako sudjelovale u krvavom balkanskom piru. Povijest se ponavlja, i malo toga možemo učiniti da se to promijeni... I tako dalje, u sličnom stilu ponavljaju se u medijima, politici, književnosti, znanosti..., ili pak u našim privatnim razgovorima, predodžbe i stereotipi o Balkanu kao nesigurnu, primitivnu i zavađenu prostoru gdje je nemoguće održati mir. Te su kolektivne slike dijabolična i povijesno začarana prostora na kojemu živimo u optjecaju već dugo, točnije od 19. stoljeća i intenzivna otkrivanja zaostale balkanske egzotičnosti od inozemnih diplomata, putnika i književnika. Međutim, ono što je novo i što je u taj opširni imaginarij o Balkanu upisano od početka proteklog rata jest upravo prevlast slika o nasilju, neizbježnosti sukoba i nekoj dubinskoj iskvarenosti svih ovdašnjih naroda. Iskvarenosti zbog koje, navodno, nikada nećemo biti u stanju u potpunosti prihvatiti zapadnjačka civilizacijska načela, demokraciju i toleranciju, i zbog koje ćemo biti vječno osuđeni na neki oblik stranog tutorstva.

Zatočeni u "zvjerinjaku Europe"

Prema takvim predodžbama balkansko je tlo od početka devedesetih zatrovano supstancijom zla čijem pogubnu utjecaju nijedan stanovnik ovih prostora ne može umaknuti. U golemoj literaturi koju su o ratu u bivšoj Jugoslaviji napisali inozemni političari, ratni reporteri, obični vojnici... nalazimo jednako golem raspon različitih metafora, stereotipa i interpretacija kojima se potvrđuje postojanje gotovo nadnaravna, povijesnog usuda na ovim prostorima. Tako smo mi, navodno, stalna prijetnja civiliziranom svijetu, mi smo "zvjerinjak Europe", i svaki je naš pokušaj "bijega s Balkana" nemoguć. S jedne strane, do tako masovnog prihvaćanja balkanističkoga diskursa u zapadnoj literaturi došlo je kako bi se prikrilo nepoznavanja povijesti naroda ovih prostora te društvenog i političkog konteksta rata. (To ilustriraju i riječi opravdanja Richarda Holbrookea: "ovdašnja je povijest isuviše kompliciran (ili trivijalna) da bi je vanjski promatrač mogao razumjeti".) S druge – što je zapravo i najčešće – tim se poopćavanjima nastoji prikriti uloga zapadnih političara u proteklom ratu, njihovo trgovanje sa zločincima, nesposobnost i nevoljkost da se intervenira i spriječi sukob. Jer, ako već ovdašnjim narodima upravlja vjekovna, plemenska mržnja, ako su oni "do srži iskvareni barbari", onda nijedna politička i vojna intervencija Zapada ne bi imala koristi. (To rašireno shvaćanje potvrđuje primjerice američki analitičar, vrlo utjecajan u Clintonovo vrijeme, Robert Kaplan pišući u knjizi *Duhovi Balkana*: "Bio je to svijet zatvoren u svome vremenu: zamračena pozornica na kojoj su ljudi bjesnili, prolijevali krv, imali vizije i padali u ekstazu.")

No, budimo pošteni, stereotipi o Balkanu i "balkanskom sukobu" u kojima smo svi podjednako i žrtve i heroji i zločinci nisu samo vidljivi u diskursu inozemnih političara i autora, već su postali i sastavni dio naše slike o sebi, načina na koji pišemo o ratu, načina na koji pristupamo ključnim pojmovima – krivnji i odgovornosti. I ovdašnji su mediji, političari, znanstvenici, umjetnici... pridonijeli stvaranju (post)ratnog diskursa o Balkanu, o neiskorjenjivoj "balkanskoj mržnji", "prostoru nesigurnih granica i stalne prijetnje od izbijanja sukoba", "opasnom raskrižju Istoka i Zapada" i sl. I mi smo, dakle, sudjelovali u proizvodnji slike o Balkanu kao najzaostalijem europskom Drugom, što potvrđuju i tzv. *mikrobalkanizmi* vidljivi u tendencijama svakog ovdašnjeg naroda da svoga susjeda promatra kao neprijateljskog Drugog, kao utjelovljenje "balkanstva " (Slovenci Hrvate, Hrvati Srbe, Srbi Bošnjake i Albance...). Granica prema omrznutu barbarskom Orijentu – a Balkan je njegovo predvorje – pomiče se tako sve istočnije, ovisno o državnom i nacionalnom kontekstu iz kojega promatramo.

Ekskluzivni prostor mržnje

Balkan je izrazito u posljednjih petnaestak godina od geografskog pojma koji u sebi sadrži određena povijesna, kulturološka, nacionalna i sl. obilježja – kakva primjerice ima i Mediteran argumentirano predstavljen u Braudelovoj koncepciji povijesti – postao "ekskluzivni" prostor mržnje, nasilja i sukoba, uopće djelovanja razarajućih i čudovišnih sila. Uz to mistificiranje prostora, i naše su vođe – od Tita do navodno "jednakih u zločinu" Tuđmana, Izetbegovića i Miloševića – sebi pridodali megalomanske ili od drugih dobili mitske i nadnaravne osobine. A te osobine koje su u oficijelnom javnom diskursu pridodane vođama, bilo da koriste glorificiranju bilo sotoniziranju, onemogućavaju objektivno prosuđivanje njihove povijesne uloge, njihove stvarne krivnje i odgovornosti u ovome ratu. O kakvoj je mašineriji metaforizacije riječ pokazuju i pisanja medija u povodu Miloševićeve smrti, primjerice hrvatskih u kojima je on uglas nazvan "najvećim balkanskim krvnikom" ili "balkanskim satrapinom" (jer primordijalni je hrvatski strah upravo onaj od pripadnosti Balkanu); ili pak srpskih u kojima je sve vezano uz *voždovu* smrt obavijeno teorijom zavjere i *svetačkom/vampirskom* tajanstvenošću: od toga kako je umro, gdje će se i kako pokopati, zašto baš ispod lipe, do toga je li prokletstvo što je pogreb obavljen bez svećenika, je li obitelj Milošević ukleta zbog nekoliko samoubojstava, što je ruski general i izaslanik njegove žene stavio s Miloševićem u grob itd.

Čitava ta podivljala diskurzivna konstrukcija o Balkanu (i Jugoistočnoj Europi), o ovdašnjem prostoru, vođama, narodima i vjerama izaziva kod dobrog dijela stanovnika osjećaj da prebivamo u nekoj vrsti zemaljskog pakla iz kojega, koliko god se trudili, ne možemo pobjeći. Prepušteni toj podčinjenoj poziciji u koju su nas doveli drugi, ali i mi sami na nju pristali, mnogi više ne vjeruju u mogućnost promjene, u vlastitu sposobnost da se dokaže kako nismo svi isti, kako su određeni ljudi krivi za zločine, kako su određeni ljudi prešutno odobravali te zločine, te kako postoje sudske, ali i političke i moralne instance preko kojih se nečija krivnja i nečija odgovornost mogu dokazati. (Zbunjenost vlastitom ulogom u proteklom ratu, koja se očitovala u deklamativnu ispiranju savjesti, pokazali su i neki hrvatski intelektualci kada su upravo u prvom broju *Zareza* 1999. godine raspravljali o Karlu Jaspersu, krivnji i odgovornosti.)

250 zareza

Iz *Zareza*, broj 178, 20. travnja 2006.

Moj susjed ratni zločinac

Da su ratni zločinci najčešće normalni ljudi koji se u predahu od ubijanja mogu odmarati igrajući se sa svojim unucima, okopavajući vrt, posjećujući susjede..., da mogu biti očajni zbog ljubavi ili duboko dirnuti dječjim pjevanjem..., pokazala je izvrsno Hannah Arendt u svojoj knjizi o suđenju Eichmannu u Jeruzalemu. Eichmann svoju ulogu u nacističkoj Njemačkoj nije doživio ni najmanje problematično, tvrdio je da je on samo želio dobro služiti svojoj državi. Izravno nije pucao ni u koga, čak mu je prilikom prisustva jednom masovnom pogubljenju u Ukrajini i pozlilo. Na suđenju se branio time da je spasio mnoge Židove (poznato je da je svaki nacist imao "svoga Židova" čije bi ga spašavanje navodno trebalo osloboditi svake krivnje), a to kakvim je sebe smatrao pokazuje i detalj da je, nakon što mu je policajac dao na čitanje Nabokovljevu *Lolitu,* istu za dva dana zgrožen vratio, ustvrdivši: "Vrlo nemoralna knjiga".

Poput Eichmanna, i većina zločinaca iz rata na prostoru bivše Jugoslavije doživjet će sebe kao nedužne ljude, kao one koji su samo savjesno izvršavali naređenja ili su pak uime viših interesa morali činiti ne osobito ugodne stvari. Pripadnici postrojbe Škorpiona koji su sudjelovali u genocidu Srebreničana i snimili dvadesetak sati videomaterijala o svojoj akciji i dalje normalno žive u Srbiji, većinom u mjestu Šid blizu hrvatske granice. Zločine nisu izvršili u nekom stanju afektivne mržnje ili pod tuđom prisilom; a o tome koliko su bili zaokupljeni time da dobro obave posao svjedoči i činjenica da su snimanje egzekucije maloljetnih muslimana prekinuli kako bi promijenili bateriju na kameri. Ni nakon rata većina ih ne osjeća kajanje; a njihove su snimke gledane među sugrađanima s odobravanjem, kao krunski dokaz njihove ratne hrabrosti.

Normalni građani normalne države na Balkanu

Izjednačavanje krivnje za rat i genocid, s jedne strane, te pristajanje na diskurs o "balkanskoj mržnji" i neizbježnoj "zloj kobi" ovih prostora, s druge, dovodi do toga da se stvarni zločinci oslobađaju pravne i moralne krivnje te šalje poruka kako su kompromisi, nesuprotstavljanje moći i stalno podržavanje onih na vlasti – što su devedesetih provodile mase pomagača i pristaša zločinačke politike – zapravo mudre i isplative odluke koje smo svi trebali donijeti. Jednako tako, mistificiranje ratnih vođa, prizivanje njihovih čudovišnih, nadnaravnih i opako moćnih osobina dovodi do rasta straha i rasta nepovjerenja u to da ih je moguće pobijediti.

Sadašnja praksa nekažnjavanja ratnih zločinaca, prekrajanje neposredne povijesti, izostanak lustracije te činjenica da mnogi ljudi koji su devedesetih predvodili ili osmišljavali zločine nekažnjeno uživaju iste pozicije kao i tada - izazivaju uvjerenje žrtava da je istina nepovratno izgubljena i da krivnja nikada neće biti dokazana. Tom osjećaju da su iznevjereni pridonosi i lakoća s kojom žrtve i zločinci zamjenjuju svoja mjesta, odnosno lakoća s kojom se dojučerašnji tihi pristaše zločina samoproglašavaju najvećim žrtvama ovoga rata, žrtvama represivnog totalitarnog sustava poput onog Miloševićeva.

Koliko god zbog svega toga danas bili razočarani, i koliko god nas je možda umorilo traganje za ratnom istinom, ne bismo se smjeli prepuštati defetizmu, ne bismo smjeli pristajati na tu retoriku o "jednakoj krivnji za rat" koju su nam podvalili upravo oni objektivno krivi, ne bismo se smjeli dobrovoljno ogledati u metaforama o "iskonskoj balkanskoj mržnji" i "trajnoj balkanskoj nestabilnosti". Važno je istraživati i prosuđivati, glasno zahtijevati kazne i nedvosmisleno govoriti o ratnim događajima, jer ćemo jedino tako moći – u svojim i tuđim očima – postati normalni građani neke normalne države na Balkanu. Z

Erzen Shkololli, Transistion, *2001.*

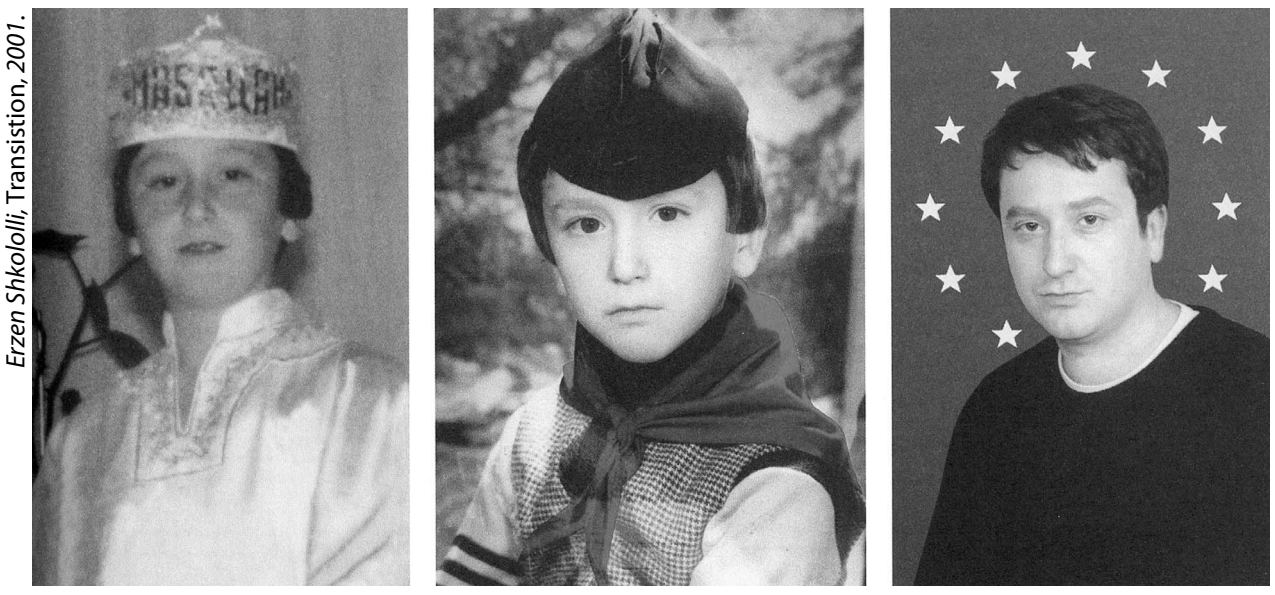

Iz *Zareza*, broj 72, 17. siječnja 2002.

Zakon i oprost

Ljudi s četiri prsta

Ni za sve blago ne prodaje se vlast

Boris Beck

S automobilom su već imali mnogi poznati nezgode – jedan je naš general čak pijan u njemu spavao nasred ceste i to s upaljenim motorom – ali nitko kao naš gradonačelnik. Nije nezgodacija što je imao (ohoho) previše promila alkohola u krvi nego što se išao voziti (i tako pokazao da ne drži puno do zakona), izazvao lakšu nesreću (koju je ignorirao), a na kraju je i bježao policiji (i tako pokazao da ne drži puno do *čuvara zakona*). Nije, dakle, na njegovu službu pala moralna sjena (pio je u privatno vrijeme, na privatnom mjestu), nego sjena zakona – smije li gradonačelnik kršiti zakon kad nije na poslu? "Prvi koji je od vas bez grijeha neka baci kamen," rekao je zagrebački Milan Bandić novinarima koji dan nakon svega toga, apelirajući na njihovu samilost, to *golo novorođenče*, kako bi rekao Macbeth. Pritom mu se sitna nezgodacija dogodila i s citiranjem Biblije. Navedene riječi nije izrekla biblijska grešnica, nego Isus. Žena je, naime, šutjela. Da se prisjetimo vjeronauka...

Privatni poroci, vrline javne

Žena, koja je prekršila zakon, šutjela je i očekivala kaznu; kazna je bilo kamenovanje; okupljeni su tu priliku iskoristili da propovjednika milosrđa dovedu u nepriliku: izjasni li se za zakon, skočio je sam sebi u usta; opovrgne li zakon, mogao bi i on dobiti koji kamen u glavu. Znamenitim riječima Isus je *dokinuo* zakon, a dokidanje vrijedi samo ako ga izgovara zakonodavac koji je uz sve to bez grijeha. *Ne vrijedi* ako ga izgovara prekršitelj zakona onome koji je zadužen za provođenje zakona: *ne možete* citirati Isusa policiji (Bandića možete) ako vas uhvati da ste prošli kroz crveno, lovili ribu dinamitom ili istukli ženu. Zakon se u demokratskim zemljama provodi *bez obzira* na moguće privatne grijehe suca ili zakonodovca.

Bandić je tako, koristeći zavidno vjeronaučno znanje, istovremeno ukinuo zakon i smjestio se na poziciju onog koji nema grijeha. Suspenzija zakona u nas ima dugu povijest: "Suci, nemojte se držati zakona kao pijan plota," rekao je veliki Tito; "Ako imate problema s vašim intelektualcima, javite mi i sredit ću to," rekao je još veći Lenjin; "Hrvati, imate se pravo roditi, imate pravo raditi i imate pravo umrijeti za Hrvatsku," rekao je Anto Kovačević, najveći od sve trojice. Želi li se izvrdati zakon, sva su sredstva dozvoljena. Recimo, Tereza Kesovija želi zadržati stan u gradskom vlasništvu od 35 kvadrata iako za to ne postoji nikakav zakonski način. Ona u *Jutarnjem listu* (29. 12. 2001.) daje čak nekoliko modusa izvrdavanja zakona: 1) zbog ratnih zasluga ("mnogi nisu kao ja bili na crti bojišnice"); 2) zbog mirnodopskih zasluga ("to mi je hvala što svaki mjesec držim dobrotvorne koncerte"); 3) zbog budućih zasluga (kuću u Konavlima ostavit će oporučno državi); 4) zbog toga što se ima novca ("tko će mi sad vratiti novac koji sam u njega uložila"); 5) zbog toga što se nema novca (zbog obnove kuće u Konavlima "grca u dugovima"); 6) zbog toga što nam kršenje zakona odgovara (ne zna "zašto se stanovi ne bi mogli otkupiti"). Pa ipak, ako se zakon već mora poštivati, i ako će se ipak morati iseliti, u taj će stan useliti invalida Domovinskog rata "Pa da vidim tko će ga otjerati". Odvratno, zar ne?

Nedokazan prstić

Što se smatra invalidnim (*nevrijednim*, u prijevodu) u Hrvatskoj? U ratnome stanju dosta je imati samo kažiprst (za pucanje po neprijatelju). U mirnodopskom je stanju prednost imati četiri prsta – mislim na legendarno odsijecanje malog prsta japanskih yakuza, mafijaških potomaka samuraja. Ukoliko ste u ratu izgubili ruku, kao u spotu hrvatske vlade namijenjenom zapošljavanju veterana, možete samo bubnjati prstima po stolu (sa svih pet prsta). Invalidni su i oni koji se ne mogu prodati i što se ne mogu okoristiti mudrom politikom vlade zahvaljujući kojoj je Jaguar cabrio XCR pojeftinio 14.000 maraka; invalidno je i 30.637 veterana koji sjede na zagrebačkoj burzi za nezaposlene; invalidno je i 132.902 penzionera s penzijom od 793,24 kuna, a još je invalidnije 81.252 njih koji mjesečno dobivaju 325,16 kuna. Svima njima ne treba shopping centar koji radi 24 sata bez prestanka, isto kao što im ne treba ni Ivica Zanetti koji nudi "šišanje, bojenje i dizajniranje ženskog intimnog trokutića" (zašto samo ženskog?). Njihova nesposobnost za trgovinu uzrokuje njihovu nepotrebnost. Ili, drugim riječima, ne postoje nepoželjni – postoji samo trgovina ljudima. Poput rumunjskih Roma koji u Međimurju žive bez dokumenata, ukrajinskih prostitutki koje dovoze i odvoze posebnim čarter letovima kada američki brodove pristanu u naše luke, mađarskih blagajnica u Metrou bez radnih dozvola, Kineza koji omamljeni izlaze iz kombija kada ih policija slučajno ulovi na putu u Italiju.

I zato neka se veterani (s kažiprstom ili bez njega) uključe u političku trgovinu: ako je netko uzurpirao stan, prošao kroz crveno, lovio ribu dinamitom ili istukao ženu, veterani trebaju biti pripravni uskočiti na mjesto prekršitelja prije nego što dođe policija: *Pa da vidimo tko će se usuditi baciti kamen*! Ali Bandić se nije sjetio na noćnu vožnju povesti veterana i dogodilo se svašta: budući da je politika danas samo ekonomija (tj. trgovina) i da se opstanak na vlasti ne prodaje ni za sve zlato svijeta, za svoj je prekršajčić upregnuo gradski SDP; SDP je koalicijskog partnera HNS ucijenio razvrgavanjem koalicije i novim izborima; HNS sada može do kraja mjeseca razmišljati isplati li mu se sve to ili ne i zašto bi u skupštini glasali *javno* zbog *privatne* gradonačelnikove pogreške. U sjeni svih tih okapanja (u prvoj minuti Dnevnika) iz Remetinca su pušteni ljudi s četiri prsta (bez onog malog): nije im bio dokazan. To je objavljeno u dvadesetoj minuti Dnevnika. I što je sad od toga dvoga test demokracije

Hrvatska politička laž

Nisu svi invalidi sretni poput onoga iz vladinog reklamnog spota koji je dobio kompjutorsku tipkovnicu da po njoj lupa ili poput Paula Wittgensteina, filozofova brata, ratnog invalida za kojega su skladali *za lijevu ruku* i Stravinski i Ravel. U Hrvatskoj će prije dobiti u ruke onu pušku iz Jamesa Bonda (*Čovjek sa zlatnim pištoljem*) izrađenu za čovjeka bez kažiprsta (otponac je lukavo bio smješten u kundaku). Mi ostali bez kažiprsta, bez želje da pucamo u druge ili sebe, kao miroljubivi *ljudi s četiri prsta*, možemo se samo nadati da koalicijska želja da se ostane na vlasti pod svaku cijenu neće okrenuti glasače desnici (inače vrlo hitroj kada treba zlo/upotrijebiti veterane) pa da cijena gradonačelnikove noćne vožnje ne bude na kraju znatno veća od sedam kaznenih bodova i par sati provedenih u autoškoli.

Kako se ovih dana obilježava deset godina međunarodna priznanja hrvatske države, na radiju se vrti stari *band aid*. Terezi je u njemu pripao stih *Cijeli svijet je sada sa nama* (laž, patriotska i vojnoohrabrujuća, ali ipak debela). Nažalost, hrvatska politička laž od prije deset godina ne razlikuje se puno od današnje hrvatske političke istine. Z

Bojan Munjin

Krpanje rupa i bacanje mrvica

Iz *Zareza*, broj 140, 21. listopada 2004.

Lovorka Kozole

Aktivist HHO-a govori o Nacionalnom programu za Rome i njegovoj realizaciji, egzistencijalnim i socijalnim problemima Roma u Hrvatskoj, odnosu medija prema njima te o ciklusu socijalne patologije u kojemu Romi žive u hrvatskom društvu

Nacionalne manjine u Hrvatskom saboru imaju osam zastupnika, pa su formirale i svoj Klub zastupnika, no Romi, unatoč svom broju a osobito brojnim problemima s kojima se suočavaju u pokušaju ostvarivanja svojih prava (na zakonsku zaštitu, zapošljavanje, obrazovanje itd.), nemaju svog zastupnika u parlamentu? Zašto?

– Teško je očekivati, u problemima u kojima jesu, egzistencijalnim i socijalnim, politički marginalizirani do rubu netrpeljivosti i s malim brojem visoko obrazovanih predstavnika, da Romi imaju objektivne šanse za političku borbu na najvišoj razini. Oni trebaju pomoć u svakom smislu da uopće stanu na noge.

Jesu li i koliko Romi zastupljeni u jedinicama lokalne samouprave?

– Civilizacijski je pomak u političkom životu Hrvatske da je donesen relativno nedavno Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina koji omogućava manjinama, pa tako i Romima, osnivanje vijeća određene nacionalne manjine na lokalnoj i županijskoj razini prema proceduri izbora za lokalna i županijska tijela vlasti. Pitanje je kako ta vijeća romske nacionalne manjine zaista funkcioniraju i, koliko znam, njihov uspjeh je promjenjiv (uglavnom u gradovima stoje bolje, u selima lošije), ali, kao i sve, i njihovo sazrijevanje je dugi proces.

Romski pomagači ili policijske patrole?

Prošle godine Vlada je, doduše prijašnja, koalicijska, usvojila Nacionalni program za Rome. Je li on samo program "na papiru" koji pokušava sakriti probleme odnosno činjenicu da je jednostavno reći "Mi jesmo za integraciju Roma", a istovremeno ne činiti gotovo ništa u tom smjeru?

– Vaše pitanje sugerira odgovor. S jedne strane tijela javne vlasti žele sebe i druge uvjeriti u humane namjere prema Romima, ali im je neugodno suočiti se sa činjenicom da nemaju dovoljno strpljenja uroniti čiste ruke u romske zajednice pune sirotinje i blatnjavih cesta. Da, država ne čini dovoljno u rješavanju romskih pitanja.

Kako teče realizacija Nacionalnog programa za Rome?

– Komisija za provedbu tog programa u kojoj sjede predstavnici raznih ministarstava, županija i šest predstavnika Roma sastala se – koliko ja znam – samo jednom i jednom je izašla na teren. U predviđenim sektorima koji obuhvaćaju kulturu, društveno-politički život, statusna pitanja, suzbijanje diskriminacije i pravnu pomoć ne postoje, ni na nacionalnoj ni na lokalnoj razini, detaljno razrađeni programi, a mjere koje se predviđaju ne odgovaraju razmjerima problema. Na području obrazovanja sva obećanja svode se na nekoliko romskih pomagača u nastavi, možda na koju romsku čitanku, i točka. Romski pomagači u nastavi već dvije godine dobivaju obećanja Ministarstva prosvjete na način da će s njima biti sklopljen ugovor o radu po kome bi imali i socijalnu i zdravstvenu zaštitu i radni staž, ali Ministarstvo dosad nije ni prstom mrdnulo. Ministarstvo unutarnjih poslova misli romska statusna pitanja rješavati tako što će pokretni policijski timovi obilaziti naselja i evidentirati problematične slučajeve. Takav postupak samo će rastjerati i obeshrabriti Rome koji imaju uglavnom loša iskustva s policijom. Provođenje strategije za Rome svodi se na organiziranje nekoliko okruglih stolova za Rome, uglavnom iniciranih iz Vijeća Evrope, na kojima političari održe svoje tradicionalno slovo u prvih deset minuta i odu. Romi koji sjede u komisiji za provedbu društvo je uvijek istih neadekvatno pripremljenih i međusobno posvađanih romskih lidera koji se, i da hoće, ne mogu uhvatiti u koštac s kompleksnim zahtjevima i s nemotiviranom državnom administracijom.

Na kraju, Nacionalni program za Rome, koji nema status obvezujućeg pravnog propisa, ne raspolaže elementarnim podacima o ukupnom broju Roma, ali ni brojkama vezanim za romske krucijalne probleme: koliko je Roma zaposleno, koliko ih ima zdravstveno osiguranje, koliko domovnice, a koliko struju i vodu.

Slikovnica lijepih želja

Koliko novca u njega ulaže Hrvatska i što se s tim novcem može napraviti. Koliko se inače novca dodjeljuje za poboljšanje statusa Roma u Hrvatskoj?

– Pa, dovoljno je reći da je u zadnjim danima Račanove vlade bilo predloženo devetnaest milijuna kuna za provođenje Nacionalnog programa za Rome, da bi Sanaderova vlada taj prijedlog srezala na milijun i devetsto. Ministarstvo prosvjete koje je posljednje dvije godine financiralo program predškole za male Rome sada je obustavilo taj program. To je otprilike strategija krpanja rupa i bacanja mrvica.

Tko i kako kontrolira realizaciju tog programa ili takve kontrole uopće nema?

– Nacionalni program izgleda kao slikovnica lijepih želja i praktično je neostvariv jer nema ozbiljnog mehanizma i kontrole provedenih aktivnosti. On je neostvariv i zato jer ne postoji uvjerljiva institucionalna struktura provedbe: tko koga imenuje i po kojem kriteriju za pojedine segmente programa. Imenovani ljudi nove poslove doživljavaju kao dodatnu gnjavažu, nisu u stanju niti ih žele raditi, pa ih prebacuju drugima.

Funkcioniraju li i kako vijeća manjina Roma koja su formirana nakon lokalnih izbora u svibnju 2003.? S obzirom na to da je otad prošlo gotovo godinu i pol, trebalo bi biti nekih, makar i malih, pomaka.

– Sretna činjenica, značajna za buduća desetljeća, je u tome da ta vijeća uopće postoje. Na taj način, simbolički i stvarno, Romi postaju politički subjekt i nalaze se u općinama i županijama "vrata do" mjesta odlučivanja. Naravno, na taj način ih se više ne percipira samo kao one koji "prose, kradu i stvaraju probleme", nego i kao zajednicu koja ima svoje političke predstavnike. Dramatičnih pomaka u radu tih vijeća nema, ali u

Romi su svakako zadnji na ljestvici socijalne tolerancije za većinu građana, ali u Hrvatskoj ozbiljan problem ima svatko tko je na značajan način drukčiji

Ministarstvo unutarnjih poslova misli romska statusna pitanja rješavati tako što će pokretni policijski timovi obilaziti naselja i evidentirati problematične slučajeve. Takav postupak samo će rastjerati i obeshrabriti Rome koji imaju uglavnom loša iskustva s policijom

250 zareza

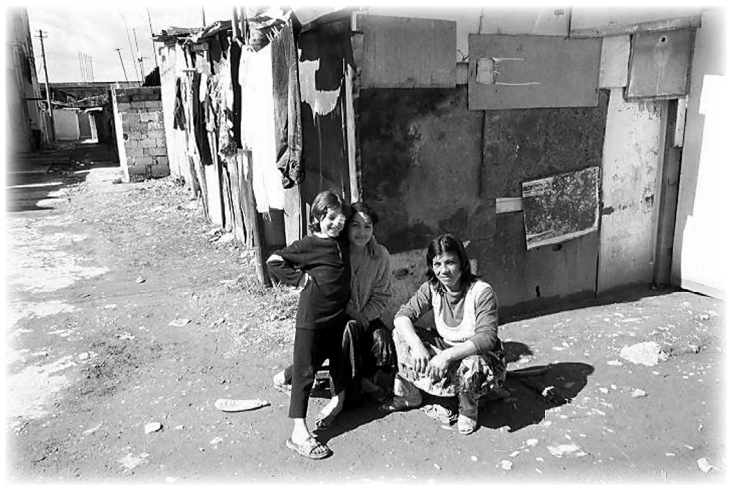

urbanim sredinama, Zagrebu, Rijeci, Osijeku i Čakovcu, suradnjom gradskih vlasti i tih vijeća, egzistencijalna pitanja Roma – struja, voda, urbanizacija naselja i slično – idu lakše.

S obzirom na to da s Romima radite i "na terenu", možete li reći jesu li Romi upoznati s radom vijeća manjina i koliko su zadovoljni njime?

– Generalno, Romi su upoznati s radom svojih političkih predstavnika i zadovoljni su njihovim radom koliko i svi drugi građani svojim predstavnicima. Trenutačno Ured za nacionalne manjine provodi edukaciju romskih predstavnika u vijećima, ali osnovni problem je razina zainteresiranosti običnih Roma da stalno provjeravaju rad "lidera", a "lidera" da rade za opće dobro.

Nedostatak volje

Kako se Romi snalaze s administracijom i čelnicima tijela lokalne uprave za koje znamo da i snalažljivijim i obrazovanijim ljudima predstavljaju problem?

– Evropska unija i njezini standardi prilično su dobar izazov i Romima i lokalnoj administraciji te uz silne probleme napreduju i jedni i drugi, cik-cak i polako.

Vratimo se na novac koji se iz proračuna odvaja za Rome. Postoje li ikakve mjere za poticanje zapošljavanja Roma. Prema informacijama koje sam dobila, Hrvatski zavod za zapošljavanje, za razliku od nekih drugih državnih tijela odnosno ministarstava, uopće nije za tu svrhu tražio novac iz proračuna. Kako to komentirate?

– Nacionalni program za Rome i unutar njega strategija zapošljavanja Roma izgleda kao nedovršena osmerokatnica bez vrata i prozora. Načelno, unutar programa postoji odjeljak o sustavnom zapošljavanju Roma, ali je on toliko neprecizan i neobvezujući da sam po sebi ne znači ništa. Najveći problem je da ne postoji jasna volja zapošljavanja Roma, pa tako ni jasna volja koja ih želi vidjeti integrirane u hrvatsko društvo.

Često se govori o ulozi medija u edukaciji ostalog, neromskog stanovništva usmjerenoj na promjenu odnosa prema Romima. Poduzima li se išta u vezi s tim na državnoj i/ili lokalnoj razini, ili to ostaje na nekim nevladinim organizacijama i medijima koji su ionako po svojoj vokaciji otvoreni prema problemima Roma?

– Situacija s prezentacijom romskih pitanja u medijima posljednjih godina je neočekivano dobra. Danas, u svijetu kompjutora i stranih TV/postaja, jednostavno se otvorenije govori o problemima nego prije. Na lokalnoj rayini, na primjer, Međimurske novine, još će biti sklone stereotipima, ali mislim da danas i nije problem informacija koliko promjena stavova većine ne samo prema manjinama nego i prema solidarnosti uopće. Indiferentnost je danas možda jednako velik problem kao i rasizam.

Koliko Hrvatska radiotelevizija kao javna televizija pridonosi poboljšanju tretmana i unaprjeđenju položaja svih manjina, pa i Roma? Na HTV-u, doduše, postoji emisija Prizma posvećenu manjinama, ali to je polusatna emisija koja se emitira subotom u dnevnom programu. Što ona može učiniti ili promijeniti?

– HTV se grči da postane moderna televizija, a velika većina njome nije zadovoljna na razini opće kvalitete priloga, pa ni Romi ne mogu proći bolje.

Spominje se podjela na "stare" i "nove" manjine (ove druge nastale su nakon osamostaljenja Hrvatske), te da su "stare" manjine, s obzirom na to da postoje mnogo dulje, u boljem položaju premda su zakonski izjednačene. Može li se to uopće tvrditi za Rome koji svakako spadaju u "staru" manjinu?

– Romi su svakako zadnji na ljestvici socijalne tolerancije za većinu građana, ali u Hrvatskoj ozbiljan problem ima svatko tko je na značajan način drukčiji.

Ciklus socijalne patologije

Mnogi upravo obrazovanje, odnosno neobrazovanje, spominju kao problem Roma. No, nisu li osnovni životni uvjeti (struja, voda itd.) preduvjet za njihovu uspješnu integraciju i obrazovanje? Ima li tu ikakvih pomaka?

S jedne strane tijela javne vlasti žele sebe i druge uvjeriti u humane namjere prema Romima, ali im je neugodno suočiti se s činjenicom da nemaju dovoljno strpljenja uroniti čiste ruke u romske zajednice pune sirotinje i blatnjavih cesta. Država ne čini dovoljno u rješavanju romskih pitanja

– Kad je riječ o Romima, onda je sve problem. To znači da Romima trebate pomoći s obrazovanjem, zapošljavanjem, strujom i vodom – sinkronizirano – da biste mogli očekivati neki rezultat. Sretna okolnost trenutačno je da se može reći da više Roma (od 40.000 koliko ih u Hrvatskoj živi) ima struju i vodu nego što ih nema.

Kako potaknuti obrazovanje i zapošljavanje Roma? Početak je, naravno, izdvajanje više novca iz proračuna za tu namjenu, no to nije pitanje samo sredstava.

– Već sam spomenuo da je pretpostavka za to uvjerenje društva i njegovih odgovornih službenika kako želi vidjeti Rome integrirane u zajednicu. Dok god se prosječni građanin bude ponašao u stilu "ja imam multikulturna uvjerenja, ali Romi ne žele raditi i ići u školu", situacija se neće bitno promjeniti.

Koliko je za Rome važan problem dobivanja državljanstva? Naime, iako neki od njih nemaju taj problem jer su u Hrvatskoj već nekoliko generacija, ima i onih koji nailaze na taj problem koji opet onemogućava školovanje i zapošljavanje.

– Romi su imali velikih problema s domovnicama u devedesetima, kada su zbog ratnih zbivanja ne samo u Hrvatskoj često migrirali, ali u posljednjih četiri godine domovnice više nisu prvorazredni problem za Rome.

Treba li Hrvatskoj antidiskriminacijski zakon (što spada i u usklađivanje hrvatskog zakonodavstva s europskim)? Hoće li on i kada biti donesen?

– Naravno da treba, ne samo kada su u pitanju Romi. Možda će ovaj proces pridruživanja EU ubrzati donošenje tog zakona, ali kada je bilo kakav civilizacijski pomak Hrvatskoj u pitanju – treba imati strpljenja.

U Zarezu ste ljetos liderima romskih udruga predbacili da se brinu uglavnom za vlastite interese upravo na račun velike većine ostalih Roma. Prilično je jasno kako je, unutar tako neobrazovanih i u društvo neintegriranih zajednica, nekolicini njih uspjelo zauzeti položaje romskih "lidera", no mnogo je teže odgovoriti na pitanje: što učiniti da se to promijeni?

– Ako društvo značajno ne ublaži ciklus socijalne patologije u kome Romi žive, i dalje će postojati sitacija da će jedni (većina) biti trajne žrtve, a drugi (pojedinci) paraziti takve nesreće.

Mutni genetski razlozi

Nedavno je predsjednik udruge Romi za Rome Hrvatske zatražio smjene ravnateljice Osnovne škole Kuršanec u Međimurju i upravne savjetnice za školovanje pripadnika nacionalnih manjina u nadležnom ministarstvu ustvrdivši da se u međimurskim osnovnim školama i dalje provodi segregacija, unatoč tome što je prema riječima predsjednika udruge, većina prvašića uspješno završila predškolsku izobrazbu. Kako to komentirate?

– Mogu samo reći da mi je direktorica osnovne škole u Kuršancu rekla da nakon dvogodišnjeg iskustva predškole za male Rome u OŠ Kuršanec, ona kao i njezini nastavnici, ne razumiju zašto Romi zaostaju u nastavi, te da unutar psiho-socijalnih razloga tog zaostajanja jedan od razloga može biti i genetika. S obzirom na to da u je osnovnoj školi u Orehovici jedan Rom koji živi u kući bez struje i vode u jednoj sobi s mnogobrojnom obitelji aktualni prvak države u zemljopisu, indikativno je da direktorica misli da Romi zaostaju, te da zaostaju zbog eventualno mutnih genetskih razloga.

Jesu li, dakle, Romi najugroženija nacionalna manjina u Hrvatskoj?

– Prema svim dostupnim činjenicama – da.

Iz *Zareza*, broj 100, 13. ožujka 2003.

Damir Bartol Indoš

Proboj u centralno

Agata Juniku

U predstavi *Čovjek-vuk* htio bih se obračunati sa stidom, kako kod sebe tako i kod drugih ljudi

Teško mi pada kada i neki stručni ljudi, donedavni saveznici, misle da trebam ostati na periferiji i da sam samo korak od boravka u psihijatrijskoj ustanovi

foto Jonke Sham

Nepokolebljivi predstavnik najtvrđe domaće alternativne kazališne scene – Damir Bartol Indoš – djelovati je počeo 1975. kao član zagrebačkoga Kugla–glumišta. Nakon raspada tzv. *kuglada* na dvije frakcije 1985., priklanja se novootvorenoj "tvrdoj" Kugli koja se pak posljednjih godina pojavljuje pod nazivom *Damir Bartol Indoš – House of Extreme Music Theatre/Kugla*, odnosno *Parainstitut Damir B. Indoš*. Neposredni povod ovom razgovoru su pripreme za najnoviju Indoševu predstavu Čovjek-vuk, s idejom da se – rezimirajući njegovo dosadašnje djelovanje na perifernoj performerskoj sceni – kontekstualizira njegov ulazak u polje društveno priznatijeg, tzv. institucionalnog kazališta, što sam naziva "pokušajem proboja u centralno".

Naime, nakon dugogodišnjeg "usamljeničkog" djelovanja na tzv. margini, njegov beskompromisni politički i širi socijalni angažman nešto široj javnosti postaje prepoznatljiv nakon reizvedbe performansa *Čovjek-stolac* unutar predstave *Ispovijedi* Gorana Sergeja Pristaša 1999. (gdje je Indoš ujedno počeo afirmirati ideje antipsihijatrije i đainizma u institucionalnom okviru) te dalje u njegovim vlastitim predstavama *Lajka, Žestoka vožnja, Njihanje i Školski autobus*. Međutim, iako se bave aktualnim temama poput razvoja znanstvene tehnologije, ekologije, društvenih predrasuda i školskog sustava, čak ponekad okupljaju i veći broj performera – te predstave posljedica su Indoševa okretanja tzv. *prvom pitanju – kako je nastao čovjek*, naime pitanju Boga.

– Izgleda da sam iskompleksiran što nisam liječnik, i to dječji kirurg koji svojom nepogrešivošću spašava živote djece. Tako nešto mi se oduvijek činilo neostvarivim, ali čini mi se da bih mogao biti neki paraliječnik za ljude s psihičkim poteškoćama ili duševnom boli. Zajedno bismo radili ono što sam oduvijek radio u kazalištu. Dakle, dok se to ne ostvari, bavit ću se kazalištem, i to na način najbliži onom na koji dječji kirurg operira, ili pak odluci Ronalda D. Lainga koji je u antipsihijatrijskoj kući Kingsley Hall ukinuo podjelu između liječnika i pacijenta. Htio bih da se tako misli o mojem kazalištu, da ga se kao takva prepoznaje. A drugo, htio bih da se vidi kojim se ja to temeljnim pitanjima i izvan svog kazališta bavim, koja me muče i oko kojih se spotičem. To su pitanja odnosa duše prema Bogu, odnosno čovjeka prema svemiru, na koja sam naišao u Pascalovim Mislima. Kao što pas bezuspješno pokušava dohvatiti svoj rep, tako i ja, evo, bezuspješno pokušavam naći odgovore na ta pitanja.

Metafizika politike

Veći dio života bavio si se "angažiranim" temama anarhizma, terorizma, rata... No, čini se da si upravo u ovih posljednjih nekoliko predstava – koje su nastale na "metafizičkim" motivima – počeo raditi mnogo više političko kazalište.

– Paradoksalno, ali istinito. Što dalje bježim od toga, to dublje politički zadirem u stvarnost. Što više pokušavam dodirnuti *prvo pitanje*, to sam više socijalno i politički angažiran. Otkad sam se počeo hrvati s pitanjem kako je nastao prvi čovjek, ostavio sam si samo onaj nužni dio svjesnog, namjernog bavljenja politikom izvan kazališta, koji je stvar pristojnosti – glasanje, na primjer. Ostatak mojeg djelovanja je u dubokim metafizičkim vodama. Prioritetno pitanje mi je odnos čovjeka i Boga i ne mogu zamisliti da nije tako. Zanima me zašto je život tako kreiran i što je ono najviše što me dovodi do stanja pobune protiv kreatora. To me stavlja na pozicije Artauda u onom tekstu Mrzim i prezirem kao kukavičko. Iskren, pošten i nužan ishod je da se sve to reflektira politički. Smatram da što više metafizički mislimo, to kvalitetnije i politički mislimo i djelujemo.

Performansom* Čovjek stolac *u predstavi* Ispovijedi *– koji je, između ostalog, značio povratak nekim starim temama – ušao si i prvi put u institucionalno kazalište. Kako si doživio taj izlet?

– Prije dvadesetak godina, kada sam performans izveo prvi put, doživio sam ga kao otpor prema tzv. klasičnoj glumi. Radili smo s Pozdravima u Dubrovniku na način koji mi je bio neprihvatljiv pa sam usred silne izolacije izveo protestnu reakciju koju nisam mogao kontrolirati. A kad sam to 1999. radio u Grožnjanu, čekajući u jednoj kući probu s kolegama iz predstave *Ispovijedi*, dosta i pod utjecajem Gandhijeve i đainističke filozofije, shvatio sam da je to za mene zapravo bila filozofija u praksi. Dakle, bio sam uvjeren da mogu prakticirati filozofsku misao i filozofsko stanje – da ga mogu pokazati prstima, nogama, svojim tijelom. Mogao sam praktično odfilozofirati pitanja koja su se odnosila na pobunu protiv Boga i na prihvaćanje nemogućnosti da pobunjenik uspije u pobuni. Ostavljajući si uvijek mogućnost da će možda iduća pobuna uspjeti. Bilo mi je vrlo uzbudljivo obnoviti performans i svaku izvedbu predstave sam doživljavao kao rijetku privilegiju da mogu taj svoj dio odživjeti. Bio sam baš motiviran da vidim koliko mogu iz sebe – malo to sad bahato zvuči – zlata ili blaga istresti. Jedini mi je bio problem što bih se morao koncentrirati na redoslijed i vrijeme trajanja, sve drugo bilo je krajnje otvoreno. Rukovodio sam se osjećajući da je to privilegirani teritorij i posvećeno vrijeme koje ću onda maksimalno iskoristiti za tjelesno filozofiranje.

Dobar i konstruktivan

Nisi se htio pokloniti...

– To jedino. Taj poklon sam odlučio iskarikirati i na prvoj obnovljenoj samostalnoj izvedbi u Sv. Vinčentu. Tada sam reagirao i kao prije 20 godina – skočio svom snagom u zrak i tresnuo bokom o pod ili bih se svom silom zaletio glavom u vrata, posljedice čega su uvijek bile dvotjedno šepanje i bolovi. S tim sam uvijek računao, ali to je bila moja reakcija na pljesak publike, odbijanje priznavanja činjenice da je riječ o organiziranom događaju gdje postoji podjela na publiku i izvođače, točno određeno vrijeme, prostor... A u *Ispovijedima* sam odlučio tu svoju naizgled-grubost manifestirati opraštanjem od praktičnog filozofiranja koje završava samoudaranjem, obično u glavu, jer mi se činilo da je tu možda smještena muka potrage za odgovorom na prvo pitanje. Uostalom u *Ispovijedima* se pojavila i ona popularna fraza iz Foucaultove knjige *Nadziranje i kažnjavanje – Ubiti Boga u sebi.*

Inače, dopuštao sam si u svim svojim predstavama i fekalije, i uriniranje i zadavanje tupih udaraca, ali sam si zabranjivao puštanje krvi. Činilo mi se da je to obzirno i prema gledatelju, a i prema meni kao izvođaču koji nakon toga treba biti dobar i konstruktivan čovjek u svojem okruženju. Naime, još u dvadeset i nekoj godini prihvatio sam da budem onaj koji se brine o ljudima.

Kao kompromisni poklon u* Ispovijedima, *citirao si jedan pokret iz* Njihanja. *Inače, formalna podloga tvojih performansa uvijek su deformacije za koje si uzor pronašao u autističnom anonimnom junaku iz tvoje svakodnevnice. Bilo da je riječ o nominalno političkom bilo religiozno-šamanističkom polazištu, tvoja misija je uvijek svojevrsna legalizacija ludila...

– Sada sam možda shvatio i zašto – zato što mi to omogućuje da umrem i da se ponovo rodim, što mi se čini dosta dobro za razvoj osobe. A može se umrijeti ne samo uslijed silnoga duševnog, nego i uslijed silnog fizičkog angažmana. Prakticiram obje kombinacije. Na svu sreću uvijek se iznova rodim. Zaspivanje je slično tom shvaćanju umiranja – kada se probudim i vidim da sam opet živ. Ali baš zbog te neizvjesnosti, odluka da zaspem je hrabra i iznimno riskantna. Makar ja uvijek zaspem s podatkom da sam u svakom trenutku sna spreman se probuditi, skočiti i obraniti se od napada tigra ili krenuti na marš od 7000 milja, u interesu nečeg što se zove dobro djelo. A što se tiče mojeg junaka, svakodnevno sam bio u prilici da ostvarim doslovnu ili tajnu komunikaciju s njim. Pristajao sam davati odgovore na pitanja na koja bi vrlo malo ljudi uopće htjelo odgovarati. Posljednje njegovo pitanje je recimo bilo da li vodoinstalateri hapse. E, pa onda ja ću odgovoriti da ne hapse, kao i na sva daljnja pitanja – psuju li, dobiju li novac za to što rade itd... I strašno mi je žao kada ne provedem onoliko vremena u odgovaranju koliko mi je pitač dao šanse, koliko je on sebe odlučio potrošiti u tom druženju sa mnom. Pri čemu sve to radi iznimno maštovitim pokretima... Dobro, jesu li to pokreti bola, patnje..., rekao bih da su to pokreti najbliži nečemu što se zove neodlučnost. A osobno mislim da bih izgubio kontrolu nad svojim razumom samo kada bih se našao u situaciji neodlučnosti ili patnje, tj. borbe oko odluke, a da pritom nema šanse da dođe do ponovnog rađanja. Mogu si dakle dopustiti taj izlet jer mi je – barem mi tako dosadašnje iskustvo – povratak zagarantiran.

Zaslužene teme

– Tu se sad polako dotičem i onoga što mislim da jest tajna onog što su ljudi kategorizirali kao umjetnost. Po mojoj definiciji, scenska umjetnost uključuje i riječ i pokret istodobno, pri čemu riječ prethodi pokretu pa pokret prethodi riječi. U tom smislu, ja u takvu ponašanju – u takvim pitanjima, tj. neznanju koje si pitanjem mora potkrijepiti informaciju da vodoinstalateri nisu oni koji hapse – vidim ono što bi trebala biti scenska

umjetnost. Postavljati takva pitanja i pratiti ih takvim pokretima, za mene je velika kreacija. Čini mi se da će se jedna od mojih idućih predstava zvati predstava o bolu. I da bi mogla boljeti iznad dopuštene mjere bola. Ne dopustiti si bol, dakle ne pobjeći od boli, to već otvara prostor da se duh aktivira. Ili kao što kaže Max Scheler – duh se počinje hraniti govoreći *ne životu*. A to *govoriti ne životu* može se prevoditi i stupnjevati na više razina. Najnaivnije već tako da ne uđeš u tramvaj nego da hodaš dvije stanice. Čini mi se da će se duh prije početi aktivno odnositi prema takvoj situaciji nego da si bio u situaciji komfora. Meni iskustvo govori da sam najaktivniji kada uložim trud.

Voliš reći da si "zaslužio svoje teme". Što točno pritom misliš?

– Moje teme su zaslužene jer sam ih iskusio i izvan kazališta, u njih sam uložio dobar komad svog života. Na primjer, zato što sam odlučio ući u život, komunicirati i družiti se s osobom koja ima izrazito jake simptome duševne patnje, onog što društvo naziva psihičkom bolešću. Isto tako, nisam kenjao na sceni iz nekakva ekshibicionizma, nego zato što sam vidio uživo čovjeka da to radi u svom peterosobnom stanu, na podu u dnevnoj sobi, a ne na mjestu koje su ljudi predvidjeli. I nastojao sam to lokalizirati, staviti pod kontrolu, pa sam onda u predstavi prenio to iskustvo. Napravio sam to, između ostalog, i zato što me je sud, i na preporuku liječnika, dodijelio kao staratelja toj osobi; procjena je bila da zaslužujem takvo povjerenje. Da su me vidjeli na sceni, možda mi ne bi dali tu preporuku. To bi samo ovisilo o visini praga njihove intelektualne tolerancije. Hoću reći, volim tako raditi. Savršeno su mi jasne situacije o kojima radim predstave, lako mi ih je prepoznati. Pritom ne moram koristiti nikakve glumačke tehnike. Dovoljni su mi sjećanje na te događaje i svijest o tome kako sam reagirao na njih, je li moje davanje bilo potpuno ili

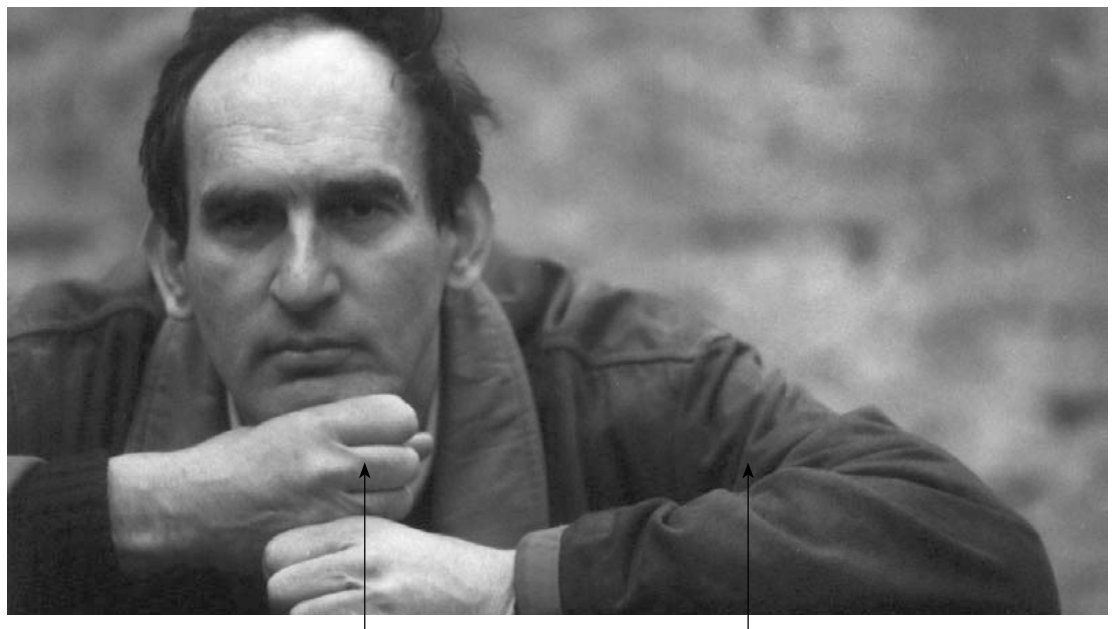

nije.

U tom smislu, jedna od zaslu-ženih tema je i* Školski autobus*, predstava o tvojoj svakodnevnoj vožnji s djecom u školu i natrag kući, u kojoj uz tebe nastupa još desetak ljudi – djece i odraslih. U remakeu* Njihanja *ravnopravno si uključio još dvoje profesionalnih izvođača... Otkud nakon toliko godina "pustinjaštva" želja za "društvom" na sceni?

– To je samo odraz mojeg trenutačnog socijalnog razmišljanja. Htio bih biti socijalno prihvatljiv, koristan, u smislu toga da gledatelji i publika vide nešto što je po mojoj procjeni korisno za ljudsku zajednicu. Moj život iza scene odveo me u tom smjeru. Svakodnevno pratim taj školski autobus i pomažem jedinoj alternativnoj osnovnoj školi, koliko god propusta i nespretnosti u njoj bilo. To je moj doprinos pluralizmu u školstvu u Hrvatskoj i mislim da je to strašno bitno. Iako sam osobno sve škole prošao s odličnim uspjehom i završio fakultet, moje iskustvo sa školskim sustavom je poražavajuće. Najviše me smetala ta politizacija obrazovanja djece. Odlučujući između dvaju ideoloških manipulacija – političke i mistično-religiozne – odlučio sam se za drugu i svoje dijete upisao u Waldorfsku školu. Ako ništa drugo, bliža je pitanjima kojima se bavim.

Političkim žargonom, mislim da želim početi djelovati centralno, a ne više periferno. Ili si zadržati obje stvari. U tvornici Jedinstvo prikazivati retrospektivu perifernoga, dalje raditi što više centralno – s ljudima kojima je i inače posao u kazališnim institucijama. Prvenstveno zato da te predstave vidi širi krug ljudi. Pokušao sam u tom smislu odabrati najkvalitetnije suradnike... Vili Matula je jedna od onih osobnosti s kojima bih želio što više raditi.

Rizik centralnoga

Nakon premijere* Njihanja *posumnjao si u jednom trenutku da si pretjerao s ruganjem samome sebi i da si postao predopadljiv. Kako određuješ granicu kompromisa sa sobom?

– Kada se publika počela smijati za vrijeme predstave, sledio sam se. Mislio sam – ovo je totalni promašaj. Ali onda sam se sjetio da sam se u toj istoj, ali zbiljskoj situaciji i sam poželio nasmijati, međutim nisam želio biti nepristojan prema osobi koja mi se u svojoj inferiornosti otvorila. A granica mi je, tj. osnovni kriterij, je li se nešto zaista tako zbilo i je li odmak od toga što se zbilo jest moj autentični odmak. Ili, kako bih ja taj događaj dalje razgrađivao da sam u situaciji nekontrole događaja. Koje bi se meni misli, rečenice i pokreti, dalje nametali. Inače, kad god pretjeram ili pogriješim, čudim se zašto mi intuicija, koja me toliko puta – u Croceovu smislu – vodila tako sigurno, nije dala informaciju da tu nešto ne štima, da sam napravio nešto izvan granica mojeg ukusa. U tom smislu su mi uzor Montypytonovci, tim ljudima se rijetko potkradala situacija da su djelovali izvan granica ukusa što su si ga nametnuli.

Svojedobno si procjenjivao da te svega dva-tri posto ljudi prihvaća i razumije. U međuvremenu se recepcija tvog djelovanja ipak promijenila...

– Čini mi se da ipak prevladava ta moja stigma. Devedeset posto ljudi misli da trebam periferno djelovati, odnosno da sam samo jedan korak od eventualnog boravka u psihijatrijskoj ustanovi, ili od suicida i sl. I da u tim okvirima trebam i ostati. A samo deset posto ljudi koji se stručno bave procjenama misli da bih taj zalogaj centralnoga djelovanja mogao ostvariti i da bi me trebalo podržati. Onda mi užasno teško pada kada čujem da me i neki unutar tih stručnih ljudi, čak neki za koje sam mislio da su mi saveznici – možda nehatom ili nemarom – guraju na periferiju, ili jednostavno ne prepoznaju da sam ušao u jednu drugu fazu svog umjetničkoga djelovanja. I da bih sad isto htio imati predstave na velikoj sceni ZKM-a. I da se smatram sposobnim za to. Ne želim ići na sigurnu opciju perifernog imidža i svjesno sam ušao u rizik tzv. korisnoga djelovanja. Dobro, možda ću i pogriješiti, ali svakako bih pokušao napraviti sve preduvjete da se to ne dogodi. No, čini se da ću ionako – zbog nedovoljne financijske podrške – još godinu-dvije morati odustati od plana centralnog proboja.

Čovjek-vuk ***trebao je, usprkos naslovu, ostvariti taj dodatni pomak k "centralnom". No, što je zapravo ideja predstave?***

– Predstavom kojoj je naslov zapravo radno ime jednog od najpoznatijih Freudovih pacijenata dodirnuti pitanja razlike između čovjeka i životinje, svjesnog rada i organizacije života, robovanja tiraniji prirode... Vukovi sa svojim organizacijama unutar čopora su mi idealni jer su prepoznatljivi i metaforički vrlo jaki. Velike su sličnosti između vučje i ljudske zajednice. Pa opet mi je drag Freud, njegova teza da se sublimacijom nagona postaje sve više čovjekom... ekstremne teze su mi uvijek inspirativne. Draga mi je i ideja sramežljivosti, karakteristična za područje spolnog života i čišćenja ljudskog organizma. Htio bih se obračunati s tim stidom kako kod sebe tako i kod drugih ljudi.

Prvo sam mislio da će to biti jedna centralna predstava, na primjer u dvorani ZKM-a, ali zbog procjene ljudi koji vode kulturnu i financijsku politiku Grada, budžet koji mi je dodijeljen nije dostatan za takav posao. Naime, to je trebala biti velika predstava s još nekoliko profesionalaca, što smanjeni budžet ne može izdržati. Preuzeo sam odgovornost za te ljude i, ako ih ne mogu platiti, predstavu ću raditi sam. Ne kažem da rad pod tim pritiskom od mene ne izvlači maksimum kreativnosti i one životinjske želje da se uspije. Ali ideja je bila da mi ova predstava omogući neku pauzu od stresa. ❡

zarez

,,,,

U povodu 250. broja *Zareza*
donosimo izbor tekstova iz dosadašnjih brojeva

Od idućeg broja u rubrici *Retrovizor* donosimo također i druge tekstove iz dosadašnjih brojeva.

Iz *Zareza*, broj 139, 7. listopada 2004.

Noga filologa

Rieliti

Neven Jovanović
neven.jovanovic@ffzg.hr

Ne morate biti Salman Rushdie da bi vam na pamet pala sličnost gladijatorske arene i *reality show* obrasca; ne morate biti Slavoj Žižek da bi vam na pamet pala ekvivalentnost "palca nadolje" i "eliminacije". No ovo su usporedbe dviju *stvarnosti,* naše i antičke, a mene zanima usporedba dvaju *artefakata* – počevši od okolnosti da su i *Big Brother* i BBC-ove povijesne doku-drame *televizijske emisije*

Ovoga je rujna HRT prikazao dvije britanske emisije o Rimljanima; bili su to *Pompeji: posljednji dan* (producent i redatelj Alisa Orr, proizvodnja BBC i The Learning Channel) i *Kolosej: rimska arena smrti* (producent i redatelj Tilman Remme, proizvodnja BBC i Discovery). Obje su snimljene 2003. i idu u paketu; osim toga, obje pripadaju žanru koji je na prvi pogled *contradictio in adjecto:* igranom dokumentarcu, ili dokumentarnoj drami.

Vulkan i arena

Pompeji su, dakako, o 24. kolovozu 79. nove ere, danu kad je osamnaestosatna erupcija Vezuva (od 1 popodne do 7,45 ujutro sljedećeg dana) vulkanskim pepelom zatrpala dva rimska grada – Pompeje i Herkulanej. Geološka, arheološka i povjesničarska saznanja osnova su za objašnjenje i prikaz kako prirodnih pojava, tako i ljudskih sudbina; tu su i potresi, i kiša kamena plovućca, i emisije otrovnih plinova – i čitav antički grad – i doživljaji očevidaca i žrtava.

Kolosej, pak, pripovijeda povijest znamenite rimske atrakcije, građevine svečano otvorene godinu dana po propasti Pompeja, zdanja građenog tijekom deset godina, golemog stadiona – većeg od Wembleyja, vele Britanci; Kolosej prima 55.000 gledatelja i doseže visinu od 53 metra – za ultimativnu adrenalinsku zabavu rimskog svijeta, za "najnasilniji, najsmrtonosniji promatrački sport u povijesti": borbe gladijatora. Kolosej i svijet gladijatora opet su prikazani paralelno s individualnom sudbinom – kroz priču o Veru ("za razliku od Maksima iz holivudskog *Gladijatora,* ovaj je zbilja postojao, i nalazi se među rijetkim gladijatorima o čijoj borbi postoji povijesno svjedočanstvo", inzistira BBC-jev materijal za tisak) i njegovu putu od roba u kamenolomu do gladijatorskog superstara s masama obožavatelja. Kulminacija stodnevnih igara pri otvorenju Koloseja – pred očima novog cara Tita i ostalih 55.000 Rimljana – upravo je meč Vera i druge najveće gladijatorske zvijezde Rima – Priska.

U obje emisije BBC igra na četiri aduta: prvo, to je maksimum vjerodostojnosti i "povijesne obaviještenosti"; drugo, to je maksimum uvjerljivosti izvedbe (ostvaren *state-of-the-art* tehnologijom i glumljenim sekvencijama); treće, to je premještanje fokusa s historiografskih totala na krupne planove individualnih života – ponekad izuzetnih, kao u slučaju cara Tita, superzvijezde Vera, prirodopisca Plinija Starijeg (koji je kao komandant rimske flote u Napuljskom zaljevu poginuo tijekom provale Vezuva), a ponekad "ljudi poput nas", običnih Pompejanaca, čije drame zamišljamo iz mjesta i scena u kojima su zamrznuti njihovi ostaci – kao u slučaju žene koja prihvaća dijete iz ruku umirućeg muškarca, bogato ukrašenog mladog ženskog kostura pronađenog u gladijatorskoj kasarni, maloga psa ostavljenog na lancu, starca koji tijelom pokušava zaštititi trudnicu. Napokon, četvrti je BBC-ov adut spektakularnost. Prirodne katastrofe; borbe života i smrti; moć svjetske supersile utjelovljena u kamen i krv. Kao što spajaju moderno i drevno – najsuvremenije spoznaje i kompjutorske rekonstrukcije antičkih zbivanja – tako *Pompeji* i *Kolosej* spajaju i informacije i dramu, neponovljivost davno minule kulture i svevremenost temeljnih ljudskih stanja i emocija.

Totalna antika

Vrijedi još napomenuti – jer su gledatelji HRT-a, gdje je vrhunac multimedijalnosti objava termina emitiranja u novinama i na Internetu, ostali za to prikraćeni – da je BBC *Pompejima* i *Koloseju* osigurao jaku dodatnu podršku. Toliko jaku da se može činiti i obratno: da su emisije tek atraktivna dopuna postojećim BBC-ovim audio, video i tekstualnim materijalima o rimskoj antici. Obilje takva materijala možete, naime, naći na WWW-stranicama www.bbc.co.uk/history/romans, koje uključuju – uz forum, nagradnu igru, tekstove o rimskim ženama, o ropstvu, o carevima, o latinskim poslovicama – interaktivni krimić o ubojstvu Tiberija Klaudija Eutiha, pompejanskog trgovca nađenog u apartmanu u Ostiji (luci grada Rima). Tu su i srodne www.bbc.co.uk/schools/romans, o Rimljanima za školarce. Potom, u "svim dobrim knjižarama" možete kupiti dvije BBC Books knjige, *Kolosej: čudo drevnog Rima* i *Pompeji – posljednji dan*; obje su bogato ilustrirane, autori obiju su eminentni stručni pisci i ilustratori (Peter Connolly i Paul Wilkinson). Napokon, na DVD-u (koji je ovog proljeća objavio Warner), emisije su popraćene kako tekstovima o rimskoj povijesti, tako i intervjuima s autorskom i izvođačkom ekipom – s redateljima, kostimografima, glumcima, majstorima specijalnih efekata, te s kompozitorom glazbe i voditeljem kaskadera u *Koloseju*.

Sve što vidiš sad gola je istina

Cijelu ovu priču pričam zbog drugog rujanskog TV-programa: hrvatskog (odnosno RTL-ova) *Big Brothera*. Ne morate biti Salman Rushdie da bi vam na pamet pala sličnost gladijatorske arene i *reality show* obrasca; ne morate biti Slavoj Žižek da bi vam na pamet pala ekvivalentnost "palca nadolje" i "eliminacije" ("sudjeluj u eliminaciji Big Brother ukućana" reklamni je slogan od kojeg sam se poprilično naježio). No ovo su usporedbe dviju *stvarnosti,* naše i antičke. Mene zanima usporedba dvaju *artefakata* – krenuo bih od okolnosti da su i *Big Brother* i BBC-ove povijesne doku-drame *televizijske emisije*.

Kad sam već stvari tako postavio, nije bilo druge nego, dragi štioci, upaliti TV i odgledati bar malo *Big Brothera.* Kao što možda znate, tu je riječ o desetak mlađih muškaraca i žena koji imaju zadatak provesti sto dana (onoliko koliko su trajale igre pri otvaranju Koloseja!) zatvoreni u kući – pardon, u Kući; pritom im Veliki Brat zadaje zadatke koje trebaju ispuniti, propisuje što smiju, što ne smiju, priređuje im iznenađenja i podražaje (poput, zasada, puštanja glazbe). I, dakako, sve to snimaju kamere. I, dakako, igra se na izbacivanje, i to dvostupanjsko – u svakoj rundi prvo natjecatelji među sobom biraju dvoje koje bi većina htjela izbaciti, a završna odluka pripada gledateljima. Sve to garnirano voditeljima, ispovijedima, gostima u studiju, songovima, publikom i navijačima, sponzorima i mamama, nagradama i grljenjem američkog tipa.

Krv, znoj i suze

Ruku na srce, treba se pomučiti da nađemo dva različitija programa. S jedne strane ozbiljna, umjetnički dotjerana, prosvjetiteljski nastrojena i na tvrdim faktima temeljena BBC-ova zabava za intelektualno radoznale odrasle; nasuprot tome, hrvatska pop-kultura *au naturel:* kičasto upakiran koktel pubertetskih hormona, banalnosti i najobičnije praznine (mislimo da brijemo sto na sat, mislimo da nas drma kao nikoga na svijetu, a zapravo nas Društvo mijesi i ukalupljuje kako mu se prohtije).

Pa ipak, na obje su strane okosnica – i mamac – ljudi pod stresom. Drame. Emocije.

Pa ipak, na obje se strane prodaje stvarnost. Jednom daleka i egzotična, drugi put bliska i svagdašnja – ali stvarnost. *Sve to zbilja postoji.*

A opet (kao što je lucidno zapazila Tina Udović, kolumnistica *Novog lista*), ono što gledamo zapravo i nije stvarnost. Kao što Rimljani nisu govorili engleski, tako ni svatko od nas ne provodi sto dana neprekidno dramatičnog nadmetanja u šarmantnoj prirodnosti, umjerenoj originalnosti i trpljenju izolacije. To što nam pokazuju nije stvarnost, jer stvarnost je nedokučiva – i krajnje netelevizična. To što nam pokazuju nije stvarnost, to je *rieliti:* red stvarnosti, red fantazije i stilizacije.

Ti su redovi kod BBC-a i kod RTL-a, očito, drukčije raspoređeni. U dvjema BBC-ovim emisijama stvarne su polazne točke: što se događalo, kako je to moralo izgledati; fantastične su i stilizirane izvedbe. U *Big Brotheru* je obratno: situacija je fantastična (asocijacije na Kafku potpuno su umjesne), a izvedbe stvarne: ti se ljudi *zbilja* ljute, ljube, bore za opstanak, lome pod pritiskom.

I tužna je istina da nijedna od ovih kombinacija ne uspijeva.

O koristi i štetnosti stvarnosti za TV

Što se *Big Brothera* tiče, potpuno sam siguran o čemu je riječ; osjećaj odvratnosti koji me natjerao da ugasim televizor ne ostavlja mjesta grešci. Nije riječ ni o kakvoj etičkoj ili moralističkoj zamjerci. Jednostavno – ti su ljudi (a ovdje mislim i na "ukućane" i na "autore i realizatore") sve stavili na izvedbu, a izvedbe jednostavno nisu dovoljno dobre. O čemu je riječ znat će svatko tko je gledao, makar iz prikrajka i makar nakratko, kako nastaje, recimo, jedna predstava ili jedan koncert. Biti prirodan nije dovoljno dobro za pozornicu; televizijsku ili neku drugu, svejedno. Nije dovoljno čisto, nije dovoljno jasno, u krajnjoj liniji – nije dovoljno efektno. A kad treba glumiti, to ipak mnogo bolje rade *pravi glumci.* (To što u *Big Brotheru* ni izvedbe onih koji bi trebali biti pravi glumci – na primjer, voditelja – također nisu dobre, ukazuje i na izostanak pravog *redateljskog* rada.)

No, za BBC-ove doku-drame već nisam bio siguran. Što pak tu ne štima? Ako mi je *Big Brother* odbojan, ovo bi mi moralo biti odlično; pa u *Koloseju* su išli toliko daleko da čak govore latinski, i to autentičnim rimskim izgovorom (samo su unutarnji monolozi i naracije na engleskom)!

Htio bih da sad mogu izvući asa iz rukava, iznijeti autoritativno tumačenje svog nezadovoljstva... Ali ne mogu. Evo najboljeg do čega sam uspio doći. Koncept koji štima na papiru – kombinacija pouke i spektakla, informacije i drame, stvarnosti i iluzije – jednostavno ne štima u realnosti. Ma kakvi bili omjeri i ma gdje bili naglasci. Svaka je od komponenti odviše prgava, odviše sebična, da bi surađivala s onom drugom. Zato *Kolosej,* sa svom svojom povijesnom obaviještenošću, izgleda tek kao televizijska kopija *Gladijatora* ili *Ben Hura; fiction,* jednostavno, stvara bolju iluziju nego *faction.* (I ovdje je moguće da redatelji jednostavno nisu bili dovoljno nadahnuti – ali to također sugerira da fikcionalna strana nije imala prostora da se razmaše.)

A moguće je i još nešto. Nešto što uviđamo tek kad opet krenemo razmišljati o BBC-ovim emisijama i *Big Brotheru* istovremeno.

Nijedna nam strana ne može stvarnost – taj svoj osnovni proizvod, tu svoju glavnu atrakciju – pokazati *samu za sebe.* Kao takva, stvarnost je podjednako netelevizična i neprosvjetiteljska. Tko bi gledao, i čemu da gleda, hektare pompejanskih kostura i kamenja, ili dane i dane najsvakodnevnije, nemontirane svakodnevice, one svakodnevice koja je posve identična našoj, ili čak i manje zanimljiva od nje?

Privlačnost stvarnosti treba napraviti. Nije dosta samo *styling*? Dajmo onda komentare, analize, marginalije, popratna događanja, "interaktivnost", šakom i kapom; što više, to bolje.

A tada se, uf!, još jednom potvrđuje misao Waltera Benjamina (iz 1936.!) da nijedan događaj više ne stiže do nas a da nije već prožet tumačenjima. A Benjaminova zapažanja imaju i nastavak: Benjamin komentiranom događaju – informiranju – suprotstavlja *pripovijedanje* (tvrdeći, dakako, da je ovo potonje fenomen koji u naše doba odumire). *Pola je pripovjedačkog umijeća u tome da se priča, prilikom izvedbe, održi slobodnom od objašnjenja... Iznijeti ono najneobičnije, ono čudesno, ali ne naturati čitaocu psihološku povezanost događaja; tako njemu ostaje da protumači stvari onako kako ih on razumije, i time pripovijedanje postiže širinu koja informaciji nedostaje.*

Ispostavlja se da – usprkos inovativnosti mješovitog pristupa, usprkos pedagoškom *miscere utile dulci* – čisto pripovijedanje i dalje bolje pali od prisilnog braka pripovijedanja i informacije.

I šta da mu radiš. Z

Tko je hrvatski Nitko?

Nataša Govedić

Povodom predstava *Ilijada 2001* autora Filipa Šovagovića te *Niko i ništ* Saše Anočića, kao i političkih simetrija između kazalištaraca dvostruko zaokupljenih problematikom "paranormalne jave" izgubljenih generacija

Životni poraz hrvatskog građanina općeg smjera u pravilu igraju mladi glumci, u godinama kad bismo očekivali najvišu moguću razinu idealizma: Rakan Rushaidat, Marko Makovičić, Janko Rakoš. Zajedničko im je da ne žele sudjelovati ni u kakvoj "borbi". Njihov je *credo* trpljenje, sa svjesnim izborom anonimne žrtve

U nekoliko predstava Saše Anočića, kao i u scenskim djelima Filipa Šovagovića, dramatičari nam pokušavaju ponuditi susret s "univerzalnim" luzerom hrvatskog porijekla, čije ime varira od gospodina Lojtrice (Anočić), Arterija Fraz Vraz Filipovića (u Šovagovićevoj *Ilijadi 2001*) do sintagme "niko i ništ" (ponovno kao naslov Anočićeva scenskog djela). Ma koliko da su različiti likovi o kojima je riječ (zanimljivo je da ih u pravilu igraju mladi glumci, u godinama kad bismo očekivali najvišu moguću razinu idealizma: Rakan Rushaidat, Marko Makovičić, Janko Rakoš), zajedničko im je da ne žele sudjelovati ni u kakvoj "borbi". Čitav niz javnih događaja i političkih korupcija obrušava se na glavu ovih antijunaka, napadaju ih smrtonosne birokracije, rakovi i ratovi, dugovi, izdaje partnerica i prezir vlastita podmlatka, ali njihov je generalni stav da se oko socijalne nepravde u koju su do grla uronjeni ne može napraviti *baš ništa*. Govoreći o rodnim stereotipovima istoka i zapada, sve navedene protagoniste karakterizira dosljedno preuzimanje "ženskog" izbora pasivnosti, kao osobite manipulacije pozicijom žrtve.

Anočićev niz

Sljedeća veoma važna karakteristika domaćih gubitnika njihova je implicitna, nepokolebljiva, ničim otuđiva i zamalo svetačka "dobrota". Rakan Rushaidat razoružava sposobnošću da mirno otrpi lavinu poniženja koja ga snalaze u *Gospodinu Lojtrici*, kao što i Marko Makovičić u predstavi *Niko i ništ* ne prestaje vjerovati, s gotovo pa Bogorodičinim osmijehom na usnama, kako će mu zbilja uspijeti sačuvati svoju *kućicu*, premda za nju nema nikakve papire te unatoč tome što je kao komunalni prostor određena na rušenje. Za Anočićevu je dramaturgiju u predstavi *Niko i ništ* tipična i tolika količina ulančanih epizoda gegova oko istovjetne degradacije lika (u trajanju od tri do četiri sata), da gledatelj nakon nekog vremena težinu situacija prestaje ozbiljno shvaćati, utonuvši u zamor guslanja jednog te istog izvedbenog tonaliteta plus identične tematske preokupacije. Štoviše, nakon Anočićeve priče o Davidu koji nikada i ni u kom slučaju ne može pobijediti Golijata počinjemo se pitati da li je tipični hrvatski građanin ekstraterestrijalno operiran od bilo kakvog instinkta samoočuvanja: njegovo mirno potonuće u nepostojanje, brisanje dostojanstva i političku nevidljivost prelazi sve granice realističke, ali i fantastičke motivacije. Prostor imaginarne nemoći najsličniji je pejzažu depresije, kao poremećaja percepcije: sve je iste boje, istih obrisa, jednako zatrovano i udaljeno od mogućnosti da "ustanemo iz kreveta" i latimo se bilo kakva prevratničkog ili bar svakodnevnog posla. I dok Beckett vjeruje da već i sama činjenica da dvoje glumaca još uvijek borave do grla zakopani u pijesku na istoj pozornici "konzervira" životodavnu snagu dijaloga, dok Sarah Kane svojim likovima poklanja okrutnost serijskih ubojica (s jasnim šekspirijanskim referencama na političko zlostavljanje koje nas pretvara u sadiste), domaći dramatičari nisu skloni nikakvoj "žestini" slika i ponašanja. Govoreći o dekompoziciji herojskog, ratničkog te uopće *ugledničkog* mentaliteta, njihovo je duboko uvjerenje da je bolje biti "nula", nego spretni mešetar huljstva. Što se opet razlikuje i od slike muške depresije u djelima Jona Fossea, čiji se muškarci ubijaju zato što ne mogu podnijeti "najobičnije" opterećenje privređivanja i života u dvoje. Sve im je *preteško.* Suvišno. Pogrešno. Bljak.

Šovagovićev niz

I kod Filipa Šovagovića susrećemo specifičnog "alergičara" na velike ideologijske projekte. Za njega je rat pucanje po oblacima; poštanski sandučić je mitski neprijatelj iz čije utrobe na nas rigaju vatru reklame, opomene i bankovni računi; djeca su vrištava majmunska mladunčad s nevjerojatnom sposobnošću uzrujavanja svojih umornih roditelja. Za razliku od Saše Anočića, Filip Šovagović tvrdi kako je *Ilijada 2001* samo san, košmarno prevrtanje/izvrtanje/vrtoglavica (čak i fizičko okretanje kreveta po pozornici) protagonistove svijesti, koliko i buka glasova koje na javi nekim čudom uspijevamo isključiti, zbog čega nas proganjaju čim sklopimo oči (klasična scena psihoanalize). Janko Rakoš u glavnoj ulozi Arterija izgleda blijedo, unezvjereno i kronično neispavano, ali barem ne hoda pozornicom s anđeoskim osmijehom. Šovagovićev "nitko" svjestan je da njegovo isključivanje iz socijalne utrke možda donosi posljedice nalik izdaji samog sebe. Glasovi Arterijeve djece dopiru do "tate" i upozoravaju na još veći poraz ukoliko im ne uspije pokloniti bar minimum interesa za svijet školskih jednadžbi i kućnih ljubimaca. Rakošev gubitnik drukčiji je od Rushaidatova ili Makovičićeva i zato što nije stripovski altruist, već osoba koja svima poznatima duguje ozbiljne novce. Tu vidimo da stvarnost nije jasno podijeljena na "zlu" mašineriju sustava nasuprot (muške) *male sirene* kojoj na sve strane režu peraju, već nam je govoriti o čovjeku koji PRELAKO pristaje na političko poništenje. U jednoj sceni Arterije viče: "Stalno mi netko govori da se smirim. Zašto bih se smirio!? Pa tri puta sam već mogao spriječit' katastrofu – samo da se NISAM smirio!". U tome ima mnogo istine: i Šovagovićevi i Anočićevi junaci nisu u stanju niti isprobati pobunu. Uključimo li u raspravu Lyotarda, njegovu čuvenu misao o tome kako svaka emancipacija, pa i ona muška, ovisi o ustrajnosti disenzusa, onda se "tipični hrvatski muškarac" čini prototipom poslušnika, koji za svako svoje spuštanje glave plaća najvišu moguću cijenu: smrt vlastite budućnosti. U buci glasova koji s jedne strane viču "Živio Andrić!", a s druge strane "Živio Kusturica!", tragično je da Arterije *nema* stav. Njegovim snomoricama odjekuju humorno kaotični pripjevi brojnih dogmatika, pretvarajući ga u vječitog promatrača ratničkih grupiranja i pregrupiranja. U statista povijesti.

Ukidanje horizonta nade

Razlog omiljenosti i Anočićevih i Šovagovićevih likova također je veoma zanimljiv: publika koja svaku kritičnost smatra ekscesom na razmeđi elitizma i terorizma, strašno je zadovoljna što odjednom ima prilike suosjećati s likovima koji ne pokazuju ni najmanju naznaku "zahtjevnosti" ni revoltiranosti. Arteriji Fraz Vraz Filipovići neupitno pristaju na uvjete u kojima se zateknu, pristaju na otkaze, na birokratske torture, na neimaštinu: u posljednjem prizoru *Ilijade 2001*, deložirana obitelj romantično je okupljena oko zajedničkog *jointa* ili cigarete, čiji dim obavija međusobne izjave ljubavi, ali nema ni slutnje da bi itko među mladima ili starijima *jednom* mogao ustati i zahtijevati promjene. U postmodernističkom svemiru to bi djelovalo odveć naivno: pa sve nas uči da je institucionalno nasilje jače od pojedinca.

Ili je možda situacija malo složenija?

Zašto u pozadini Šovagovićeve pozornice bubnja Boris Leiner? Evociraju li njegove ritmičke partiture jasnoću, preciznost i zanos udarca čija snaga toliko nedostaje današnjim izgubljenim generacijama?

Zašto u Anočićevim predstavama ritual birokratskog omalovažavanja lika djeluje kao dječje predimenzionirani strah od praznine? I postoji li doista birokracija čiji "proces" nepovratno melje svakoga tko pristupi predaji bilo kakvih službenih dokumenata?

Moj je dojam da i Šovagović i Anočić svojim kazališnim radom pišu dugačku žalbu čije uzroke nisu spremni sagledati: zanima ih da se bave posljedicama, kao i mitiziranom impotencijom "malog" i zastrašenog građanina. U tome ima nesumnjive intelektualne rigidnosti: dozvoljeni su *isključivo* žaljenje i samosažaljenje.

Borbenost je tabu.

A i na križu je zapravo *udobno.* Visiš i ne moraš prljati ruke nikakvim mikrorevolucijama. Sve je sigurno i predvidljivo, makar i kao beskonačna patnja. Jedina je nezgoda što su križevi toliko prekrcani, da imaju težinu modnih detalja, a ne pasija. Što, u konačnici, možda ipak navede ponekog mučeničkog kandidata na obustavu žrtve. Ako zbog ničeg drugoga, onda zato da iskuša manje utrtu stazu. Političku maštu. Neki komadić reprezentacijskog tla kojim još nismo kročili. Z

Uključimo li u raspravu Lyotarda, njegovu čuvenu misao o tome kako svaka emancipacija, pa i ona muška, ovisi o ustrajnosti disenzusa, onda se „tipični hrvatski muškarac“ čini prototipom poslušnika, koji za svako svoje spuštanje glave plaća najvišu moguću cijenu: smrt vlastite budućnosti

Manca Pavli

Ženska slava – od rituala do sadašnjosti orijentalnog plesa

Maja Pasarić

Razgovaramo s umjetnicom orijentalnog plesa i antropologinjom Mancom Pavli u povodu njezina zagrebačkog gostovanja u Kulturnom centru Trešnjevka

Manca Pavli kao plesačica orijentalnog plesa zagrebačkoj se publici predstavila u nekoliko navrata. Tijekom prošle godine nastupala je na plesnim večerima u Močvari i Saxu zajedno s velikim zvijezdama, prvenstveno *tribal* stila orijentalnoga plesa, Kami Liddle i Sharon Kihara, a zatim je u studenom održala i dvodnevnu plesnu radionicu. U Centru za kulturu Trešnjevka, 17. siječnja 2009, imali smo priliku vidjeti je i kao koreografkinju predstave *Orient under Construction*, u kojoj je i sama nastupala.

Budući da ti je tek 21 godina, što je utjecalo na tvoju odluku da se okušaš i kao autorica predstave? Kako je bilo naći se u toj ulozi i raditi s velikim brojem plesačica, njih tridesetak, te kreirati točke različitih stilova orijentalnoga plesa, pogotovo ako znamo da svaki od njih ima svoje zakonitosti, počevši od plesne forme pa do kostima?

– Godine 2008. preselila sam se na nekoliko mjeseci u San Francisco kako bih tamo vježbala. Uzela bih dnevno četiri plesna sata i pohađala svaku moguću radionicu. Isto tako, dobila sam certifikat za *Suhaila Salimpour* plesni format i bila sam u potpunosti posvećena treninzima. Stvarno su me inspirirale sve učiteljice i njihov rad (*Suhaila, Urban Tribal Dance Company, Unmata, The Indigo*…): one su izazvale revoluciju u trbušnom plesu i znatno utjecale na njegov razvoj. Kada sam se vratila, željela sam podijeliti svoj entuzijazam s drugima i predstava je nastala kao rezultat toga. To je oda mojim učiteljicama i moderna studija "klasičnih" tekstova trbušnog plesa. U kolovozu sam održala dvije audicije i izabrala grupu koja bi zajedno dobro funkcionirala. Uživala sam u stvaranju te predstave, bio je to velik izazov i ogromno iskustvo. Bilo je jako teško sve uskladiti pogotovo zato što su stilizacije bile veoma različite i plesačice su se trebale prilagođavati, ali nakon mnogo vježbanja sve je dobro ispalo. Odnijelo je sve moje vrijeme (u jednom sam trenutku čak i sanjala koreografije), ali isplatilo se.

Predstava nosi naslov* Orient under Contruction. *Možeš li komentirati načine na koje zapadna kultura nekad i danas doživljava Orijent i gradi svoju vlastitu sliku o njemu?

– Zapadna kultura oduvijek je bila fascinirana Orijentom. Ples je bio velik dio te fantazije o egzotičnom i misterioznom svijetu. Kad su Francuzi došli u Egipat ili Alžir, nisu imali priliku vidjeti žene kako plešu, jer se one nisu smjele pojaviti u javnosti nepokrivene, pa su sami kreirali svoje fantazije o tome kako njihov ples izgleda.

Kvrgave transformacije

Jedine žene koje su mogli tada vidjeti bile su prostitutke. Orijentalni ples bio je proizvod tih fantazija – slično je s i Hollywoodom, čija je glad za orijentalnim plesom na filmovima rezultirala nastankom *bedlah* kostima za trbušni ples iz dva dijela. Tek kada su otvoreni prvi klubovi s plesačicama u Egiptu, turistima je dano ono što su očekivali vidjeti. Čak se i danas trbušne plesačice smatraju egzotičnim plesačicama drevne plesne forme, premda je orijentalni ples danas umjetnička forma, oblik modernog plesa kao i svaki drugi. Nazivom predstave željelo se naglasiti činjenicu da se taj ples razvija i mijenja kao i svaki drugi – bila je riječ o modernim vizijama orijentalnog plesa. *Orient under contruction* za mene ima i jedno dublje značenje – kroz ples sam otkrivala da život nije traganje za svojim "pravim ja", nego stvaranje mog "pravog ja": mi smo svi *u radu* – i mi i naši plesni oblici.

Kakvi su tvoji dojmovi o načinu na koji se orijentalni ples danas žanrovski transformira i definira? Određenije, kako doživljavaš njegovu fleksibilnost, smjerove kojima se kreće, utjecaje koje su donijele sedamdesete i osamdesete godine prošloga stoljeća pojavom* tribal *stila orijentalnoga plesa, a zatim i njegovih daljnjih varijacija (npr. kao* tribal fusion, urban, gothic*)? Kako iz perspektive antropologinje i etnologinje (naime, studentica si etnologije i kulturne antropologije na Sveučilištu u Ljubljani) doživljavaš fuziju orijentalnoga plesa s flamenkom, indijskim plesovima, modernim plesom, hip-hopom i drugim plesnim izričajima? Reklo bi se da se tvoje plesne izvedbe najviše baziraju na tribal stilu orijentalnoga plesa. Kako bi ga definirala i vlastitim riječima objasnila na koje se načine razlikuje od klasičnih orijentalnih plesova poput turskog, egipatskog, kabaret-stila i slično?

– Kako je Suhaila Salimpour jednom rekla: "Transformiramo ovu plesnu formu iz narodnog plesa u moderni oblik i bit će kvrgavo". Postoje mnoge rasprave u svijetu orijentalnog plesa o njegovu razvoju i on se zaista mijenja velikom brzinom. Prije svega, "klasični" orijentalni ples brzo se mijenja – uz kompleksnu orkestralnu glazbu koja se pojavila (u Egiptu) plesačice su počele stvarati plesne koreografije i to više nije bila improvizacija uz narodnu glazbu. Onda je postalo popularno korištenje rekvizita, a zatim je bilo mnogo utjecaja sovjetskih plesnih škola i učitelja. Dogodilo se mnogo stvari i promijenilo plesnu formu. Isto se događa i danas s modernim stilizacijama kao što je *tribal*. Sve je započeo *American Tribal Style*. Razlikovao se od *cabaret*-forme (klasični trbušni ples) kao ples koji se pleše u grupi i kostimi su bili potpuno različiti (suknje punog kruga, starinski etno-nakit, indijski *choli* top, turbani), a ples je bio pod utjecajem flamenka, posebice držanje ruku.

Postoje mnoge rasprave u svijetu orijentalnog plesa o njegovu razvoju i on se zaista mijenja velikom brzinom. Prije svega, "klasični" orijentalni ples brzo se mijenja – uz kompleksnu orkestralnu glazbu koja se pojavila (u Egiptu) plesačice su počele stvarati plesne koreografije i to više nije bila improvizacija uz narodnu glazbu

Ženski ples

Cijeli dojam imao je folklorni prizvuk iako je posve moderna invencija. Nakon što su učenice počele spajati *ATS* s *cabaret*-formom (Rachel Brice je jedna od najvažnijih) i drugim stilovima, sve te stilizacije postale su poznate kao *tribal fusion*. Na *tribal fusion* sad utječu različite estetike koje su popularne u svijetu u ovom trenutku: *gothic*, *vaudeville*, *pin-up*, *burlesque.* Zaista se brzo mijenja i mnoge ga plesačice čak više i ne nazivaju trbušnim plesom. Ja nemam nužno potrebu definirati *tribal*-stil ni otkriti njegovo značenje. Kako je jednom rekla Isadora Duncan: "Kad bih ti mogla reći što znači ples, ne bi više imalo smisla plesati".

Dobiva se dojam da se izradi kostima u* tribal*-stilu posvećuje velika pažnja kako bi se naglasile individualnost i kreativnost plesačica. Njih nerijetko plesačice izrađuju same ili u grupama. Možemo li taj proces izrade kostima i nakita za nastup promatrati i kao svojevrstan ritual u pripremanju za ples?

– Da, u *tribal*-stilu uglavnom same izrađujemo kostime. Mislim da je tu najveći utjecaj dala Mardi Love, osobito što se tiče *tribal fusion* kostima. Kupujemo dijelove i šivamo ih. Osobno ne izrađujem kostime zajedno s drugim djevojkama, ali mislim da postoji stanoviti ritual u šminkanju, izradi frizura i oblačenju prije nastupa.

cmyk

Iako sam gotovo uvijek u žurbi da sve stignem napraviti na vrijeme, to je još vrlo značajan dio večeri nastupa.

Pronalazimo li u nekim segmentima orijentalnoga plesa i danas mogućnost za osnaživanje žena? Kako tumačiš feminističke dimenzije tog plesnog jezika (u smislu znanja o tijelu i samosvijesti koja se prenosi s jedne na drugu ženu)?

- Svakako! Nevjerojatno je što trbušni ples čini ženama. Posebno kod *tribal*-stila, zato što ga karakterizira vrlo ponosno držanje s podignutim grudnim košem. Ali, da budem iskrena, mislim da pomaže ženama jer počinju raditi na sebi – odvoje vrijeme za dolazak na sat i za vježbanje. Kao i svaka druga fizička aktivnost ona je dobra za žene, ali mislim da trbušni ples čini veliku razliku pogotovo zato što odgovara svakoj ženi bez obzira na njene godine ili kilograme. Na taj način dopire do velikog broja žena i čini da se bolje osjećaju u vezi sa sobom. Neke feminističke tendencije tragaju za drevnim značenjima u tom plesu i žele ga označiti kao sveti (trbušni je ples navodno bio dio rituala pri porodu), ali to se za sada ne može dokazati. Sigurno se žene osjećaju posebno kad ga plešu, jer je on (gotovo) isključivo ženski ples.

Učenje bez sumnje

Tečajeve orijentalnoga plesa vodiš u Ljubljani i Kamniku, a plesne radionice i po čitavoj Sloveniji. Članica si i skupine* KUOD Bayani*, s kojom si već producirala nekoliko predstava u Sloveniji poput* Kasbah*,* Yalla Yalla *i* Zaghareeth*. O kakvim je predstavama riječ?

– *Kasbah* je bila naša prva predstava i vrlo dobro prihvaćena. Kako smo grupa od četiri instruktorice, odlučile smo na našim projektima raditi s učenicama, ali zajedno kao grupa. Plešemo razne folklorne plesove s Bliskog istoka (*Khalegi* – ples Perzijskog zaljeva, Afganistana, *Ouled Natil* iz Alžira, *Ghawaze* iz Egipta, *Turkish Romany* i sl.). Tako da je *Yalla Yalla* i *Zaghareeth* bio kolaž različitih plesova. Te smo predstave osmislile naš četiri zajedno sa svojim učenicama pa su imale još i edukacijsku dimenziju.

Poznato je i da puno radiš na sebi i da kontinuirano usavršavaš svoju plesnu tehniku, zbog čega si često na putu. Reci nam nešto o svojim plesnim počecima i o radionicama koje si polazila širom Europe i SAD-a. To je zasigurno otvaralo jedan potpuno novi svijet i zahtijevalo od tebe da se prilagodiš različitim situacijama – od napornih putovanja, različitih uvjeta smještaja i tome slično. Što te poticalo da ustraješ?

– Kada sam počinjala, moja učiteljica nije govorila slovenski i nije objašnjavala pokrete, tako da sam stvarno imala sreću da moja prva strana *tribal*-učiteljica bude Rachel Brice (sada poznata Bellydance Superstar). Njezina mi je radionica pomutila pamet i od toga trenutka vježbala sam svaki dan i jednostavno se podrazumijevalo da ću ići na svaku *tribal*-radionicu koja se tada održavala u Europi. Tako sam bila u Budimpešti, Milanu, Parizu, Blackpool, Berlinu, Rotterdamu, Beču, pa i u SAD-u i Kostarici, samo zbog toga da pohađam radionice i učim. Ne znam zašto, jednostavno nikad nisam sumnjala u ispravnost toga. Znam da moram to činiti.

Učila si od brojnih orijentalnih plesačica: ópetovana si polaznica radionica Rachel Brice iz skupine* The Indigo*, koja je dala osobni pečat* tribal fusion*-stilu. Ujedno si i učenica Suhaile Salimpour, poznate po svojoj specifičnoj i zahtjevnoj tehnici rada. O čemu je ustvari riječ?

– Tehnika Suhaile Salimpour ustvari je potpuno drugačiji pristup trbušnom plesu. Želja joj je podići trbušni ples na višu razinu. Ako plesači baleta moraju dnevno satima vježbati, onda to moraju i oni koje se bave trbušnim plesom. Format je stvarno težak i zahtjevan, ali to me k njemu i privuklo jer mi je upravo to kod trbušnog plesa nedostajalo. Ako mi (trbušne plesačice) želimo da nas ljudi cijene, tada moramo zaista, zaista naporno vježbati. Znači, Suhaila je sastavila format koji je različit i zbog toga što objašnjava svaki pokret putem kontrakcije mišića. Naglašeni pokret s bokovima dolazi od kontrakcije gluteusa (što se razlikuje od klasičnog pokreta bokovima) i sve druge kontrakcije jesu naglašeno mišićne i precizne. Početni zadaci su različito tempirana pokretanja nogu, bokova, torza i ruku, na srednjem stupnju slijede tzv. slojevi različitih pokreta, u različitom tempu dok hodaš. Na naprednom… ne želiš znati. Toliko je teško da su neke izolacije pokreta u pojedinim kombinacijama gotove nezamislive.

Zapadna kultura oduvijek je bila fascinirana Orijentom. Ples je bio velik dio te fantazije o egzotičnom i misterioznom svijetu

Protiv predrasuda

Kakav je tvoj dojam o tome kako se percipiraju profesionalne orijentalne plesačice? Postoji li razlika u tome kako te doživljava potencijalna publika, a kako plesni kritičari?

– Pred orijentalnim je plesom dug put, ali čini mi se da vidim napredak. Sada sve više ljudi shvaća da se radi o umjetničkoj formi. Ali kako sam rekla, potrebno je da profesionalci u orijentalnom plesu uistinu budu profesionalni. Da vježbaju i naporno rade. Plesni kritičari još ga doživljavaju kao hobi, a ne kao pravu plesnu formu. Nekako poput: "Da, ti si trbušna plesačica, to je slatko".

Jesi li se susrela s podcjenjivanjem ili predrasudama publike prema djevojkama europskoga podrijetla koje se usavršavaju u tehnikama orijentalnoga plesa i žele se njime profesionalno baviti? Gdje mogu doći do adekvatnoga obrazovanja i kakve im se mogućnosti nude?

– Uvijek kada nastupam ljudi me pitaju odakle sam. Misle da dolazim negdje s Bliskog istoka. Kažem im da sam čista Slovenka i čine se razočaranima. Neki ljudi misle da ako se želiš baviti orijentalnim plesom, moraš biti iz Egipta ili slično. Pa, sve moje najdraže učiteljice jesu Amerikanke. Čak mi se čini da one uistinu dobre plesačice koje potječu iz bliskoistočnih zemalja žele emigrirati u Europu ili SAD – jer ih u njihovim zemljama ne doživljavaju ozbiljno. Ali tako je i u medijima, gdje se orijentalni ples još reklamira kao egzotičan ples s Bliskog istoka. Nema puno ozbiljnih pisanih podataka o trbušnom plesu, ali danas se na internetu mogu naći različite informacije, o povijesti ili različitim stilovima. Znači, dobra instruktorica jest odličan početak, zatim vježba, vježba, radionice, vježba, vježba. Najbolji su treninzi bili u SAD-u, ali sada ih ima puno i u Europi. Nikada mi nije bilo žao otputovati na neku radionicu. Mislim da, ako netko želi napredovati u znanju, treba putovati i učiti od različitih učitelja. Z

glazba

Pogled unatrag: godinu dana glazbe

Vatroslav Miloš

Dok se zagrebačke prodavaonice ploča i diskova u medijima hvale kao mjesta na kojima se, nevjerojatno, mogu kupiti trostruka vinilna reizdanja koja su originalno izašla početkom osamdesetih, album godine po izboru uredništva cijenjenih internetskih magazina *Pitchfork* ili *Tiny Mix Tapes* ne može se naći gotovo nigdje, a na ploči eventualno u trešnjevačkom Dirty Old Shopu

Konac godine tradicionalno je poprište raznih rekapitulacija. Bile one osobne ili profesionalne, gotovo uvijek rezultiraju neodređenostima. Novogodišnje odluke se izjalovljuju, a ni povrat poreza nije što je nekad bio. Ono što je ispunjavalo medijski prostor na prijelazu stare u novu godinu, koji tjedan manje ili više, bile su razne godišnje top-ljestvice ili retrospektive koje u nekoliko kartica teksta imaju za cilj dati pregled svega što se u kojoj određenoj vrsti umjetnosti dešavalo u minulih godinu dana. Bile one jednostavno kapitalistički vodič kroz opcije za poklone u blagdanskoj šoping histeriji ili minuciozni, čak kartografski pregled većine izdanja i zbivanja, izbjeći ih je gotovo nemoguće.

U ovaj potonji pothvat upustio se stanoviti Fred Benario, računovođa iz Atlante, čije su metode glazbene analize, sudeći barem prema količini albuma koje tvrdi da je poslušao (1500!), u najmanju ruku jednako kafkijanske kao i životna mu profesija. Njegova birokratska avantura kroz godinu dana svjetske diskografije hvalevrijedan je pokušaj, ali i pokazatelj koliko kvantiteta konzumiranog može imati negativne reperkusije na kvalitetu recipiranog. Benario tako tvrdi da je u 2008. godini izašlo barem još nekoliko ploča koje zvuče kao *For Emma, Forever Ago* grupe Bon Iver te da ona nikako ne može biti pretendent za titulu albuma godine. Logika gospodina Benarija jednako je uvrnuta koliko i tvrdnja da su poetika i politika Joeyja Ramonea i Joea Strummera istovjetne jer su i jedan i drugi pripadali *punk* pokretu.

Razigran poligon za glazbenike

Ne želeći se baviti matematikom bilo kakvog tipa, ovaj tekst trebao bi poslužiti kao prilično uzak, ali šarolik pregled zbivanja u godinu dana diskografije mahom alternativnog predznaka. Alternativnog jer je njegova penetracija u medije još uvijek sporadična, ali alternativnog i jer još uvijek posjeduje dovoljno emocionalnog i sonično eksperimenta kakvog se onaj dio glazbene industrije kojim upravljaju ljudi u odijelima još uvijek užasava.

Kao i godinu prije s Dirty Projectors i njihovim *Rise Above*, postmodernističkom interpretacijom kultnog albuma *Damaged* grupe Black Flag, portlandska se eksperimentalna scena i ove godine potvrdila kao izuzetno razigran poligon za glazbenike koji ne prežu od stilskih i formalnih intervencija. To se prvenstveno odnosi na kolektive/grupe kao što su Au i Blitzen Trapper te njihove albume *Verbs*, odnosno *Furr*. I dok prvi svoj eksperiment baziraju na fuziji stilova u interesantan ritmičko-melodički koktel, ovi potonji se upravo odustajanjem od klasičnog formalnog eksperimenta upuštaju u harmonijsku avanturu nekarakterističnu za njihov dosadašnji rad.

Kuriozitet 2008. godine predstavljaju Justin Vernon i već spomenuti Bon Iver. Iako se *For Emma, Forever Ago* kao album u vlastitoj nakladi pojavio već u jesen 2007. godine, službeno je izdan za nezavisnu etiketu Jagjaguwar u proljeće ove godine. Priča o nastanku albuma poprimila je gotovo mitske proporcije: tijekom tromjesečnog, samonametnutog progonstva u kolibi u zabačenim šumama Wisconsina, Vernon je s tek nekoliko mikrofona i komadom prastare opreme za snimanje uspio snimiti ploču čiji je atmosferični *folk* u savršenom suzvučju s metalnom rezonancijom *dobro* gitare i njegovim onozemaljskim falsetom. Duo koji se skriva iza imena Dodos sintezom je frenetičnih akustičnih gitara i istrzane ritmike na albumu *Visiter* dokazao kako spada među najuzbudljivije predstavnike scene prilično šarenog stilskog raspona, a poznatije i kao *new weird America*.

Šarenilo stilova, melodije i liričke polivalencije

Brian Eno i David Byrne, glazbenici čiji talent i utjecaj nadilazi bilo kakve klasifikacije, obnovili su suradnju albumom *Everything That Happens Will Happen Today.* Uz to što su ga obilježili svojim osobitim umjetničkim intervencijama – Byrne liričkim, a Eno muzičkim – album su plasirali u vlastitoj nakladi te u nekoliko formata: onom digitalnom, klasičnom fizičkom te u specijalno dizajniranom kolekcionarskom. Argentinska glazbenica Juana Molina također nije razočarala čudnovatim pastišem ambijentalne, elektroničke i tradicionalne glazbe zapakiranim u album *Un Día. Dear Science* bruklinske grupe TV on the Radio, s *post-punk* etikom otisnutom u vokalne i orkestralne ekshibicije, ove se godine sasvim zasluženo našao predmetom kritičarskih panegirika.

Iako su Sitek, Malone i Adebimpe glazbeni avanturisti čije je ideje na prvi pogled teško odgonetnuti, njihov autorski eklekticizam jednostavno je i nemoguće ignorirati. Why? je evoluirao u bend koji sustavno, od izdanja do izdanja, razbija žanrovske granice; etiketa koja je Yoniju Wolfu isprva služila kao pseudonim za garažne eksperimente inspirirane ranim hip-hopom na prošlogodišnjem albumu *Alopecia* eksplodirala je u šarenilo stilova, melodija i liričke polivalencije.

S druge strane Atlantika, albumom *Midnight Organ Flight* grupa Frightened Rabbit samo je potvrdila da škotska klima nikada nije prestala biti pogodan rasadnik za izvrsne, inovativne bendove. Manični, emocijama nabijeni *indie rock,* mahom kriptična lirika Scotta Hutchinsona i energični, sinkopirani ritmovi kombinacija su kojoj je nemoguće odoljeti. M83, predstavnici nove škole francuskog elektroničkog popa, i njihov peti studijski album *Saturdays = Youth*, kao što i sama naslovnica implicira, sintesajzerska je oda djetinjstvu i pop-kulturi osamdesetih godina prošlog stoljeća. Bilo bi nepravedno propustiti spomenuti *Third*, povratnički album bristolskih *trip-hop* heroja Portishead. Čini se da desetogodišnja pauza nije uopće djelovala na sanjivi vokala Beth Gibbons i sonične teksture Barrowa i Utleyja. Uostalom, Portishead je svojim avangardnim glazbenim pristupom oduvijek nadilazio granice sada već mrtvog žanra.

Žedno uho i NO Jazz

Prošla koncertna sezona, iako nažalost i dalje maksimalno koncentrirana na područje Zagreba, bila je i više nego izvrsna. Nakon godina provedenih kao crna rupa na europskoj koncertnoj mapi, Zagreb se konačno profilirao u regionalni centar gostovanja mnogih relevantnih glazbenih izvođača. To,

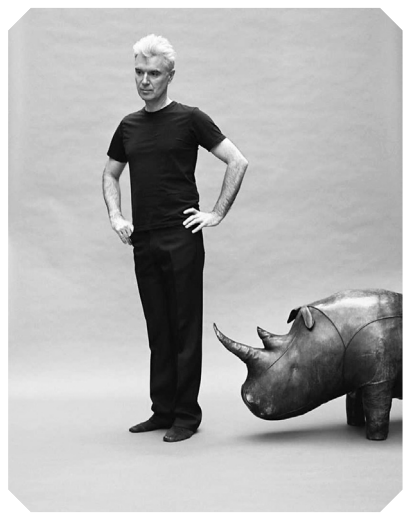

dakako, najviše duguje Mati Škugoru i Kulturi promjene Studentskog centra. Raznolik program, izvrsni koncertni prostori i nevjerojatno pristupačne cijene ulaznica osigurale su im vjernu publiku koja iz godine u godine ima sve veću brojnost. Žedno uho i NO Jazz Festival definitivno spadaju među najkvalitetnije festivalske programe u ovom dijelu Europe. Tako su u sklopu ovog prvog u Zagrebu, među ostalima, gostovali Amon Tobin, The Notwist, David Grubbs, Zu, Digital Leather, Shellac i, kao poslastica za kraj – kultni Gang of Four.

Međunarodni festival *ne samo jazz* glazbe u redovnom je programu predstavio izvođače kao što su Bill Frisell, Charles Gayle, Larsena i Jamiea Stewarta iz grupe Xiu Xiu, Kida Koalu te dugo očekivane *noise* heroje Lightning Bolt. Izvan redovnog programa održana je nesvakidašnja *jazz* radionica pod mentorstvom Charlesa Gaylea, nastup novog trija Davea Douglasa te premijera novog komada D. B. Indoša i njegove Kuće ekstremnog muzičkog kazališta – *Teretni čovjek*. Kroz ostatak sezone zagrebačkim Studentskim centrom prodefilirali su Caribou, American Music Club, The Silver Mount Zion, Animal Collective, Bonnie 'Prince' Billy, a Conor Oberst i već spomenuti Why? premijerno su izvodili svoje nove studijske materijale. Također, u organizaciji kluba Močvara, u zagrebačkom je Aquariusu uz podršku grupe The Twilight Sad opet nastupio škotski Mogwai, a u sklopu Tabor Film Festivala, u jednom od podruma dvorca svoj su nekarakteristični spoj *noisea* i *hip-hopa* ponovno predstavili američki Dälek. Na potonjem

festivalu, svoj je gotovo anarhistički pristup radu s glazbenim videospotovima osobno predstavio francuski režiser Vincent Moon.

Globalna premreženost

Na festivalima jačeg komercijalnog potiska također su nastupila neka uzbudljiva imena: na festivalu Rokaj to su bili The Fall, These New Puritans te Lemonheads, a na Radaru u Varaždinu, u vrlo nelogičnoj kombinaciji, Bob Dylan i Manic Street Preachers. Od međunarodnih uspjeha domaćih snaga, trotjedna turneja po Japanu psihodeličnog rock kolektiva Seven That Spells pod vodstvom Nike Potočnjaka teško da se može zaobići. Bez podrške bilo kakvog izdavača, koncertne agencije, udruge, zaklade ili nečeg sličnog već isključivo vlastitim naporima i talentom te uz pomoć prijatelja iz kultne japanske grupe Acid Mothers Temple, Potočnjak je uspio ono što se mnogim hrvatskim glazbenicima čini kao nuklearna znanost. Nešto slično je prije nekoliko godina izvela labinska *indie-pop* grupa The Orange Strips kada je sličnim metodama proputovala gotovo cijelu zapadnu Europu. Ovi primjeri samo su dokaz da globalna premreženost ne poznaje granice. Nisu oni, dakako, ni jedini. Analena je jedan od rijetkih domaćih *undergroud* bendova koji već godinama uživa kultni status diljem Europe, a ove godine bi se u izdanju kuće Moonlee Records trebala pojaviti i njihova nova ploča – nasljednica izvrsnog *Carbon Based* iz 2004.

Za kraj, bitno je reći nešto o dostupnosti ovakve glazbe na domaćem tržištu. Specijalizirane prodavaonice ne postoje, jednako kao što ni u onima u vlasništvu domaćih izdavačkih kuća ne postoje specijalizirani odjeljci za izdanja ovakvog tipa. Od pobrojanih albuma tek se pokoji može pronaći na policama zagrebačkih prodavaonica ploča i diskova (teško je zamisliti kakva je tek situacija u ostalim hrvatskim gradovima). I dok se iste te prodavaonice u medijima hvale kao mjesta na kojima se, nevjerojatno, mogu kupiti trostruka vinilna reizdanja koja su originalno izašla početkom osamdesetih, album godine po izboru uredništva cijenjenih internetskih magazina Pitchfork ili Tiny Mix Tapes ne može se naći gotovo nigdje, a na ploči eventualno u trešnjevačkom Dirty Old Shopu.

Uza sve rečeno, možemo ustvrditi da je jedna muzički vrlo uzbudljiva godina iza nas. Nova bi, uz friško otisnute albume Animal Collectivea, Antonyja Hegartyja i Andrewa Birda te uz najavljene M. Warda, Neko Case i Wilco, mogla biti još turbulentnija. Ipak, ono najinteresantnije zacijelo se skriva među onima čija imena još uopće ne znamo. Z

Nadpolitična poslanica

Trpimir Matasović

Umjesto da svoju poruku šalje izravno, putem teksta, Malec to čini na dubljoj, gotovo podsvjesnoj razini. Takva je poruka, upravo zbog medija kojim se koristi, otporna na konačna i doslovna tumačenja te, umjesto toga, potiče na razmišljanje o širim, univerzalnim konceptima

Uz prvu hrvatsku izvedu *Epistole* Ive Maleca, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 29. siječnja 2009.

Glazba je hoćeš-nećeš politična, kako je to svojevremeno u jednom razgovoru rekao njemački skladatelj Hans Werner Henze. Ta je teza podložna preispitivanju, no i dalje je, pogotovo u širem shvaćanju pojma "političnosti" primjenjiva na velik dio glazbe, pa i umjetnosti općenito. Dvadeseto je stoljeće pružilo brojne dokaze te teze, pri čemu se ne treba ograničiti samo na fenomen soc-realizma u glazbi. A, čak i kad bismo se htjeli zadržati samo na tom, najeklatantnije političnom obliku glazbe, morali bismo konstatirati da on živi i nakon pada Berlinskoga zida. Ideologija se pritom možda i promijenila, ali matrica je i dalje prisutna i prepoznatljiva. Ima je i u novijoj hrvatskoj glazbi – od posve očitih slučajeva, kao što su oratoriji *Kralj Tomislav* Davora Bobića ili *Fidelissima advocata Croatiae* Josipa Magdića, do nešto sofisticiranijih doprinosa, recimo, Milka Kelemena ili Frane Paraća.

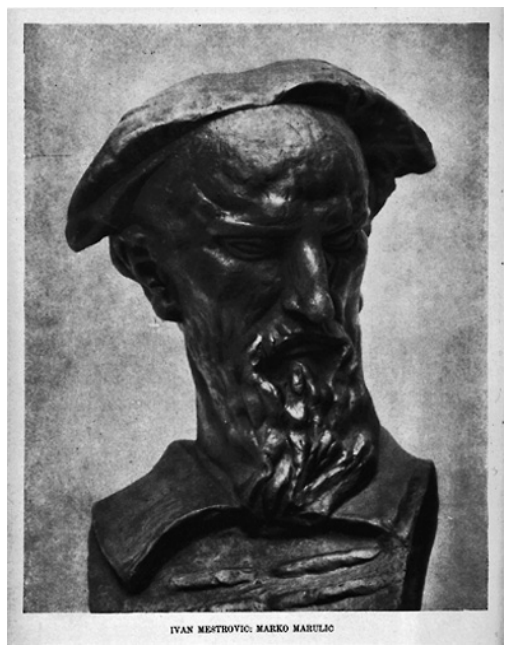

Dekonstrukcija riječi

Na prvi pogled, moglo bi se činiti da se na taj niz nadovezuje i *Epistola* Ive Maleca. Odabir teksta za ovo djelo oratorijskih proporcija navodi na upravo takav zaključak. Jer, Marulićevo pismo papi Hadrijanu VI., u kojem prije skoro pola milenija traži pomoć u jeku turske najezde, puno je konotacija koje se mogu upotrijebili, ali i zloupotrijebiti u današnje vrijeme. Na lokalnoj razini, moglo se povući paralele s nedavnim ratom u Hrvatskoj, dok se na globalnoj ovim tekstom moglo dati doprinos sve raširenijoj zapadnjačkoj antiislamskoj histeriji.

Međutim, za tako bi nešto nužno bilo glazbeno jasno prezentirati i ilustrirati tekstovni predložak, a upravo je to ono što Malec namjerno i uspješno izbjegava. Riječi se u njegovoj *Epistoli* gotovo sustavno dekonstruiraju i svode na puku zvukovnu građu, te se tako lišavaju izvanglazbenih značenja. Time se naizgled negira jedan od temelja vokalnosti, ali Malecova je glazba i ovdje, paradoksalno, izrazito vokalna. To se ne odnosi samo na pjevačke dionice, u kojima se koristi širok raspon arhetipskih vokalnih gesti, od pjevanja preko govora i šapta sve do "neartikuliranih" glasova. Sve se to, naime, prenosi i u instrumente, čije su pojedinačne dionice također, uvjetno rečeno, "vokalno" oblikovane, a cjelokupni zvuk orkestra kao da se referira na tehnike zborske glazbe. Moglo bi se reći da je to proizašlo iz Malecovih iskustava s elektronskom glazbom, no, s druge strane, i njegov je pristup elektronici bio, zapravo, izrazito "vokalan".

> Na razini skladateljsko-tehničkih postupaka, *Epistola* je svojevrstan kompendij postupaka karakterističnih za avangarde druge polovine dvadesetoga stoljeća, s diskretnim prisjećanjima i na puno starije glazbe, sve do gregorijanskog korala

Dosljedan i prepoznatljiv stil

Na razini skladateljsko-tehničkih postupaka, *Epistola* je svojevrstan kompendij postupaka karakterističnih za avangarde druge polovine dvadesetoga stoljeća, s diskretnim prisjećanjima i na puno starije glazbe, sve do gregorijanskog korala. No, premda će pojedine zvukovne situacije podsjetiti na, recimo, Pendereckog ili Ligetija, Malecov je stil dosljedan i prepoznatljiv, bez zapadanja u eklektičnost, a kamoli epigonstvo.

Konačni proizvod, međutim, nije "apsolutna glazba" bez poruke i značenja. Ali, umjesto da svoju poruku šalje izravno, putem teksta, Malec to čini na dubljoj, gotovo podsvjesnoj razini. Takva je poruka, upravo zbog medija kojim se koristi, otporna na konačna i doslovna tumačenja te, umjesto toga, potiče na razmišljanje o širim, univerzalnim konceptima. Ideje sadržane u binarnim oprekama ljubav-mržnja ili rat-mir mogle su biti iskorištene i za neku izravniju i banalniju političku poruku. U *Epistoli* toga, međutim, nema, jer je riječ o djelu koje nije ni političko ni apolitično nego – nadpolitično. Z

Revijalni Fincherov promašaj

Mario Slugan

Ova filmska inačica (obrnutog) bildungsromana ne donosi očekivane formalne ili motivske inovacije, a priželjkivani efekt čuđenja u banalnom jednostavnom obrtanju gotovo u potpunosti izostaje

David Fincher, *Neobičan slučaj Benjamina Buttona*, gl. ul. Cate Blanchett, Brad Pitt, Tilda Swinton, SAD, 2008.

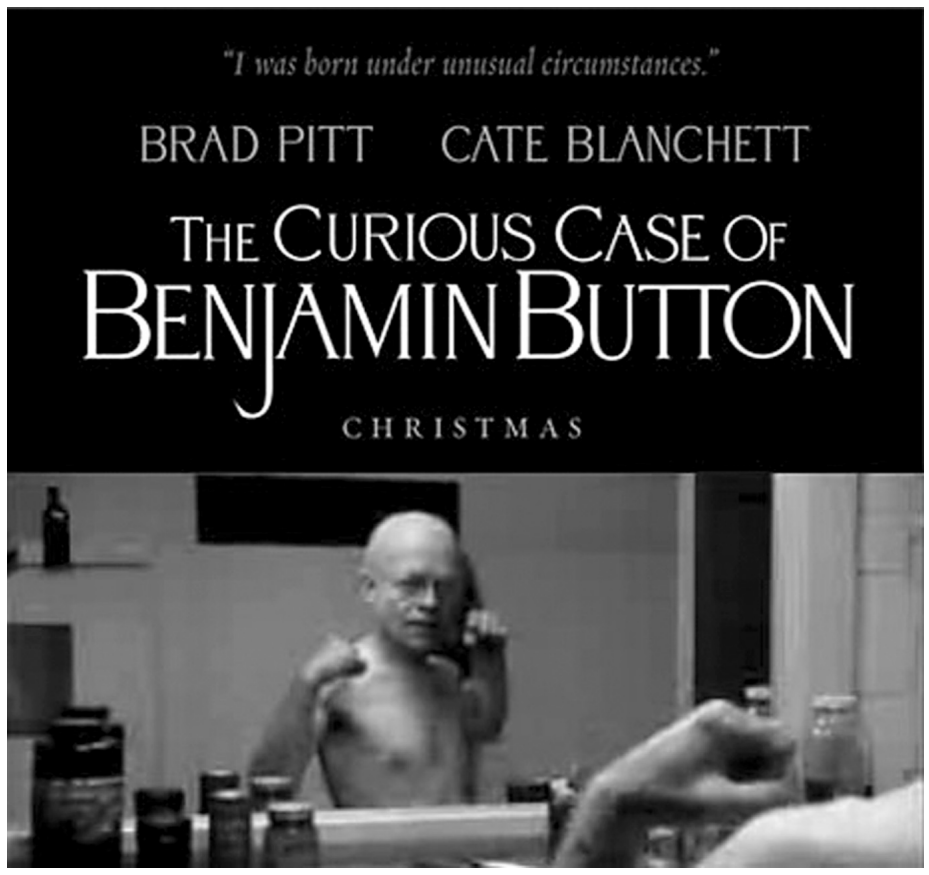

David Fincher, redatelj briljantnih *Sedam* i *Klub Boraca*, opet je angažirao svoju muzu Brada Pitta, ovaj put kako bi ispričao priču o Benjaminu Buttonu, rođenom pod uistinu izvanrednim okolnostima. *Neobičan slučaj Benjamina Buttona* dobio je čak 13 nominacija za Oscar, što ne bi trebalo začuditi jer je scenarist Eric Roth sa svoje sada 4 nominacije (od čega je jedna rezultirala osvojenim zlatnim kipićem) zasigurno ekspert što se tiče ukusa Akademije. Nije naodmet spomenuti da je kipić zaslužio za *Forresta Gumpa* jer sličnosti između njega i *Benjamina Buttona* uočljive su na svim razinama (za popis možete baciti pogled na funnyordie.com). No osim što je praktički remake *Forresta Gumpa*, pogledajmo koji su još razlozi zašto možemo *Benjamina Buttona* nazvati Fincherovim podbačajem.

Mitsko obilježje epizode

U prvom redu, *Benjamin Button* nije *Forrestu Gumpu* ni do koljena što se evociranja epske dimenzije tiče. Moglo bi se tvrditi da Fincher i nema ambiciju ispjevati grandiozan ep o neobičnom Buttonu, barem ne onako kako je to Zemeckis učinio s Forrestom Gumpom smjestivši tog nemogućeg junaka u točku konvergencije niza ključnih događaja suvremene povijesti. No ne može se poreći činjenica da *Benjamin Button* pretendira na mitsku poetiku nudeći priču o uraru i satu koji ide unatrag kao "objašnjenje" za Benjaminov izniman slučaj. Slijepi urar, pogođen smrću svoga sina u Prvom svjetskom ratu, načini ogroman sat čije kazaljke namjerno idu u suprotnom smjeru od uobičajenog – kako bi se mladci koji su u Ratu položili svoje živote nekako mogli vratiti i voditi započeti život ispočetka. Fincher se trudi naglasiti mitsko obilježje te epizode namjerno čineći sliku nekvalitetnom – osvjetljenje fluktuira, crte se pojavljuju na ekranu simulirajući doživljaj gledanja filma sa stare, oštećene filmske vrpce. No mitska dimenzija "objašnjenja" ostala bi takvom i bez naglasaka na formalnim aspektima – urar je u potpunosti eksplicitan u izražavanju svojih nadanja. Nadalje, Fincher je pritom daleko od originalnih formalnih postupaka kakvima je začinio *Klub boraca*, a ništa uspješniji nije ni s kratkim epizodama koje u potpunosti simuliraju najraniji nijemi film koji se još nije uspio oteti teroru kazališnog rakursa (u crno-bijelim totalima koji ne dopuštaju artikulaciju ljudskog lika na pozadini stanoviti će Benjaminov sugovornik u više navrata gledati svoja posla i biti pogođen munjom). Naprosto, ni formalno (kojim se postupkom koristi) ni funkcijski (u koju se svrhu postupkom koristi) Fincher ne uspijeva uvesti novitet tako da je ukupni dojam koji ti pokušaji ostavljaju jedan vježbanja tehnike tehnike radi.

Upravo zato što je Benjamin takav izvanredan slučaj – rođen star s mrenom, arterosklerozom i čime sve ne; a kako stari, tijelo mu se pomlađuje – čini se da je naspram zaostalom Forrestu predodređen za velike stvari. No u konačnici stvar je potpuno drugačija, Benjamin neće prevladati anonimnost izvan uske skupine prijatelja (ili zaljubljenika u gumbe), što dodatno naglašava jednu od dvije ključne nekoherentnosti ili, preciznije govoreći, neartikuliranosti. (Što ne znači da ne bi bilo legitimno pričati o nekoherentnostima usprkos nevjerojatnosti Benjaminova biološkog sata.)

Pravo stanje stvari

Ni jednom u filmu nijedan se od likova uistinu ne zapita o karakteru Benjaminove situacije. Istina je da se njegov najbolji prijatelj Kapetan Mike (Jared Harris) čudi kako Benjamin izgleda sve mlađe i mlađe, ali on nikada ne shvati pravo stanje stvari. Na drugu stranu ni Benjaminov otac (Jason Flemyng), ni Queenie (Benjaminova majka praktički), ni Daisy (Cate Blanchett), a čak niti sam Benjamin, koji očigledno znaju što je na stvari, neće nijednom pokušati pronaći razloge za divergenciju između Benjaminova tjelesnog i mentalnog stanja. Moglo bi se reći da je objašnjenje nepotrebno jer ga na simboličan način pruža priča o satu – na kraju filma sat napokon i stane u prizoru prodiranja vode u jedan od podruma New Orleansa pogođenog Katrinom. Moglo bi se tvrditi da bi inzistiranje na tome razorilo tkivo filma koje ionako primarne ambicije ima u izražavanju čudesnosti životnog puta, a ne u racionalnom legitimiranju ionako praktički nemoguće početne premise. (I to ne toliko čudesnosti Benjaminova životnog puta jer, ako razmislimo nešto bolje, jedina posljedica Benjaminove čudesnosti jest napuštanje Daisy nakon što im se rodi dijete.) Sve bi to moglo biti slučaj, ali na taj način samo zatvaramo vrata iznimno bogatim mogućnostima koje propitivanje o takvu stanju pruža. Tek je racionalno postavljanje pitanja, a ne njegovo potpuno zanemarivanja prebacivanjem lopte na formalno naglašenu mitologiju sata,

Osim što je praktički remake *Forresta Gumpa*, *Benjamina Buttona* iz brojnih drugih razloga valja smatrati Fincherovim podbačajem

u konačnici moglo poslužiti kao najsnažniji prilog artikulacije čuda života. Jednom racionalno postavljeno, lako je zaključiti da njegovo rješenje neće mnogo toga promijeniti – zasigurno neće odgovoriti na pitanje života samog i zašto je svatko rođen upravo kao "ja". Ono neće promijeniti činjenicu da će se Benjamin, kao i svako "ja", otisnuti na životno putovanje (bilo metaforičko bilo doslovno) samom činjenicom što je rođen. Da će prvi put imati seksualnog partnera, da će se prvi put zaljubiti, da će izgubiti roditelje… No do takva se razrješenja ne dolazi ako se pitanje uopće ne postavi, već strpa ispod tepiha.

Filmska inačica bildungsromana

Što se cjeline tiče, jasno je da se radi o filmskoj inačici *bildungsromana* – glavni lik pratimo od najranijeg djetinjstva, da bi se otisnuo na putovanje u kojemu će steći važna životna iskustva i naposljetku se vratio i donekle skrasio. No, kao što sam gore između zagrada sugerirao, čini se da je fantastičnost Benjaminove situacije gotovo izlišna i služi samo kao kuriozitet. To što taj djedica nikada nije imao ženu samo je novina koja izmami osmijeh na lice kada se tom istom djedici prostitutka zahvali na izvanrednom provodu. To što je djedica, a ne dječarac, taj koji traži da mu se opet ispriča priča za djecu nije ništa što bi po sebi dalo specifičnu crtu jednom odrastanju. Sistematsko izbjegavanje propitivanja specijalnih posljedica takva stanja (koje je omogućeno i smještanjem Benjamina u kontekst staračkog doma na početku filma) na život čini uvođenje takva stanja u čitavu priču praktički suvišnim. Jednom riječju, Benjamin nema nikakvih specifičnih problema zbog svog stanja (izuzev toga što ga je otac odbacio, ali i to bi se moglo protumačiti ne kao reakcija na djetetov izgled, koliko na činjenicu da je porod djeteta uzrokovao smrt njegove žene). Jedina je specifičnost napuštanje Daisy.

Ovdje dolazimo do drugog problema neartikuliranosti. Kao prvo, nejasna je silina veze Daisy i Benjamina koja prožima čitav film, a zapravo nikada i nije usidrena u nekom specifičnom događaju. To zasigurno nije mogao biti trenutak kada Benjamin odbije Daisy prvi put, jer je veza stvorena prije negoli se Benjamin vratio kući – Daisy je tražila razglednicu od njega kada se ovaj otisnuo na put, a ovaj je bio sretan da udovolji njenim željama. Nadalje, prvi Benjaminov romantični odnos sa ženom, na kojemu se inzistira kako narativno tako i formalno, jest onaj s Elisabeth (Tilda Swinton). Ako i dopustimo da je dječje ushićenje nekom curkom formativno za Benjamina, na način na koji je bilo za Forresta (što bi bilo iznimno nategnuto, jer ne samo da Forrest nema ekvivalent Elisabeth nego Zemeckis dobrano radi na uspostavljanju specijalnog odnosa već u najranijoj dobi), još nam preostaje problem neartikuliranja refleksija o napuštanju Daisy. Benjaminovi zapisi u vremenu nakon toga potpuno su generički, a upravo bi to vrijeme, kao i trenuci shvaćanja da se starost (mladost) neminovno bliži, trebali biti najzanimljiviji. Vrijeme kada se gleda unatrag i reflektira o specifičnostima vlastitog života uz uvažavanje kraja neumitnog za sve. Nažalost, ni Benjamin, a ni Fincher ni Roth nemaju ništa reći o tome. Forrest je imao. z

Bunjevačka enciklopedija mrtvih

Snežana Ilić

Pripovjedački prvijenac Tomislava Žigmanova problematizira neke kulturološke značajke bunjevštine u kontekstu kulturnog sjećanja, okrenutog decentriranim sadržajima kulturne historije i njihovim bezimenim nositeljima, autsajderima, *malim ljudima*

Tomislav Žigmanov, *Prid svitom: saga o svitu koji nestaje*; samizdat, Čikerija, Matica hrvatska, Ogranak Osijek, 2008.

Ako je svako pravo umjetničko djelo po svojoj stvaralačkoj logici eksces, jedinstven kreativni iskorak u nepoznato, onda je knjiga *Prid svitom: saga o svitu koji nestaje* izrazit primjer takva ekscesa i na kulturnoj i na književno-povijesnoj razini, barem u sredini u kojoj je nastala. To je, naime prva knjiga u bačkih Hrvata čije se izdavanje na pragu trećeg milenija temelji na oživljenoj, na prostorima južnoslavenskih književnosti više od dva stoljeća staroj, a danas zanemarenoj, instituciji prenumeranata, mecena, *pridbilježnika*. Njezin se vanumjetnički ekscesivni naboj očituje u postmodernistički konceptualiziranom kulturnom angažmanu u kojemu se na scenu zajedno sa samim djelom izvodi i zainteresirana čitalačka publika.

Protiv (samo)zaborava mikrokulture

Performans animiranja i povezivanja prenumeranata objedinio je suvremena sredstva komuniciranja (mailing liste, interaktivne medijske web-stranice) i konvencionalne oblike izravnog obraćanja ljudima na različitim mjestima susreta, svodeći tako prostor kulturnog događanja na autentični jezični sadržatelj i temeljno ljudsko povjerenje u napisanu riječ. Dakako, tome je prethodila autorova brižljivo osmišljena PR-strategija, preporuke uglednih kroatista (Vinka Brešića i Helene Sablić Tomić) i književnika (Josip Mlakić i Neven Ušumović) i okupljanje tima kreativnih i stručnih medijskih suradnika.

Na tako neobičan način započeo je život *Sage* o Bunjevcima, knjige koja se rekonstrukcijom intimnih vizura pokreće protiv (samo)zaborava jedne specifične mikrokulture. Neobičnosti, pak, nimalo nema u tome što je njezin autor upravo Tomislav Žigmanov, filozof, pjesnik i esejist, čiji se ustrajni intelektualni i umjetnički napori mogu opisati kao odvažan pothvat posredovanja između tradicionalnog identiteta i moderniteta u hrvatskoj manjinskoj kulturi u Vojvodini. Ovoga puta on u svom pripovjedačkom prvijencu nastoji problematizirati neke kulturološke značajke bunjevštine u kontekstu kulturnog sjećanja. Ovdje se pod sjećanjem ne podrazumijeva sažimanje bliže ili daljnje prošlosti na prijelomne trenutke i izrazite individualnosti kulturne historije, već na decentrirane sadržaje i njihove bezimene nositelje, autsajdere, male ljude s njihovim zadanim životima. No smislenosti u konstruiranju kulturnog sjećanja nema ako nema sluha za dolazeće vrijeme, ako sjećanje po sebi ne sadrži i nužni potencijal za preobrazbu, kao jedini način očuvanja posebnosti. Konceptualno se *Saga* aktivno uključuje u to dramatično prevođenje identiteta iz statičnosti u dinamično stanje, iz tradicionalnosti u modernost.

Polazeći od svojega dubokog i obuhvatnog uvida u život Bunjevaca, Žigmanov nastoji aktualizirati i afirmirati bunjevštinu dokidanjem šutnje. U toj namjeri on svoje pripovijedanje zasniva na snažnoj evokativnosti, sposobnosti da se prizove cijeli mali kozmos materijalnih realija i duševnih stanja. Njegova je *Saga* stoga elegično-baladična evokacija, pripovijest starinskog ugođaja, u kojoj oživljava tek jedan od mnogih zavičaja što danas nestaju u svojoj iskrenosti i autentičnosti. Bačka, i na njenom sjeveru Bajski trokut, i na pijesku Bajskog trokuta *Subatica*, Tavankut, Čikerija, Mirgeš, Lemeš, Bikovo... i posvuda razbacani, skrajnuti salaši – to je prostor ove evokacije, prostor svijeta koji priziva Žigmanovljeva pripovijest, a čiji se obrisi već rastaču.

Lajati od radosti

Premda je između korica *Sage* ispisano deset monologa i jedan dijalog, kompozicijski je to kompleksna, razlomljena romaneskna struktura. Isprepletanje sudbina pripovjedača kroz njihova međusobna spominjanja i prisjećanja, prostorna koherentnost pripovijedanoga svijeta, završni dijalog u kojemu se sve ispovijesti poput rasutih niti svezuju u čvrsto pripovjedno tkanje, te vremenska krivulja koja u ženskim ispovijestima ide od dalje k bližoj prošlosti, u muškima pak obrnuto, da bi potom u dijalogu došla do naših dana – sve to tvori jedinstvenu romanesknu cjelinu *Sage*. Na melankolično postavljenoj mizansceni krajolicima bačke ravnice promiču stradalnici i životni gubitnici zagledani u sebe, siromašni, nesnašli se, nemoćni do kraja artikulirati svoju tjeskobu i osjećaj zakinutosti.

Kroz monologe u kojima se pomno bilježi svaki titraj duše, uzdah i pokret, predočen je svjetonazor u kojemu nema otpora stradanju, nema slobode duha, nema pobune; tu je samo nesuspregnuta osjećajnost na valovima prenapregnutih duševnih stanja. Junaci *Sage* ne mogu ovladati stvarnošću, ne mogu upravljati svojim životima, njih nose zbivanja kojima ravnaju sile izvan čovjeka. Pred udarcima sudbine oni, nemoćni, uzmiču u vedrija prisjećanja, utječu se vjeri, prepuštaju se čežnjama.

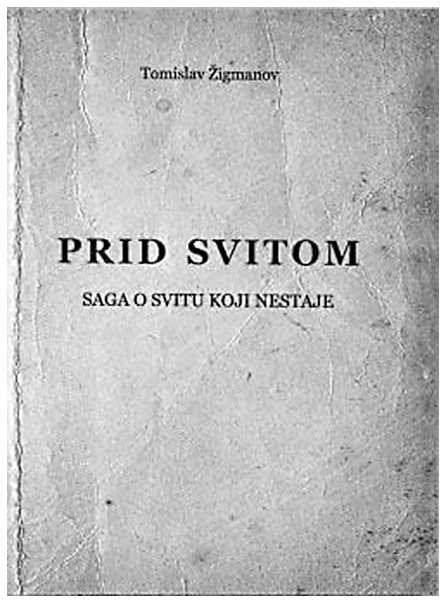

To kontrastiranje daje djelu romantičarski patos koji dodatno osnažuje upotreba pučkoga govora, bunjevačke ikavice, čija nevinost i mekoća stoje kao kontrapunkt gorkoj naracijskoj liniji unutarnjih monologa.

Svodeći likove na pet komplementarnih žensko-muških parova, Žigmanov u vrlo uspjeloj umjetničkoj transfiguraciji ocrtava kolektivno-psihološki profil Bunjevaca i njihov vrijednosni sustav. Ispovijesti tako pružaju uvid u svojevrsnu kulturnu matricu bunjevačke zajednice čija su bitna obilježja odnos prema zemlji, odnos prema vjeri i odnos prema obitelji. Veca i njezin muški analogon Sive primjer su malobrojnih Bunjevaca – zemljoposjednika, Ema i Ento su glasovi sluga, bezemljaša, Manda i Joso veliki molitelji, Janja i Vranje nesnađeni osamljenici, a Krista i Mijo roditelji na najvećim iskušenjima.

Gledano iz vizure suvremenosti, lik tako snažno tradicionalno ustrojene, pretežito poljodjelske zajednice, pokazuje i svu grubost svojih crta, često i duboko nehumanih. Vezanost za zemlju zna biti toliko jaka da izjeda i emotivnu srž čovjeka, pustoši dušu i raskida temeljni ljudski odnos spram sebe i spram drugih. Nerijetko se od žalosti za zemljom boluje i umire, zbog brige oko zemlje zatiru obitelji, ljude se zanemaruje i nemilosrdno izručuje osjećaju *neostvarena* života. Neobrađena i zaparložena zemlja, naime, velik je grijeh. Iz takva srastanja čovjeka i njemu podvrgnute prirode proistječe i naivna metaforika sa svim oznakama pitoresknosti salašarskog života. *Bocka štogod stalno u dušu. Pa otužan budem – niki dudim ko kad mi pilići imaje tekudi.* Rijetko se govori o radosti, i to ovako: *Kad se samo sitim, skoro da bi zalajo od dragosti, ko i ovaj moj Bojtar sad, majku mu kerećju!*

Angažirana proza

Vjera se u takvoj zajednici, uza sve povijesne lomove, iskazuje brižljivo njegovanim oblicima obiteljske i pučke pobožnosti. Interijeri i krajolici u *Sagi* prepuni su religijskih relikvijara, *oltarčića*, pokojeg kamenčića iz Jeruzalema i garavog malog Isusa i molitvenika Raića i Antunovića i marijanskih svetišta. Vrijeme se računa prema virostašima, proštenjima, korizmi, ravna prema zvuku slabašnog čikerijanskog zvonca ili onog većeg, tavankutskog, a hodočasnici za cijenu prodanog bika kreću put Erdelja, Hrvatske ili Portugala. Zauzvrat, crkva i vjera pružaju utočišta: *časne* uzimaju siromašnu žensku djecu pod svoje, molitvenici su *glavna okripa za dušu*, a življenje u vjeri vodi pomirenosti sa životom takvim kakav jest. Svaka ispovijest u *Sagi* svjedoči o toj pomirenosti. Njezini likovi kao mantru variraju jednu misao: *Ne žalim se, šta je – tu je, ne svanjiva nikad prija jutra, kaže svit.*

Da ti monolozi nisu tek priče nasumično izvučene iz neke imaginarne, sveobuhvatne bunjevačke *enciklopedije mrtvih*, nego su dio autorove promišljene pripovjedne strategije, pokazuje nam završni dijalog. Tim jedinim dijalogom, što ga u mraku bračne sobe vodi dvoje ostarjelih salašara, Lozika i Tome, Žigmanov ispisuje tri simbola svoje poetike i svoje politike (re)afirmacije bunjevačkog identiteta: javnost evokacije – kritička samorefleksija – nova samosvijest. Svaka polurečenica što je izgovara to dvoje ljudi, svako vrludanje njihovih misli od Mande do Eme, od Sive do Vranje i ostalih, već – u Bogu – upokojenih, utire mogući put za izlazak iz kolektivne, ne isključivo samoskrivljene, nezrelosti. Oni razgovaraju o siromaštvu iz kojega se može izaći, o obrazovanju kao načinu samoostvarenja, o endemskoj sklonosti opijanju i o lijenosti kao ishodištima osobnih i obiteljskih tragedija, o manama svećenika, toplini porodičnih odnosa, o važnosti poticanja čovjeka na bolji život i o dokidanju šutnje o neugodnom. *Divanit, Tome, triba o svemu! Kad se izdivani, onda ti budne štogod jasnije. Onda možeš i zrilije razrišit kaku nevolju.* I dok su se monolozi poput jeke kretali unutar tjeskobnog prostora osobne naracije, u dijalogu se prvi put taj prostor otvara drugome i u njega se propušta svjetlo što ga donosi svako distancirano promatranje.

Jalova introvertiranost i nejaka društvena kohezija očito su vjerne sluškinje propadanja i rastakanja zajednice, poručuje nam autor *Sage o svitu koji nestaje*. Zato ih treba udomiti u inspirativnom kulturnom sjećanju i odvažiti se na modernizacijski pothvat oblikovanja novoga smislenog okvira za razumijevanje sebe i svijeta. Toga, naravno, ne može biti bez otvorenog tematiziranja i kritičkog promišljanja svih identitetskih sastavnica bunjevštine nekad i sad, i iz toga izvedene moderne samosvijesti. U tome je bit angažiranosti Žigmanovljeve proze, koja nastoji pružiti duboko osviještene, plodonosne i poticajne odgovore na mnoge izazove koje suvremenost neminovno postavlja pred sve male zajednice, pa tako i pred vojvođanske, u etnicitetu, vjeri i kulturi, rubne Hrvate. Z

Prostitucija intime

Srđan Sandić

Knjiga Davida Rieffa, sina Susan Sontag, izazvala je niz reakcija i veliku medijsku galamu, ali nije ništa drugo nego senzacionalističko unovčavanje smrti koje nam ne govori ništa bitno o velikoj spisateljici

David Rieff, *Swimming in a Sea of Death – a Son's Memoir*, Simon & Schuster, 2008.

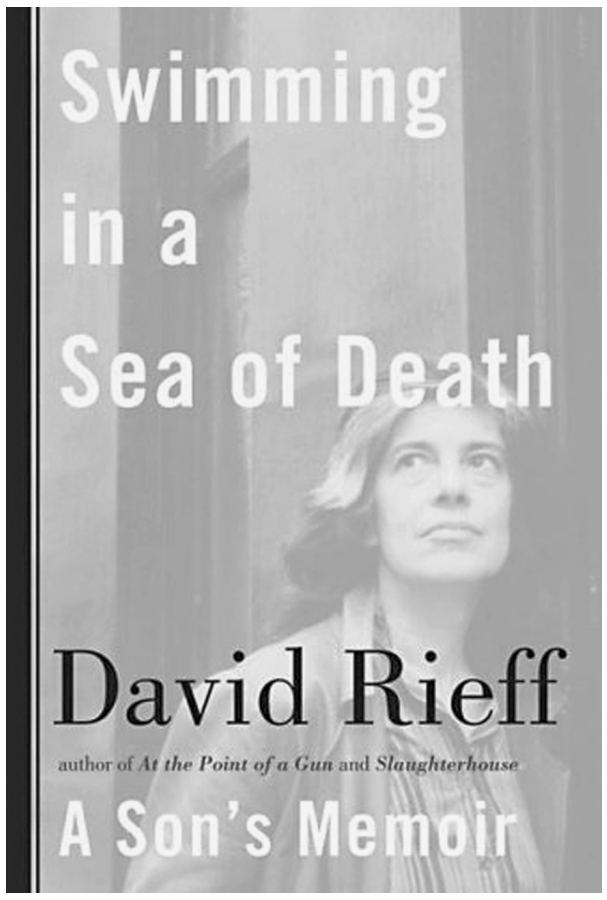

Koliko je privatnost smrti važna stvar i koliko zapravo treba braniti integritet i dostojanstvo smrti pitanje je koje se postavlja nakon čitanja posljednje knjige Davida Rieffa *Swimming in a Sea of Death – a Son´s Memoir*. Rieff, sin Susan Sontag, piše o majčinim posljednjim danima, o njenoj hrabrosti i odluci da se izliječi, o negiranju i nužnosti prihvaćanja smrti. Umrla je od leukemije, a u životu se nekoliko puta borila s rakom i pobijedila ga. Knjiga na zanimljiv način pokazuje nespretnost odnosa sina i majke, koji se u njihovu slučaju očituje kroz sinovljevu nemogućnost davanja potpore u najtežim trenucima – pred smrt.

Poprilično suzdržanim jezikom Rieff ispisuje još jednu priču o težini traume koja se manifestira u onome što čovjek radi, u onome što ga okupira, u njegovu slučaju – u pisanju. Premda mu emotivni diskurs nije najsretniji odabir, hrabro se bacio u pothvat dekonstrukcije posljednjih mjeseci odnosa s majkom.

Unovčavanje smrti

Iako s pristojnom vremenskom distancom (od četiri godine), vrlo nepristojno popularizira njenu smrt, što nije loše, ni nepotrebno, nego jednostavno neukusno. Ako govorimo o načinu na koji je knjiga napisana, on je "popularno-američki". Štur, jednostavan, siromašan jezik s opisima poput loših *headlinea* CNN-ovih vijesti. Travestija posebnosti njezine smrti spram svih drugih toga istog dana nešto je čime se valja malo ozbiljnije pozabaviti. Kao kada je umro Roland Barthes pa je u francuskom tisku objavljen naslov *Smrt Rolanda Barthesa* umjesto *Roland Barthes je umro*.

Brutalno unovčavanje smrti tipičnim senzacionalističkim načinom (tipičnim prvenstveno za američko tržište) prepričavanja najintimnijih trenutaka posljednjih dana života nešto je s čime se ne mogu pomiriti. Smatram da prostitucija tog tipa sadržaja ima smisla jedino kada se radi o golom preživljavanju, a ne o običnoj potrebi za vidljivošću, običnom isticanju pripadanja: on je sin Susan Sontag, a Susan Sontag je njegova majka – tek toliko da ne zaboravite. Kao što je prepričavanje šoka i traume bezvrijedno ako u tom prepričavanju nisi u stanju pronaći opće mjesto u kojem se potencijalni čitatelji mogu prepoznati. Sve ispod toga jest obično piskaranje piskaranja radi. Uzaludno trošenje papira i loš marketing važne situacije, smrti rođene majke, smrti važne teoretičarke, značajne spisateljice.

Ispisivanje memoara, što je bio pokušaj (barem ako je suditi po naslovu) Davida Rieffa, završilo je poprilično neslavno, jer se doista ne radi o memoarima, sadržaj ne kohabitira s najavom i zadanim očekivanjima koje svaka najava nosi u sebi. Na opću žalost mrtvih, važnih i slavnih, rijetko se kada dogodi dobra i kvalitetna biografija, neovisno o tome koliko je faktografski točna.

Tko je uopće David Rieff?

David Rieff, inače poznati američki novinar, napisao je nekoliko knjiga koje nikada nisu doživjele jaču vidljivost i/ili uspjeh. Stil kojim je pisana ova nažalost se svodi na zajednički nazivnik loše beletristike što svojim rukopisom iskazuje samo još jedan oblik emotivne prostitucije, u kojoj se autor loše snalazi. Trenutak u kojemu pokušava razjasniti majčin strah od smrti završava također vrlo neslavno.

Parafraza tog primjera glasi: sve dok je ona pozitivno razmišljala, pokušavala se veseliti i raditi stvari koje voli – poput pisanja – duboko u sebi ignorirala je mogućnost vlastite smrti i smrti uopće. Recimo da je taj detalj, fenomen strahovanja pred nepoznatim, vlastitom smrtnosti u ovom konkretnom primjeru, možda i "najdublji trenutak". Sin se ponajmanje bavi majkom u svojoj knjizi o majci, on u centar zbivanja stavlja svoj strah i svoju ulogu zabavljača, nekoga tko ima zadatak njoj pomoći odagnati teške misli.

Kao dobar novinar iznenađujuće se loše (pa čak i za laičke poznavatelje engleskog jezika) koristi novoskovanim frazama. Pritom se bavi općim mjestima koja vrlo nesigurno stavlja u subjektivni kontekst repetitivnim propitivanjem: "Jesam li mogao učiniti više?" Možda je jedina važna poruka koju je ova knjiga uspjela odaslati primjer odnosa liječnika i pacijentice kakav ne bi trebao biti, kroz prikriven savjet doktorima medicine: pokušajte ne biti pregrubi u objašnjavanju dijagnoze svojim pacijentima.

Umjesto sina – Sontag!

Kako sam krajnje razočaran knjigom koja će, navodno, doživjeti i hrvatski prijevod, uzimam si za pravo reći još nešto o jednom divnom, kod nas nedovoljno zapaženom djelu Susan Sontag, *I, etcetera* – zbirci kratki priča iz 1977. godine – kao mogućem prijedlogu za prevođenje umjesto sinove knjige. Radi se o vrlo zanimljivom naslovu u kojem je moguće razlikovati više narativnih postupaka. U procesima njihova ostvarivanja Sontag je vidjela esenciju pripovjedačkog djelovanja i stvaralaštva – kako je kasnije objašnjavala.

Spomenuta zbirka sažima jednu sada već (možda?) prevladanu tradiciju narušavanja strukturalnih i formalnih zakonitosti pripovijedanja i oslikava važnu odliku njezina cjelokupnog narativnog pristupa i postupka. Pripovijetke *Projekt za put u Kinu*, *Putovanje bez vodiča*, *Posljednji izvještaj* i *Dvojnik* predstavljaju različite vidove one tendencije stvaranja moderne pripovijetke kakva danas prevladava u Americi i u svijetu. Preporučam: *I, etcetera*, a ne *Swimming in a Sea of death*.

Iako s pristojnom vremenskom distancom, Rieff vrlo nepristojno popularizira majčinu smrt, što nije loše, ni nepotrebno, nego jednostavno neukusno. Ako govorimo o načinu na koji je knjiga napisana, on je "popularno-američki". Štur, jednostavan, siromašan jezik s opisima poput loših *headlinea* CNN-ovih vijesti

Moderna galerija/Museum of Modern Art, Ljubljana, invites curators to enter for the Igor Zabel Competition

The winning project will be realized in June 2009 at the Mala galerija (Slovenska cesta 35).

The Igor Zabel Competition is to become an annual event dedicated to curatorial research in contemporary art.

Your entry must include:
- a description of the proposed project,
- a concept of the show or an outline of a short catalogue essay,
- your biographical data,
- a financial break-down of the costs,
- and visual documentation.

(The documentation will not be returned.)

Please send your entries by regular mail to Moderna galerija, Tomšičeva 14, SI-1000 Ljubljana, Slovenia, by 1 March 2009, with the annotation "Za Termin Igorja Zabela" on the envelope.

The proposals will be reviewed by an international panel, and the selection made by 15 March 2009.

Additional information: Igor Spanjol, phone +386-1-24 16 841, igor.spanjol@mg-lj.si

Razbojnici i ljubavnici

Hrvoje Sarkotić

Nakon gotovo pedeset godina dobili smo novi prijevod Vladislava Vančure, jednoga od najvažnijih čeških pisaca dvadesetog stoljeća. *Markéta Lazarová* kroz priču o srednjovjekovnom sukobu dvije hajdučke obitelji donosi kritiku tendencija modernističkog romana

Vladislav Vančura, *Markéta Lazarová*, s češkoga prevela Dubravka Dorotić Sesar; Naklada MD, Zagreb, 2008.

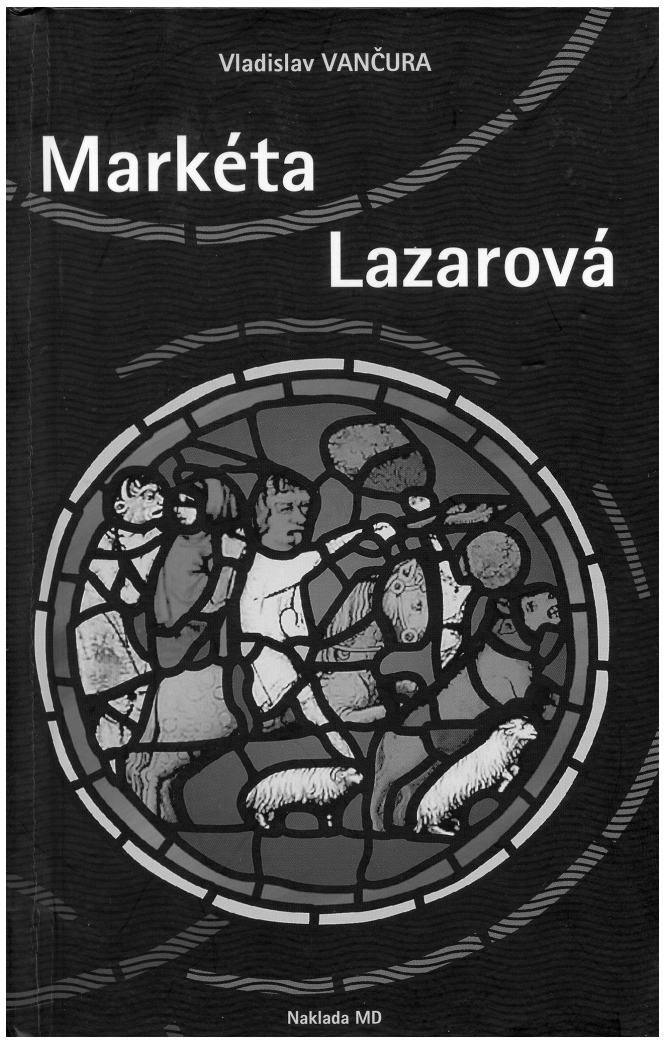

Roman *Markéta Lazarová* češkoga prozaika Vladislava Vančure (1891. – 1942.) zauzima treće mjesto na listi najvažnijih djela češke književnosti 20. stoljeća. Visoku poziciju na toj listi, ali i veliku popularnost među Česima, zaslužio je Vančura svojim doprinosom razvoju češke književnosti međuraća. Taj se doprinos temelji na usklađivanju razgovornog češkog jezika i arhaičnih jezičnih uzora humanističkog zlatnog doba. Svojim specifičnim stilom stekao je poklonike u Češkoj, ali zbog toga su njegova djela teže prevodiva i to je razlog njegove nedostupnosti u inozemstvu. Dokaz je tomu da je, do novog prijevoda Dubravke Dorotić Sesar, Vančura posljednji put objavljen na hrvatskom jeziku prije gotovo 50 godina (Jonkeov prijevod romana *Bijeg u Budim* iz 1961.).

Priča o hajducima

Roman Vladislava Vančure *Markéta Lazarová* baladična je priča o ljubavi, smrti, hrabrosti, kukavičluku i izdaji. Iako je autor posegnuo za materijom povijesnog romana, nije pisao o najvažnijim povijesnim događajima svoga naroda, već se zadržao na lokalnoj, epizodnoj temi, dok je inspiraciju za svoju priču pronašao u srednjovjekovnoj kronici vlastite obitelji (obitelj Vančura iz Řechnica). Tako njegovi junaci nisu hrabri i časni vitezovi i vladari, nego dvije hajdučke obitelji: Kozlíka iz Roháčeka i Lazara iz Obořišta.

Priča započinje sukobom Kozlíkove i Lazarove obitelji u vrijeme kada kralj pokreće rat kako bi svoju zemlju oslobodio stalne opasnosti koja prijeti od te dvije hajdučke obitelji. Ipak u središtu priče nalaze se ljubavni odnosi glavnih junaka. Kozlíkov sin Mikoláš oteo je iz osvete za primljene batine Lazarovu kćer Markétu, učinio je svojom ljubavnicom i tako u njoj pokrenuo unutarnji sukob između ljubavi i sreće s jedne, te osjećaja dužnosti i vjere s druge strane. Naime, djevojku je njezin otac obećao Bogu! Čitatelj također prati i ljubavnu priču mladog grofa Kristiána kojeg su zarobili razbojnici i divlje Kozlíkove kćeri Alexandre. U pozadini ljubavnih odnosa Mikoláša i Markéte, odnosno Kristiána i Alexandre, odvija se niz borbi iskusnih kraljevih vojnika, predvođenih sposobnim i hrabrim kapetanom Pivom, i okrutnih razbojnika. Vančura nastavlja svoju priču susretom mladog grofa s ocem koji završava svađom Markéte s njezinim ocem Lazarom koji je razočaran jer se njegova kći više ne može posvetiti Bogu kako je to on umjesto nje odlučio, te Markétinim odlaskom u samostan.

Polemika s buržujskom literaturom

Pri kraju slijedi niz krvavih sukoba i tragičnih događaja kao što su Kristiánovo ludilo i smrt od ruke njegove ljubljene Alexandre, pogubljenje Mikoláša i Kozlíka nakon neuspjela Mikoláševa pokušaja da spasi oca iz tamnice i Alexandrinim samoubojstvom nakon što je rodila Kristiánova sina. Roman ipak završava nadom u novi i bolji život (Markéta preuzima brigu o Alexandrinu i Kristiánovu sinu te ga odgaja uz Mikoláševa i svog sina), a ne krvavim sukobima, neprijateljstvom i smrću.

Važno je naglasiti da *Markéta Lazarová* postupno iz pustolovnog prelazi u ljubavni roman, jer najvažnije elemente, odnosno motive pustolovnog romana (otmica, ljubav na prvi pogled, rastanak ljubavnika, lutanje, potraga i potjera) zamjenjuje daljnji razvoj ljubavne priče. Vančura svoje likove ne prepušta sudbini, već ih kroz trivijalne elemente pustolovnog romana dovodi u susret s okrutnošću svijeta u kojem ti likovi mladih ljubavnika Mikoláša i Markéte te Kristiána i Alexandre žive.

Romanom *Markéta Lazarová* autor polemizira sa suvremenim buržujskim društvom i njegovom literaturom. Osim neslaganja s relativističkim shvaćanjem čovjeka i analitičkom skepsom psihološkog romana modernizma, istaknuo je Vančura i položaj čovjeka u vremenu trivijalnih i pogrešnih vrijednosti. Inspiraciju za svoje djelo pronašao je u srednjem vijeku, dobu koje za njega ne predstavlja samo vrijeme junačkih djela i krvavih konflikata, nego i vrijeme ljudi ispunjenih snažnim osjećajima koji žive život punim plućima. Članovi obitelji Kozlíka i Lazara ne zanimaju Vančuru kao predstavnici socijalno degradirana sloja društva, nego kao nositelji određenih osobina i vrijednosti. Razbojnici su zbog svojih snažnih osjećaja i strasti za Vančuru idealna suprotnost prevelikoj osjećajnosti i izgubljenosti suvremenog čovjeka, što je glavna karakteristika modernističkog psihološkog romana Vančurina vremena. Svojim glavnim osobinama poslužili su razbojnici Vančuri i kao argument u borbi za novi životni stil i novog čovjeka s aktivnim odnosom prema životu.

Čitatelji postaju likovi

Jedno od najvažnijih obilježja Vančurina romana jest i pripovjedač koji postaje jedan od aktera priče, a likovi i radnja predmet su njegove refleksije, komentara i kritike. Stil pripovijedanja temelji se na nizu metafora koje donose priči liričnost, ali potiču i razvitak pripovijedanja; na emocionalnom odnosu prema likovima (naklonjen je Mikolášu, te ženskim junakinjama Markéti i Alexandri zbog iskrene strastvenosti i "grešnosti", dok preosjetljivog kukavicu Kristiána ironično komentira i kritizira); na dijalogu s likovima, Bogom, ali i čitateljima, koji također postaju likovi romana (čitateljima se obraća s poštovanjem i nizom umilnih pridjeva); na isprekidanosti vremena radnje (ista epizoda opisuje se iz različite perspektive, npr. isti događaj slušamo najprije iz perspektive vojnika, a zatim iz perspektive hajduka); na leksičkim i sintaktičkim promjenama, te gramatičkim preskocima (promjena epskog preterita u prezent, promjene subjekta i objekta u istoj rečenici). Jedna od karakteristika Vančurina pripovjedačkog stila jest i ta da pripovjedač stilizira priču tako da se radnja odvija upravo pred očima čitatelja, a ne tako kao da se već sve dogodilo, pa da se prepričavaju već prošli događaji.

Jedno od najvažnijih i najuspjelijih djela Vladislava Vančure *Markéta Lazarová* objavljeno je na hrvatskom zahvaljujući majstorskom prijevodu Dubravke Dorotić Sesar, koja je istaknula da je Vančurin kompliciran jezik i neujednačen izbor riječi pun lirskih poetizama, arhaizama, latinizama i vulgarizama (često i u istoj rečenici) uz nizove sastavnih rečenica bio najteži prevoditeljski zadatak. Ta izjava potvrđuje već poznatu činjenicu da je Vančura bio istinski čarobnjak riječi.

Razbojnici su zbog svojih snažnih osjećaja i strasti za Vančuru idealna suprotnost prevelikoj osjećajnosti i izgubljenosti suvremenog čovjeka što je glavna karakteristika modernističkog psihološkog romana Vančurina vremena. Svojim glavnim osobinama poslužili su razbojnici Vančuri i kao argument u borbi za novi životni stil i novog čovjeka s aktivnim odnosom prema životu

kritika

O psima i ljudima

Maja Pasarić

Kratki roman mladog zagrebačkog autora koji već nekoliko godina objavljuje pod pseudonimom Bernard Jan govori o prividno bezbrižnu odrastanju jednog dječaka u malom američkom gradiću, pokraj rijeke January

Bernard Jan, *January River*; Epifanija, Zagreb, 2007.

Pod pseudonimom Bernard Jan krije se mladi zagrebački autor, a *January River* nije njegov prvi, a ni posljednji objavljeni roman. Čitateljskoj publici predstavio se još devedesetih godina naslovima *Anđeo moga rata* (1992), *Svjetla umirućega grada* (1992) i *Priča o Luki* (1997). Autorova posvećenost aktivističkom djelovanju za prava životinja ostavlja traga u njegovu djelu *Potraži me ispod duge*, objavljenom 2004, a zatim ponovno izdanom 2008. godine. Okarakteriziran kao radikalna animalistička književnost, taj nas roman kroz oči ne-ljudskih životinja suočava s okrutnom stvarnošću pokolja grenlandskih tuljana u svrhu ekonomskog iskorištavanja krzna i ponovno podsjeća na *vječiti* bolni razdor između čovjeka i prirode. Čini se da od tog trenutka tematiziranje odnosa čovjeka i životinje postaje nezaobilaznim motivom književnog stvaralaštva Bernarda Jana. Tako, na primjer, autorov posljednji objavljeni roman *Svijet bez boja* (2008), temeljen na autobiografskim doživljajima, svjedoči o onoj ljepšoj strani odnosa čovjeka i životinje, čija se obostrana ljubav i prijateljstvo iščitava kroz priču o čovjeku i njegovu mačku. Kratki roman *January River*, nastao godinu prije, 2007, govori o prividno bezbrižnu odrastanju jednog dječaka u malom američkom gradiću. Na njegovu će se životnom putu među ostalim naći prevrtljiva rijeka January River i jedan pas.

Utočište u vodi

Voda nas privlači, želimo joj biti što bliže i osjetiti njenu moć. Za sebe veže sjećanja, upija dobro i loše, pročišćava, ali ne odnosi u zaborav. Voda nas može vratiti u prošlost i pomoću nje možemo doživjeti davno minule osjećaje. Stoga nas ona nikada ne ostavlja ravnodušnima. Pored nje smo sretni ili tužni, a naši osjećaji snagom magneta izlaze na površinu. U vodi želimo sa sebe skinuti sve što nam ne pripada, što nije dobro za nas a zatim joj se prepustiti i pronaći utočište. To je upravo ono što čini glavni junak na početku ovog kratkog romana. Taj trenutak autor odabire kao uvod u događaje iz njegove prošlosti. Za prekrasna sunčana dana bol Ethana McCoya ponovo je ovdje, pored rijeke; svaka se rana proživljava još jedanput, a disanje traži odrješenje. Emocije i nagon vode ga do stapanja s rijekom.

Uz velike rijeke kao okosnice života nicali su gradovi i rasle brojne civilizacije. Odrastanje Ethana McCoya iz malog Greenfielda u Nebraski započelo je uz January River. Rijeka je ta hirovita sila uz koju se mijenja njegov život, bilo da uz nju provodi svoje bezbrižne dječačke dane u splavarenju, pronalazi ranjena psa ili da u njoj zauvijek gubi prijatelja. Nakon toga rijeka mu se uvlači u podsvijest i san kao neumoljiva protagonistica noćnih mora, zatim se na mostu iznad nje neočekivano zaljubljuje te naposljetku u njezinu vodenom zagrljaju traži olakšanje i snagu za nastavak života. Kao i svaka druga rijeka i January River daje život, ali ga i odnosi. Ona je poticaj glavnom junaku, ali ga povremeno i preplavljuje te zahtijeva od njega odolijevanje snažnim strujama.

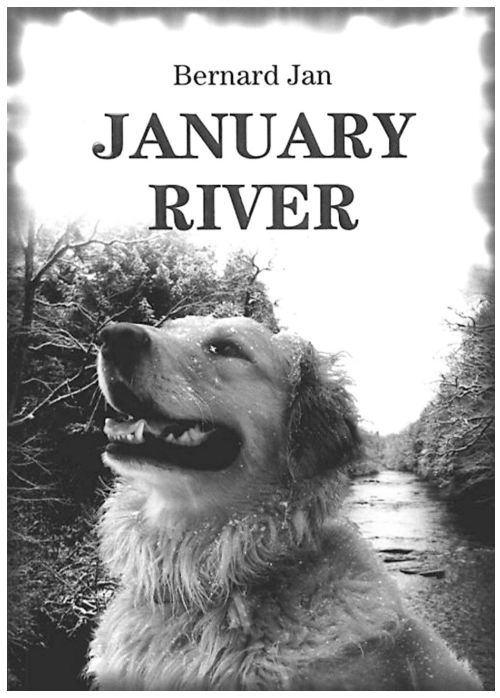

Idila Nebraske

January River priča je o odrastanju i najbolnijem trenutku naših života - trenutku kada prestajemo biti djeca. Autor je ovdje nepogrešivo istaknuo: "Neki ljudi imaju sreću pa odrastu u za to predviđeno vrijeme. Nekima se djetinjstvo produži i oni odrastu kasnije. Neki nikada ne odrastu - oni zauvijek ostanu djeca. A neki odrastu prije nego što su i shvatili što život znači." Ova nas priča podsjeća da smo kao ljudska bića ovisni jedni o drugima, ali jednako tako i o prirodi; govori i o izborima koje činimo, njihovoj uvjetovanosti kao i onim osobama koje u ključnim trenucima stoje uz nas.

Na početku pratimo, kako se čini, bezbrižno odrastanje Ethana McCoya, njegova brata i prijatelja, koje pripovjedač smješta u pitomi i maleni Greenfield u Nebraski. Vrijeme radnje, šezdesete godine prošlog stoljeća i njihove dominatne političke i kulturne karakteristike spominju se samo kao usputne kulise događaja, no bitno ne određuju radnju romana niti utječu na njegove protagoniste. Glavne likove okružuje priroda u još uvijek nesputanu odnosu - s farmama i hambarima - te gotovo nestvarno idilična sredina malog grada. Takvima se ponekad doimaju i njihove obitelji: neporočne su, marljive i pune razumijevanja; očevi razborito vode glavnu riječ učeći svoju djecu vjeri, iskrenosti i pružanju podrške dok se majke čine bezglasnima. U takvoj skrbnoj, srdačnoj i toploj obitelji odrasta i glavni junak, čije doživljaje i unutarnji svijet Bernard Jan vješto razvija opisujući dječakove odnose s okolinom, članovima obitelji i prijateljima. Dojmljiva je Ethanova privrženost starijem bratu, a njihov se odnos, temeljen na podršci i razumijevanju, proteže kroz cijelu priču. I priroda zauzima važno mjesto u životu glavnog junaka. Za njega je ona više od pukih prizora koji uljepšavaju svakodnevnicu stanovnika Greenfileda, on je osjeća svim svojim bićem.

> Odrastanje Ethana McCoya iz malog Greenfielda u Nebraski započelo je uz January River. Rijeka je ta hirovita sila uz koju se mijenja njegov život, bilo da uz nju provodi svoje bezbrižne dječačke dane u splavarenju, pronalazi ranjena psa ili da u njoj zauvijek gubi prijatelja

Pseće srce

Svakom djelu fikcije možemo pristupiti i iz kritičke perspektive kojoj je odnos prema ne-ljudskoj životinji osnovni analitički okvir. Takav način zahtijevat će različite perspektive i metode rada. Neke od mogućih pristupa istaknuli su i Kenneth Shapiro i Marion W. Copeland u članku *Toward a Critical Theory of Animal Issues in Fiction* iz 2005. Ciljevi takve književne kritike bili bi sljedeći: prepoznavanje i razlikovanje pozitivnih pristupa u predstavljanju životinja od onih pojednostavljujućih koji se prema životinjama odnose bez poštovanja, zatim procjenjivanje mjere u kojoj je životinja prikazana kao svjestan pojedinac/ka i pripadnik/ca određene vrste s njenim karakterističnim načinom života te promišljanje predstavljanja životinja u kontekstima povijesnih i kulturnih ljudsko-životinjskih odnosa.

Iako odnos između čovjeka i životinje nije osnovna tema romana *January River*, možemo reći da je jedna od okosnica priče. U trenutku kada na obali smrznute rijeke u snijegu pronalazi ranjena psa, glavni junak nalazi se na kušnji. Premda dječaka preplavljuju osjećaji, on ostaje pribran i odlučan u svojoj namjeri da mu pomogne. Autor opisuje njegovu brigu za ranjenu životinju, čvrstu vjeru u snagu i oporavak psa, osjećaj njihove međusobne povezanosti te ostvarivanje iznimna prijateljskog odnosa koji će obilježiti ostatak djetinjstva Ethana McCoya. Kada životinja uđe u čovjekov život, u njega ulaze i emocije od kojih se nemoguće ograditi. U trenutku odluke da pruži pomoć ranjenu psu dječak ne razmišlja o mogućim posljedicama tog čina. Snažni osjećaji tek će doći: briga o tome hoće li pas preživjeti, hoće li ga moći zadržati, sreća ostvarenoga prijateljstva ali i slomljeno srce zbog smrti koju mu nanosi osvetoljubivi dječak. Kada sa životinjama ostvarujemo bliske odnose, one nas ne mogu ostaviti ravnodušnima, a njihova je smrt jednaka gubitku svake druge voljene osobe. S takvim gubicima autor će suočiti svog glavnog junaka još nekoliko puta tijekom njegova života. Nedugo nakon što je na obalama January River jedan život spašen - drugi nestaje, a tada završava i jedno djetinjstvo u Greenfiledu.

Svjetla velegrada

Načini na koje se nosimo s osobnim tragedijama različiti su, ali svi kao da zahtijevaju neki novi početak. Pripovjedač progovara i o tome da se u takvim trenucima pronalaze dijelovi osobnosti za koje se nije ni slutilo da postoje, a u budućnosti će imati značajna utjecaja na naš život. Nakon što je dječaka suočio sa smrću dvojice najboljih prijatelja, pružio mu utjehu u jednom novom svijetu – svijetu književnosti, on mu otvara put za odlazak iz rodnog mjesta i početak novog života. Time kao da započinje drugi dio romana u kojem se pitomom Greenfieldu suprotstavlja naizgled hladniji svijet New Yorka. Svijet u kojem vlada užurbanost, ali isto tako i obilje mogućnosti. U njemu protagonist počinje graditi novi život, pronalazi posao u vegetarijanskom restoranu, a zatim, neočekivano, ostvaruje i karijeru književnika. New York je također mjesto za romansu koja je čitatelju približena kroz snažnu i toplu ljubavnu priču, ujedno i najdojmljiviju okosnicu drugog dijela romana. Njome autor poručuje da u svijetu žurbe i sve hladnijih međuljudskih odnosa ima mjesta i za toplinu te snažne i iskrene ljubavi koje mijenjaju živote i zbog kojih sve drugo ima smisla. No autor ponovno suočava glavnog lika s gubitkom voljenih osoba, ovoga puta možda i najvećim.

Glavni junaci Bernarda Jana u ovom kratkom romanu jednostavni su i nadasve dojmljivi likovi. Zaljubljenici u prirodu, u vodu, u brodove, u ljudsku toplinu, zaljubljenici u život. Njihovi se životi bez predaha vrte u kolu sreće, od ljubavi do smrti i ponovno ispočetka. Kažu da je voda presnažan element da bismo je iz njenoga prirodnog okruženja mogli prenijeti u svoj prostor. No zato u njega možemo unijeti *January River*, prisjetiti se djetinjstva i ponovno osnažiti. z

cmyk

Dvije priče

Ivan Potić

Buka i strijes

- Jebo ijekavicu! - povikao je Njarko Sitar Prepodob, jedan od marginalaca sa velikim mudima, poslednji urbani lik u selu. Odlučio je da gaji konoplju i gljive ludare, nosio veliki slameni šešir i hodao go i bos po selu, čak i u novembru. Sreo sam ispred konjušnice, gde je obično sakupljao potkovice i popunjavao tikete.

- Njarko - rekao sam - Nisam spavao već tri dana. Stalno buše u mom komšiluku, burgijaju, lupaju... Baba i deda se svađaju u stanu do mog, a Nebojša odozdo pušta death-metal po ceo dan. Ja sam introvert sa pojačanim neuroticizmom, kao i ti, znaš da mi je teško da zaspim...

- Ja nisam introvert - rekao je Njarko. - Pervert, možda... Delinkvent - gotovo izvesno. Ali, umem bar da se opustim. I boli me drvo za V srpski ustanak. Ja sam ti, burazeru, skapirao kako ovde stoje stvari.

- Pa čekaj, nije valjda da je konzumiranje tih trava jedini izlaz. A istočnjačka meditacija? A zagledanje u sopstvenu dušu, bičevanje i post? A sedenje u pećini u društvu slepih miševa i srpskih akademika?

- Ma, nije to jedini izlaz. Možeš da zagnjuriš glavu u onu septičku jamu i da ti bude bolje. Moraš da se isključiš.

- Kako bre da se isključim - rekao sam. - Kako se to radi?

- Bleneš u jednu tačku i ne trepćeš. Kad ti postane toplo u slepoočnicama, lupiš se u čelo tri puta otvorenom šakom.

- I to je to.

- Ma nije. Posle toga treba da popiješ litar alkoholnog pića naiskap. Možeš u alkohol i da umačeš hleb. Tek posle toga, bićeš stvarno sposoban da ne reaguješ na uticaje iz spoljnog sveta.

- Ali, Njarko - rekao sam - Ja ne želim da postanem kamen, meni je samo potreban tajm-aut od stvarnosti.

- Aha - rekao je Njarko. Onda korov, gljive i zemni gas. Mada, ne bih ti to preporučio. To je za ekstroverte.

- Imaš li neki čep za uši viška? - upitao sam.

- Imam smrdljivu čarapu. Hoćeš?

- Imam i ja smrdljivu, šta će mi. Čepići su mali, fini, od sunđera.

- I čarapa je mala, fina, od sundjera.

- Možda može potkovica da se nagura u uvo - rekoh. - Daj da probam.

Prodavačica u Maksiju me je čudno gledala. Potkovica mi je virila iz uva, ali uprkos tome, jasno sam čuo veliki hit Van Morisona *Crazy Love*. Kupio sam tunjevinu, šampinjone, veliku plastičnu lutku, knjigu o Žućku, pelene, mašinku, gumene metke i 300 grama parizera.

Kad sam došao kući, video sam kako su mi burgije plafon pretvorile u švajcarski sir. Veliki kran sa betonskim pločama stajao je nasred kuhinje, a oko njega je nekoliko monaha klečalo.

- Bog je ljubav - govorili su tiho.

Posle toga je izvesno vreme bilo mirno. Čekao sam da kap vode sa slavine, koja je inače neprestano curila, padne i izazove eksploziju.

- Čini mi se da beba plače - reče mi monah sa plavim očima.

Izvadio sam potkovicu iz ušiju i oteturao se do sobe. Tamo, u sobi, čekalo me je iznenađenje.

Grupa uniformisanih ljudi okružila je kolevku. Neki su držali zvečke, neki pravili smešne face, neki izbuljeni plazili jezike i ispuštali zvuke.

Shvatio sam da će mi tako biti do kraja života, da neće biti mira i spokoja u ovoj našoj košnici, da ne živim na pustom ostrvu i da je nemoguće biti izolovan sve vreme.

Pozvao sam ih u kuhinju, isekao im tortu i počeo da se ponašam onako kako društvene konvencije nalažu. Možda su oni ljudi oko kolevke bili sve što mi je u životu ostalo. Možda je neophodno da ih zavolim, makar mi se betonske ploče srušile na glavu.

- Najmiliji moji! - rekao sam. - 3 287 256 decibela ne mogu nam ništa!

Monasi su u međuvremenu pojeli tortu, ustali sa poda i otišli. Dakle, kome je do tišine, treba da ode u manastir. Pomislio sam na Njarka, koji je poslednji rođendan slavio pre tridesetak godina, u vreme dok ekstazi još nije bio izmišljen. U glavi sam stvorio njegov lik, *njegove dobre, tužne oči, široki nos i rupicu na bradi*. Da je tu sigurno bi mi rekao da pustim burgije i čekić u svoje srce, da iskuliram, da je život samo kratrkotrajni bljesak i šum.

Eh, Njarko, Njarko, lako je tebi. Treba talenta za sreću.

Ivan Potić, rođen 1972. godine u Zaječaru, osnovnu školu i gimnaziju završio je u rodnom gradu. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu, odsjek Povijest umjetnosti. Autor je tri prozna djela – knjiga kratkih priča *Vratolomije* (2003), u izdanju Matice srpske iz Novog Sada i *To što je stvorilo čoveka* (2005), u izdanju Filipa Višnjića iz Beograda, koja je u godišnjem pregledu Vase Pavkovića u listu *Danas* (decembar 2005) uvrštena u deset najboljih pripovjedačkih knjiga u toj godini, a treća mu se prozna knjiga pojavila u maju u izdanju Književnog društva Sveti Sava. Priče i poeziju objavljivao je u brojnim srpskim časopisima. Prevođen na poljski jezik. Autor songa za zaječarsku Gitarijadu, dobitnik Politikine nagrade za najperspektivniji bend 1991. godine. Autor mnogih kataloga, organizator izložbi, jedan od osnivača festivala alternativne kulture Zalet. Radio honorarno kao novinar (019) i kao radio-voditelj. Pjevač je *Slam*a. Trenutačno je zaposlen u Istorijskom arhivu Timočka krajina kao bibliotekar.

Marinu Abramović za predsednika

Opaki virus geopolitičkog pseudo-angažmana uvukao mi se u guzicu i ne da mi mira. Tu, u sadejstvu sa otužnim ukusom progutanih reči, čini raznorazna zlodela. U guzici već žive bakterije i nije ni čudo što mi je crevna flora narušena. A i pun mi je kurac političara, izbora i strateških pravaca kojima ćemo posle izbora krenuti. Koliko mogu da vidim, zemlja se otvorila. Kažu da postavljaju cevi, ali ja sumnjam.

U jednoj od takvih rupa performans izvodi moj drug Dragoljub. Performans se sastoji u tome što pokušava da od prolaznika izmoli uže, istovremeno izvikujući parole socijalizma. Tu u kanalu je već nekoliko dana. Vidno smršao, izbuljenih očiju, ne da svoj umetnički integritet i ljudsko dostojanstvo.

- Ne vredi, Dragoljube - kažem mu. - Nema više onih koji razumeju tvoj sofisticirani umetnički čin. Ovi šakojadići gutaju igrani program RTS-a, travestije sa Pinka i "grupni seks" sa B92 i FOX-a. Zemlja nam se pretvorila u svinjac. Kome se dokazuješ?

- "Marinu Abramović za predsednika!" - razdrao se Dragoljub. - "Rašu za premijera!" - "Dole Habsburgovci!" Nažalost, glas mu je bio slabašan, a poruke nisu ništa značile glasačkom telu. A glasačko telo samo je amorfna masa, rulja koja može da se homogenizuje zapaljivim govorima političkih lidera, ogrezlih u porocima svake vrste. Jedan od njih je stajao na bageru, nekoliko metara dalje i mahao rukama.

- Ja sam kralj guštera! - vikao je, i izgleda da je to delovalo na masu. - Ne daju nam da pečemo vola na centru! - ponavljao je svoju mantru. - Ne daju nam da pečemo vola na centru - čulo se iz mase.

Masa je zatim grunula u školu i od nje napravila kafanu. Rupe na asfaltu su se potom grupisale i napravile jednu veliku rupu. Dragoljub je bio sve zabrinutiji, kako za izvođače kulturnih radova, tako i za putare, konzumente kulture i svoju babu, koja je već dvaput lomila nogu zbog lošeg asfalta.

- Ja ću ti baciti uže - rekao sam Dragoljubu. - Proći će i njihovo.

- Majku im jebem - rekao je Dragoljub i zavezao uže oko pojasa. Primetio sam da je u utrobi zemlje bio vrlo kreativan. Urezani pentagrami oko pupka, slepljeni kapci, plavi prstenovi od psećih ogrlica oko vrata, tetovaže pelagonijskih muflona na podlakticama...

Posle smo u školi pili grejanu rakiju i evocirali uspomene: paljenje Rajhstaga, paljenje Skupštine, paljenje Rima, paljenje strnjike pored puta za Staru planinu... Dragoljub je bio vidno uznemiren. Bio je školovani glumac i talentovani likovni umetnik. Nije mu bilo svejedno što su mu pozorište zatvorili, a nijednu svoju sliku nije uspeo da proda još od 1899. godine.

Dok smo pili, povremeno smo bacali pogled na rupu pod našim nogama. Dizali smo noge na šamlice, za svaki slučaj. Kad je došlo vreme da odemo kući da se izbljujemo, više nije ni bilo ulice, samo jedna velika rupa ispred kafane. Iz nje su dolazili glasovi koje smo prepoznavali: glas onog političara, glas Dragoljubove babe, glas Stjuarta Litla, Lajkin lavež, čak i moj glas iz srednjoškolskih dana. Dragoljub mi reče da je ovo kraj performansa.

- Pazi, kad bi iko od ovih koji će nas nadživeti imao mozak, mogao bi da kaže kako je ova fina metaforičnost našeg propadanja zaista predstavljena na jedan rafinirani, poetski način. Znaš, čini mi se da reči uvek naruše svečanu tišinu propadanja.Zbog toga ja idem kući, a ti izmi ovaj konopac i upotrebi ga na najbolji mogući način.

Dragoljub je zakoračio ka rupi. Dok je propadao, razmišljao sam o tome koliko je ovakvih divnih, dragocenih osoba nestalo poslednjih godina. Želeo sam da da verujem da je njihovo nestajanje deo njihovog performansa, ili naprosto posledica rasedanja tla.

- Ne daju nam da pečemo vola - čulo se iz rupe, dok sam obmotavao uže oko struka i na glavu stavljao šlem.

cmyk

Aspekti arhetipa

Verena Kast

Verena Kast, profesorica psihologije na Sveučilištu u Zürichu, pokazuje da se pod "konsteliranjem arhetipova" misli da je neki određeni arhetip postao značajan za naš život te da ga je moguće doživjeti u snovima i konstelacijama kompleksa, da isti upravlja našim interesima i odnosima, kao i da možda u određenoj mjeri utječe i na materiju

Ernst Bloch bio je jedan od najvećih Jungovih kritičara čija se kritika ponajviše odnosi na pojam arhetipa. U svojoj knjizi *Das Prinzip Hoffnung* (*Princip nada*) omalovažio je Jungovo učenje koje je argumentirao nepravedno i nevjerojatno emocionalno, uzrujavajući se i dvadeset godina nakon Jungove smrti zbog tog "ciriškog heretika". A tako se omalovažava samo netko kome smo bliski.

Blochova kritika Jungove teorije arhetipova

Blochovi su prigovori sljedeći: arhetip je nešto ultrakonzervativno i užasno regresivno, čovječanstvo se na taj način uopće ne bi moglo razvijati niti bi moglo doći do ikakvih političkih promjena, a potom dodaje da je Jung potpuno pogrešno shvatio arhetip vidjevši u njemu svekolik utopijski potencijal i fantaziju koja bi mogla izmijeniti budućnost. Pritom je govorio o "arhetipski začahurenoj nadi". Bloch je, prema tome, izdvojio onaj arhetip na koji, dakako, nailazimo u Junga, naime da ljudi vazda ostaju isti – i to milijunima godina – dok je onaj drugi prema kojemu iz tog duševnog uzroka proizlazi i kreativni impuls koji je strukturalno određen arhetipom previdio, odnosno reklamirao za sebe. Jung na različitim mjestima govori o tome da nesvjesno nije samo "historijska danost već i da generira kreativni impuls" (Jung, *Die Struktur der Seele*, Sabrana djela 8 § 339). Nadalje govori o tome da se stvaralački proces sastoji od "nesvjesne revitalizacije arhetipa, kao i razvoja i uobličenja istoga sve do dovršenog djela", s time da je "uobličenje praiskonske slike (…) takoreći prijevod na jezik sadašnjosti" (Jung, *Analytische Psychologie und dichterisches Kunstwerk*, Sabrana djela 15 § 130). Prema njemu se reaktualiziraju upravo oni arhetipovi koji najviše nedostaju duhu vremena te ih se interpretira u duhu tog vremena, dakle da se tom duhu vremena moraju pridodati oni elementi koji su bili zanemareni. Prema mojoj procjeni, Blochova nedopustiva kritika ipak je važna jer se Jungovoj psihologiji poriče stanovita politička relevantnost. Takvo pomanjkanje političke relevantnosti, ukoliko se još nije pokazala na djelu, ne bi se smjelo dovoditi u vezu s arhetipom koliko sa sklonošću da se vanjski svijet, politički svijet i njegovi interesi shvaćaju manje važnim od onoga unutarnjega te da je proces individuacije, s jedne strane, istina, unutarnji proces integracije, dok je s druge strane također proces vanjskih odnosa. Upravo ako je točno da se arhetipske konstelacije mogu strukturirati u smislu samoregulacije, trebalo bi biti moguće objediniti arhetipske slike različitih ljudi koje su aktualno konstelirane ne bi li se pristupilo temi kao što je, primjerice, "ugrožena priroda". Arhetipske konstelacije, prema mome iskustvu, strukturiraju se samo onda ako smo u intenzivnom odnosu s nekim čovjekom, stvari ili nekom vrstom ugroženosti. Kao strukturalni elementi kolektivnog nesvjesnoga arhetipovi su dinamični te preko osobnih kompleksa u vidu sadržaja individualnog nesvjesnoga dopiru u našu svijest kao simboli. Stalno se postavlja pitanje ne može li se između individualnog nesvjesnoga i onoga kolektivnoga zamisliti ništa drugo. Leopold Szondi je govorio o obiteljskom nesvjesnome, a Erich Fromm postulirao je društveno nesvjesno; te bi se pojmove lako moglo uvrstiti u Jungovu psihologiju, tim više što je Jung u studijama dijagnostičkih asocijacija govorio o takozvanim "obiteljskim kompleksima", dakle implicitno o obiteljskom nesvjesnome. Mislim da je tipično da postoje kompleksi koji pogađaju cijelo društvo, odnosno barem jedan naraštaj. Tako, primjerice, imamo dojam da "šezdesetosmaši" ukazuju na sasvim određenu kolektivnu konstelaciju kompleksa koja ih je motivirala na djelovanje. Ili također možemo utvrditi da se trenutno mnogo radi na takozvanom kompleksu majke, što, prema mome iskustvu, nema veze samo s time da ljudi uglavnom imaju loša iskustva unutar iskustvene domene "majke". Pitamo li ih osobno, nerijetko se zna ispostaviti da su imali sasvim dobre majke. Prema tome, moguće je da je kompleks koji se odnosi na majku kolektivno problematičan, a u kolektivu svi sudjelujemo. Ako bismo htjeli uvesti pojam društvenog nesvjesnog, tada to ne bismo trebali napraviti samo s obzirom na ono što je potisnuto i što se loše tretiralo, već svakako i u smislu da nešto novo želi izaći na svjetlost dana, da se želi integrirati u svijest, kao što je to, primjerice, trenutačno slučaj s pozitivnim aspektom arhetipa majke.

Arhetipska konstelacija i odnosi

Postavlja se pitanje kada su arhetipske konstelacije spoznatljive. Budući da se kriju iza naših kompleksa, bile bi spoznatljive u svim onim situacijama u kojima se konsteliraju i kompleksi, iako bi tada bile u pozadini. U tom kontekstu Jung često govori o regulativnom karakteru konstelacije arhetipova, kao i da se konsteliraju kada se svijest odviše udalji od svojih temelja. Iz iskustva bih rekla da se arhetipske konstelacije nerijetko konsteliraju u nekom odnosu.

Razvojnopsihološki, kod ovoga koncepta također valja pretpostaviti da se arhetip majke i oca reaktivira kroz odnose prema majci i ocu te da je obojen onom emocijom kojom su se te osobe pretežno doživljavale. S druge strane, također valja misliti i na to da se takvom aktivacijom arhetipova individualni roditelji, otkada je čovječanstva, preopterećuju zahtjevima koje postavljaju ti arhetipovi. Moguće je da postoje spontane arhetipske konstelacije koje su primjerene kreativnoj dimenziji arhetipa, iako se takve arhetipske konstelacije reaktiviraju kroz odnos prema nekom drugom čovjeku. Pritom je svaki put potreban određen stav svijesti koji je, kako mi se čini, vrlo točno izražen u slici čovjeka u bajkama. Junaci i junakinje iz bajki ponajprije uvijek čine ono što je u njihovoj moći (nakon nekoliko propalih pokušaja). Svojom Ja-sviješću, dakle, nastoje prevladati teškoće koje su im se ispriječile na putu i preuzimaju odgovornost, koliko je to moguće, što će reći da pokušavaju djelovati autonomno. Tada nastupa trenutak kada si moraju priznati da više ne znaju dalje, da su došli do kraja. U takvim situacijama nerijetko znaju zaspati i/ili usnuti san, ili ih pak sljedećega dana pronalazi netko tko ih vodi na poprište narednog događaja. I tu je iznova razvidan model stvaralačkoga procesa. Taj se stav nazire i u Junga kada kaže da postoje problemi koji se vlastitim snagama ne mogu riješiti te da je takvo priznanje preduvjet za nastanak kompenzacijske reakcije kolektivnog nesvjesnog (Jung, *Über die Archetypen des kollektiven Unbewußten*, Sabrana djela 9 I § 44f). Put koji se predlaže jest sljedeći: najprije valja iscrpsti vlastite Ja-aktivnosti, nakon čega se mora pričekati da nam se ukaže kakva dobra ideja, čovjek koji nam može pomoći ili emocija koja nas iznova ispunjava nadom. Tko je odrastao s ljudima koji su mu kao djetetu jednoć dopustili da se iskuša, ali koji su također vidjeli kada je situacija nadmašivala njegove snage i priskakali mu u pomoć, taj se mnogo lakše može pouzdati u

Mislim da je tipično da postoje kompleksi koji pogađaju cijelo društvo, odnosno barem jedan naraštaj. Tako, primjerice, imamo dojam da "šezdesetosmaši" ukazuju na sasvim određenu kolektivnu konstelaciju kompleksa koja ih je motivirala na djelovanje

to da će se za njega u svijetu uvijek naći nešto dobro. Štoviše, čak su uvjereni da na to imaju pravo, tako da se vrlo često i dogodi ono što očekuju. Ljudi koji su u svome životu uvijek morali sve raditi sâmi trebaju mnogo povjerenja da si dopuste iskustva u kojima i njih može nešto dopasti. Ako ih to i dopadne i oni to primijete, tada je to za njih od presudnog značaja. Takvi ljudi tek iz odnosa s ljudima doživljavaju bazično povjerenje koje je potrebno da bi se mogli otvoriti arhetipskim slikama.

Debele majke s "pregačama"…

Primjer za doživljaj arhetipske konstelacije: Osamnaestogodišnja djevojka imala je loša iskustva s majkom: njezina biološka majka nije je htjela uza se i najprije ju je poslala jednoj baki, a potom i drugoj, da bi joj naknadno našli zamjensku majku. Išla je, dakle, od nemila do nedraga, i kada se konačno sa šest godina integrirala u jednoj obitelji u kojoj se dobro osjećala, majka ju je uzela k sebi jer se bila udala. Nakon toga je njezin život išao tijekom koji je karakterizirala borba. Djevojka s osamnaest godina dolazi na terapiju jer ju je strah da će zlostavljati svoje izvanbračno dijete. Njezin je životni osjećaj sljedeći: nitko me neće, svatko me tjera od sebe, ja sam nitko i ništa ne znam, no pokazat ću ja vama i uništiti vas kao što ste i vi mene. Njezini prvi snovi obilježeni su majčinskim likovima koje naziva vješticama: likovi koji je zatvaraju u tamnicu i hrane otrovanom hranom. Takav arhetipski obojen aspekt kompleksa majke "vještice" prenosi i na mene. Jednom mi je rekla: "Vi ste najveća vještica koja postoji; sada ste prema meni fini, ali ćete me prvom prilikom otjerati od sebe, kao i ostali". Moje razumijevanje da s takvom životnom pričom i mora razmišljati i osjećati na takav način nije bilo od velike pomoći. Naša se borba nastavila tijekom sljedećih godinu i pol. Često sam imala nagon da je otjeram. No s vremenom sam se navikla na tu vrstu borbe pa smo se već počele i prijateljski sukobljavati, što se odrazilo u njezinim snovima u kojima su se počeli pojavljivati novi ženski likovi: debele majke s "pregačama" i povezanih kosā koje zajedno s njom kuhaju. Njezin komentar na to bio je: "Što da radim sa svim tim starudijama koje su pohranjene u mojoj duši?" Dotakla sam se tog osjećaja koji je bio izrazito ambivalentan – s jedne joj je strane bilo vrlo ugodno među tim majčinskim likovima, dok je s druge imala dojam da bi mogla izgubiti svu svoju autonomiju. Za mene je to bio znak da je došlo do konstelacije arhetipa majke u njegovu njegujućem i pozitivnom aspektu, za razliku od onoga otrovnog aspekta otprije. To bi značilo da je u stanju biti bolja majka prema sebi i svome djetetu, da na cijeli svijet više ne gleda kao na majku-trovačicu od koje se mora braniti te da joj je stoga potrebno adekvatno manje obrane. To je ono u što se u bîti i pouzdajemo: spozna li se i emotivno shvati problematična slika koja je izražena kompleksom, već je zapravo riječ o iskustvu zaštite, onoga dopuštajućeg, dakle pozitivno majčinskoga u nekom odnosu, tako da se može evocirati pozitivan aspekt arhetipa majke. U snovima te žene nastavili su se pojavljivati najrazličitiji majčinski likovi. Isprva je ona sâma u položaju djeteta. U tim se snovima oslobađa svojih majki, ali s njima ostaje u prijateljskoj vezi, dok izvanjski spoznaje da se razvija u ženu koja je bitno više majčinska, i to ne samo u odnosu prema sebi, nego i prema svome djetetu. Iz iskustva bih rekla da se otvorenost za arhetipsku sferu nerijetko ostvaruje u odnosima u kojima je povjerenje moguće, ali i u onima u kojima se aktivira povjerenje u vlastite snage. Iz tog primjera također je vidljivo da su likovi koji se pritom aktiviraju sve manje okarakterizirani prvobitnim kompleksom i da sve više odgovaraju općeljudskim mogućnostima koje su tom čovjeku dostupne u svijetu svakodnevice i stoje mu na raspolaganju. To, međutim, ne znači da će ta prvobitna kompleksna domena jednostavno nestati, već je sada u taj kompleksni doživljaj uključeno i iskustvo da postoje i druga iskustva koja su suprotna onima kompleksa. Doživljaj arhetipskih konstelacija ne donosi samo jednostavna, konkretna rješenja naših problema, već je mnogo češće riječ o promjeni bazičnoga emocionalnog raspoloženja koje potom Ja toga čovjeka stavlja u položaj da pristupi problemima koji mu predstoje. (…)

Napomene o sinkronicitetu

U kontekstu arhetipova koriste se izrazi poput "konsteliranja arhetipova". Time se misli da je neki određeni arhetip postao značajan za naš život te da ga je moguće doživjeti u snovima i konstelacijama kompleksa, da isti upravlja našim interesima i odnosima, kao i da možda u određenoj mjeri utječe i na materiju. Kod arhetipskih konstelacija uvijek imamo posla s energetskim poljima koja se izražavaju putem emocijā, ali i s poljima značenja koja su s time povezana. Prizovemo li u sjećanje važne životne situacije, obično uočavamo da se "sve poklapalo", da određeni događaji kojima smo se nadali uopće nisu mogli nastupiti jer cijela konstelacija za to nije bila podobna, zato što je život bio pod nekim drugim predznakom. Imamo osjećaj da bismo mogli opisati ono doživljajno polje ili polje događaja koje je u sebi usuglašeno. Čak i ako kao terapeuti smijemo prisustvovati životnim procesima koji se odnose na nekog čovjeka, fascinantno je koliko je život jasan ako se odnosi na neku temu, kao primjerice temu "preokreta", te koliko je čovjeku koji se nalazi u takvoj situaciji teško suprotstaviti se tome. Konstelacije se mogu doživjeti i na drukčiji način: naprimjer, netko mora ići na neku proslavu na koju apsolutno ne želi ići. No budući da mora ići, nema dovoljno dobrih razloga da otkaže. Takva je situacija izuzetno ambivalentna i emocionalno nabijena. Čovjek sjeda u automobil, no vozilo se ne želi pokrenuti. Sad dolazi još gore! Nailazi prijatelj, koji se zagledava u motor, no ne pronalazi kvar. Sada stvarno moramo otkazati, i to napola sretni, napola s grižnjom savjesti. Da bi došlo do kulminacije te situacije, nailazi još netko tko se zagleda u motor i upita: "Pa zar niste primijetili da je ovaj spoj neispravan?" Teško da za takvo što postoji uvjerljivo kauzalno objašnjenje. Riječ je o tome da su se poklopile dvije stvari čije podudaranje nije uzročno objašnjivo. Zašto bi automobil trebao znati da ga čovjek upravo sada ne želi voziti i da mu k tome još čini uslugu da prestaje funkcionirati u pravome trenutku? Tu nailazimo na područje koje je teško pojmiti i prosuditi. Riječ je o fenomenima sinkroniciteta. Jung pod sinkronicitetom shvaća vremensku koincidenciju dvaju ili više događaja koji se kauzalno odnose jedan prema drugome i čiji je sadržaj smisla moguće usporediti. Citiram: "Fenomen sinkroniciteta sastoji se od dvaju čimbenika: 1. *Nesvjesna slika izravno* (doslovce) *ili neizravno* (putem simbola ili nagovještaja) *dopire do svijesti u vidu sna, zamisli ili slutnje*. 2. *S tim sadržajem koincidira objektivno stanje stvari*" (Jung, *Synchronizität als ein Prinzip akausaler Zusammenhänge*, Sabrana djela 8 § 858). U slučaju automobila nesvjesna bi slika koja dopire do svijesti bila želja da se ne izlažemo tome iskustvu, poradi čega je stalno potiskujemo (što pak potiče ambivalentnost), dok bi objektivno stanje stvari bio automobil koji ne možemo pokrenuti. O sinkronicitetu Jung govori i kada različiti ljudi na različitim mjestima sanjaju slične snove. Pritom govori o sinkronicitetu, a ne o sinkronizmu zato što se te situacije događaju istodobno, kao i da ih karakterizira jednak smisleni sadržaj. Dakle, pored kauzalne uređenosti, Jung postulira i akauzalni red. (…) Arhetipske strukture kod sinkroniciteta ne samo što konsteliraju vlastitu psihu i tijelo, već u određenoj mjeri utječu i na naše materijalno okruženje. Jungu se uvijek stavljalo na teret i predbacivalo takvo poimanje sinkroniciteta koje, međutim, ima dugu filozofsku tradiciju koju je on uvrstio u psihologiju. Tu tradiciju ovdje ne mogu opsežnije potkrijepiti, no ipak želim navesti nekoliko odrednicā.

Kineska misao i sinkronicitet

Kineskoj misli znano je razmišljanje u sinkronicitetima. Nama, zapadnjacima, važnije su pojedinosti, dok za istočnjački duh pojedinosti zapravo tek nadopunjuju cjelokupnu sliku. Drevna kineska knjiga proricanja, *I Ching*, povezana je sa sinkronicitetom. Radi se o tome da naše unutarnje stanje korespondira s načinom na koji u određenim emocionalnim situacijama bacamo novčiće ili izvlačimo štapiće stolisnika. Kineska misao za koju je *I Ching* primjeran ne pita samo što valja učiniti sada, već i u kojemu se životnom kontekstu nalazi naše djelovanje. Ovisno o tome u kojem se životnom kontekstu nalazi, naše se djelovanje drukčije prosuđuje. Prema tome, kineska misao propituje način na koji trenutno djeluje arhetipska struktura te kako donijeti životne odluke eda bismo živjeli u skladu s tom arhetipskom strukturom, a ne protiv nje. To je i razlog zašto u terapeutskom procesu želimo osvijestiti konstelirane arhetipske strukture, ne bismo li tako išli zajedno sa strujom života, a ne protiv nje. Iskustvo pokazuje da u pravilu, izuzev u velikim krizama i životnim prekretnicama, istodobno djeluju mnogi različiti arhetipovi, dakle da uopće nije tako jednostavno prilagoditi se struji života. (…) O sinkronicitetima se nije promišljalo samo u drevnoj Kini. Otprilike 300. godine prije Krista Hipokrat je govorio o simpatiji svih stvari, o tome da sve stvari zajedno čine jednu cjelinu te da reakcija jednoga dijela utječe na cjelinu. Hipokrat je, dakle, formulirao temelje moderne teorije sistema. Plotin je preuzeo tu misao, a Avicenna, koji je živio od 980. do otprilike 1040. i napisao temelje medicinske nastave, formulirao je tezu da ljudska duša ima određenu snagu pomoću koje je u stanju promijeniti i materijalne stvari, i to onda kada je obuzeta snažnim ekscesom ljubavi ili mržnje, dakle žestokim emocijama. Iz toga je također jasno zašto se sinkronicitet promatra Argusovim očima. Jer kada takvim ekscesom ljubavi ili mržnje ili nečega sličnog uspijemo mijenjati i djelovati na stvari, onda je to magija. Iz ideje sinkroniciteta bi se, dakle, također dalo objasniti zašto su magijske prakse moguće. U alkemiji se razmišljalo na sličan način, što je također jedan od razloga zašto se Jung koristio alkemističkim tekstovima za objašnjavanje svojih ideja. Sinkronističko razmišljanje počiva na pretpostavci da psiha i materija ne samo što nisu usporedive već da možda posjeduju karakteristike jednog te istoga postojanja. U svojoj knjizi *Wendezeit* (*Prekretnica*) Fritjof Capra relativno suhoparno kaže da se sinkronicitetom misli na akauzalne veze između simboličkih psihičkih slika i događaja vanjske stvarnosti. Da je, prema tome, riječ o akauzalnoj uređenosti duha i materije, čini se da danas, trideset godina nakon što ju je postulirao Jung, potkrepljuje više fizikalnih teorija. Fizičari razlikuju kauzalna i akauzalna uređenja, koja nazivaju lokalnima i nelokalnima. "Istodobno se u sve većoj mjeri strukture materije i one duha shvaćaju kao suprotne strane ogledala" (Fritjof Capra, *Wendezeit,* Scherz, Bern, München 1983, str. 404) Capra također nije osvijestio da je ta vrst razmišljanja u sinkronicitetima koje je preuzeo Jung prastara. U tom kontekstu, Leibnitz (1646 – 1716) sa svojom *preetabliranom harmonijom* valjda je bio jedan od najpoznatijih Jungovih preteča. Suprotstavio se Geulincxu, koji je postulirao da su svijet duha i onaj tijela potpuno odvojeni, poput dva sata koje Bog povremeno navija i dovodi u suglasje, poradi čega slovi kao zastupnik okazionalizma. Leibnitz tomu prigovara tvrdeći da oba sata idu svojim tokom, ali da su načinjena takvim velikim umijećem i umješnošću da možemo biti sigurni u njihovu podudarnost, što čini i zakon o preetabliranoj harmoniji: tijelo i duša slijede vlastite zakone iako se ipak međusobno poklapaju jer su predstavnici jednoga univerzuma. Duša reprezentira univerzum jednako kao i tijelo. Prema Leibnitzu bi, dakle, doživljaj sinkroniciteta uvijek bio moguć. Jung ga postulira samo u iznimnim slučajevima, upravo onda kada se doživljava neka posebna arhetipska konstelacija. Meni to nije baš uvjerljivo, i to stoga što su arhetipovi u stanovitom smislu uvijek konstelirani. Dakako da postoje situacije koje su povezane sa smrću, ljubavi, prekretnicama itd. u kojima se arhetipske konstelacije znatno jasnije doživljavaju negoli u mirnijim vremenima kada se gomilaju i doživljaji sinkroniciteta. Mišljenja sam, međutim, da se isti uočavaju samo kada je riječ o ekstremnim situacijama. Pored kauzalnoga reda, koji itekako postoji, kao posljedicu Jungova načina razmišljanja valjalo bi postulirati i akauzalan red. Što sinkronistički način razmišljanja znači za Jungovu psihologiju? S jedne strane postoji objašnjenje za parapsihološke događaje koji se zbivaju u razdobljima snažnih emocija. Tu je zatim i objašnjenje poput onoga koje tumači funkcioniranje metoda proricanja kao što su, primjerice, Tarot ili *I Ching*: zašto su izvučene karte ili poredani štapići stolisnika s nama u vezi te zašto tvore površine za projiciranje naših nesvjesnih konstelacija. U terapiji sinkronicitet uvijek dolazi iza tumačenja na subjektivnoj i objektivnoj razini, prvenstveno međutim iza stava simbolizacije. Čovjek koji se sa svojim automobilom našao u zastoju mogao je razmišljati i na kauzalan način: u tom trenutku mnogo automobila kreće na isto mjesto pa je, prema tome, vjerojatnost zastoja relativno velika. Mogao bi, međutim, razmišljati i na sinkronistički način i upitati se što to njemu znači. Oba su pitanja opravdana. (…) Z

S njemačkoga prevela Daniela Tkalec. Ulomak poglavlja Aspekti arhetipa *iz knjige* Dinamika simbola – Osnove Jungove psihoterapije *(*Dynamik der Symbole – Grundlagen der Jungschen Psychotherapie*, Walter-Verlag, Zürich-Düsseldorf, 1999) Verene Kast, koja će uskoro biti objavljena u prijevodu Daniele Tkalec i u izdanju Scarabeus-naklade (urednik Drago Dolinar). Oprema teksta redakcijska.*

PONEDJELJKOM

Sportski prilog na osam stranica u boji

SPORT

UTORKOM

Prilog o kulturi na osam stranica u boji

Kultura

SRIJEDOM

Prilozi o gospodarstvu i multimediji, svaki na osam stranica u boji

Mmedia GOSPODARSTVO

ČETVRTKOM

Vanjskopolitički prilog na osam stranica u boji

HRVATSKA EUROPA&SVIJET

PETKOM

Najopsežniji program hrvatskih televizijskih postaja na 16 stranica u boji

RTV vodič

SUBOTOM

Vrhunac tjedna

7dana

UREDNIŠTVO - Telefon: 61 61 680 i 61 61 682 / Faks: 61 61 650 i 61 61 602 / E-mail: vjesnik@vjesnik.hr / MARKETING: Telefon: 61 61 709 / Faks: 61 61 709 / E-mail: marketing@vjesnik.hr

cmyk

Treći program Hrvatskog radija, od 5 – 18.2. 2009.

Treći program HR, četvrtak, 05.02.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST:Tjedan Pierrea Alberta Birota
06:06 U APOLONOVU OKRILJU: Linley, anonimni, Williams, Quilter, Binge
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 JUTARNJI KONCERT: Skrjabin, Faure, Suk, Grieg
09:30 RADIO ROMAN: Tomislav Zajec: "Soba za razbijanje"
09:55 IZ BAROKNIH ODAJA: Buonamente, Boismortuier, Bach
10:30 RIJEČI I RIJEČI
11:00 KLASIKA I OKO NJE: Filmska glazba Mauricea Jarrea; Dr.Živago i drugi filmovi
12:00 KULTURA DEMOKRACIJE: Branko Despot – Egoizam slobode
12:45 SLIČICE ALBUMA: Iz zbirke mazurki (Chopin, Strauss)
13:00 ELEKTROSFERA
13:30 OPERNI KONCERT: Mozart, Mascagni, Wagner, Giordano, Verdi, Tijardović
15:30 U SVIJETU OPERE: Puccinijeva obljetnica u Hrvatskoj (2.emisija)
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I NAJAVA PROGRAMA
16:03 KAZALIŠTARIJE
16:35 ŽIVOT GLAZBE: "Sa sjevera i s juga (Elgar, Delius, Novak)
18:00 RADIO DRAMA:Matko Sršen:"DARSA FARSA"
19:00 PJESMA ZVIJEZDAMA
19:30 MAJSTORSKI CIKLUS HRT: Izravni prijenos koncerta
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
22:03 ZVUKOPIS: Kazališna glazba Frana Đurovića (2): Dundo Maroje, Skup
22:30 POEZIJA NAGLAS: Bob Kaufman "Ovi dani i tjedni koji se ne mogu naći ni u jednom kalendaru"
23:00 PROBRANICE
23:25 OGLEDI I RASPRAVE: Ariella Fabrio: Elsa Morante-svjedok 20.stoljeća

Treći program HR, petak, 06.02.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST:Tjedan Pierrea Alberta Birota
06:06 U DUHU EPOHE: Corelli, Tartini, Bach, Handel
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 MUSICA MUNDANA: Lisinski, Krežma, Slavenski, Lhotka, Odak, Baranović
09:30 RADIO ROMAN: Tomislav Zajec: "Soba za razbijanje"
09:55 KONCERTANTNA NADMETANJA: Martinu, Papandopulo
10:30 žIVOT PROSTORA: Jean Louis Cohen – Makete i izložba arhitekture
11:00 PUTOVI HRVATSKE GLAZBE
13:00 PROJEKT: BROADCASTING: Viktor Misiano: "Mi i drugi"
13:30 SIMFONIJSKI KONCERT: Simfonijska glazba ruskih romantičara (Korsakov, Čajkovski, Borodin, Balakirev)
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I NAJAVA PROGRAMA
16:03 DOBA ZNANOSTI
16:35 ŽIVOT GLAZBE:Snimka koncerta održanog 22.09.2008. u dvorani Dvořak u Pragu, kao dio festivala PRAŠKA GLAZBENA JESEN
18:00 PORTRET UMJETNIKA U DRAMI
19:00 U HRAMU PJEVA
20:00 KLJUČEVI STOLJEĆA: EUROFEST
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
22:03 ARS ACUSTICA
22:30 SLIKA OD ZVUKA: Toni Meštrović – Continuum Continuus #4
23:00 EURO-JAZZ: Branimir Gazdik (1.)
23:25 DALEKI GLASOVI: Mark Tully: Indija na putu bez kraja, 2.dio: Delhi-indijsko (spo)razumijevanje

Treći program HR, subota, 07.02.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST:Tjedan Pierrea Alberta Birota
06:06 KODA OD SNA: Schubert, Brahms, Dvorak, Nielsen
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 JUTARNJI KONCERT: Satie, Alkan, Mozart, Jarnović, Schubert, Leonarda, Corbetta
09:30 BAŠTINA, MI I SVIJET:Dva spomenika ideološke poruke i njihova sudbina:Babilonski Toranj i spomenk Slobodi na Petrovoj gori (Vojin Bakić)
10:00 MILJENICE MALENIH MINUTA: Purcell
10:30 SKRIVENA STRANA DANA
11:00 PRO MUSICA: Mozart, Brahms, Dvorak, Lalo, Beethoven
13:00 FILMOSKOP
13:30 SOLO-TUTTI: Maurizio Poliini, klavir (Beethoven, Schumann, Chopin, Brahms)
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I NAJAVA PROGRAMA
16:03 BIBLIOVIZOR: Baretićev roman „Hotel Grand"; Sanja Lovrenčić „Martinove strune"; Antonija Novaković „Lako mu je biti lošija"
16:35 ŽIVOT GLAZBE:Blagoje Bersa
18:00 FORUM TREĆEG PROGRAMA: Vladimir Paar – Nepoznati Tesla
19:00 ANTOLOGIJA PRIPOVIJETKE: Guy De Maupassant: Snovi i magnetizam, novele
19:30 NA LAKU DOBU
20:00 OPERA NA TREĆEM - EBU OPERA: Hector Berlioz: Beatrice i Benedict - izravni prijenos
23:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
23:03 DJECA PONOĆI
23:25 ALTERNET: Max Brooks: Zombijevski svjetski rat; Jennifer Byrne: Moje osobno ime je naziv internetske stranice

Treći program HR, nedjelja, 08.02.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST:Tjedan Pierrea Alberta Birota
06:06 NADAHNUĆA: Mozart Gala
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 SAČUVANE GLAZBE: Svoje skladbe dirigira Darius Milhaud
09:30 NA OBZORIMA DUHOVNOSTI:Iz opusa Alexandra Zemlinskog i Antona Brucknera
10:30 GUBITAK SREDIŠTA: Hans Blumenberg: Metafora za cjelinu spoznatljivosti; Svijet knjiga i knjiga svijeta
11:00 PRO MUSICA: Jerusalem, Benda, Boccherini, CphE Bach, Dittersdorf
13:00 SATURNOVA DJECA: David Lodge: Brodolom moje Engleske; Toni Morrison: Moj američki san
13:30 SEDAM DANA GLAZBE
14:30 POSLIJEPODNE JEDNOG SKLADATELJA: Witold Lutoslawski-preminuo 8.2.1994.
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I NAJAVA PROGRAMA
16:03 INTERPRESS
16:35 ŽIVOT GLAZBE - RIJEČ JE GLAZBA JE RIJEČ: Hindemith: Marijin život
18:00 ZOOFON: Znalstvo i znalaštvo – Marjorie Garber
18:45 GLAZBENI INTERMEZZO: Granados, Moncayo
19:00 FONOARHIV: Iz produkcije Hrvatskoga radija - skladbe hrvatskih skladatelja iz 1963. i 1964.godine
20:00 MUSICA REDIVIVA:Reprodukcije koncerata sa djelima Claudija Monteverdija (2.):Proms - Krunidba Popeje,prolog i 1.čin opere
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
22:03 ITALSKE MUZE: Braća Alessandro i Benedetto Marcello (2)
22:30 ZNACI VREMENA: Besramnost
23:00 GLAZBENI ATLAS: Ciklus Svijet glasova žena: Cherifa
23:25 AVANT-POP: World's End Girlfriend

Treći program HR, ponedjeljak, 09.02.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST: Tjedan Friedricha Hölderlina
06:06 CONCERTO DA CAMERA: Ravel, Giuliani, Martin, Boccherini, Hoffmann, Salzedo
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 MATTINATA: Delius, Sibelius, Britten, Finzi, Grieg, Elgar
09:30 RADIO-ROMAN: Sunčana Škrinjarić: "Ispit zrelosti"
09:55 PARTITE ZA JUTRO: De la Barre, Aubert
10:30 RAZGOVOR S POVODOM
11:00 POZIV NA KONCERT: Wagner, Stravinski, Čajkovski, Musorgski, Ravel, Gershwin
13:00 EUROSTORIJE
13:30 DIRIGIRA MAESTRO: Andre Cluytens (Bizet, Beethoven, Roussel, Šostakovič, Lalo)
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I NAJAVA PROGRAMA
16:03 EPPUR SI MUOVE
16:35 ŽIVOT GLAZBE: Romantički naraštaj (Mendelssohn)
18:00 RADIO - IGRA: Petar Šegedin: "Misirana"
19:00 TRADICIJSKA GLAZBA
20:00 EUROPEUM - EURORADIO: Izravni prijenos iz Luxembourga - Joseph Haydn: Godišnja doba
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
22:03 VOX HUMANA
22:30 HRVATSKA PROZA: Josip Sanko Rabar: Zagrebačke razglednice, tri crtice
23:00 ART OF THE STATES
23:25 OGLEDI I RASPRAVE: Simone Weil: Razmišljanje o porijeklu hitlerizma, 1.dio

Treći program HR, utorak, 10.02.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST: Tjedan Friedricha Hölderlina
06:06 KLASIČNI KROJ: Haydn
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 JUTARNJI KONCERT: Nakon čitanja Byrona (Schumann, Čajkovski, Berlioz)
09:30 RADIO-ROMAN: Sunčana Škrinjarić: "Ispit zrelosti"
09:55 VOKALNA SUZVUČJA: Bruno Bjelinski - za velike i male
10:30 POD POVEĆALOM
11:00 PRO MUSICA - ODRAZI VREMENA: Strauss, Berlioz, Liszt, Rahmanjinov, Raff
13:00 POGLED U SUTRA
13:30 OPERNI KONCERT: Massenet, Rossini
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I NAJAVA PROGRAMA
16:03 TRIPTIH
16:35 ŽIVOT GLAZBE: Povijesne koncertne i studijske snimke HR
18:00 DOKUMENTARNA RADIO DRAMA: Aris Angelis: "Z armoniku v roč"
19:00 VRIJEME ZA JAZZ
20:00 OD PODIJA DO PODIJA: Reprodukcija koncerta
21:00 VEĆ SUTRA: Krajolici zvuka - Soundart: Thomas Gerwin: Nachtreise/ Noćno putovanje
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
22:03 VEČERNJE HARMONIJE: Debussy, Elgar, Čajkovski, Malats, Miller
22:30 DNEVNICI I PISMA: Philippe Le Guillou "Gospodin Graçq"
23:00 GLAS, NAJLJEPŠI INSTRUMENT: Peter Schreier, tenor (Schubert)
23:25 OGLEDI I RASPRAVE: Simone Weil: Razmišljanje o porijeklu hitlerizma, 2.dio

Treći program HR, srijeda, 11.02.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST: Tjedan Friedricha Hölderlina
06:06 JUTARNJE HARMONIJE: Dvorak, Schubert, Mendelssohn, Liszt, Schumann
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 UMIJEĆE JAZZA
09:30 RADIO ROMAN: Sunčana Škrinjarić: "Ispit zrelosti"
09:55 GLASOVIRSKA MAŠTANJA: Pijanist Vladimir Horowitz (Chopin, Schumann)
10:30 PITOMA MISAO: Andrew Samuels: "Jung i antisemitizam"
11:00 SVIJET GLAZBE
13:00 HRVATSKI IDENTITET: Erna Banić-Pajnić: Ficino i Grisogono u astrologiji i medicini
13:30 SA SVIH STRANA SVIJETA
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I NAJAVA PROGRAMA
16:03 DRUŠTVENI OBZOR: Nacionalni identitet, 1.dio
16:35 ŽIVOT GLAZBE: G.Rossini: Guillaume Tell
18:00 FANTASTIKA U RADIO DRAMI: Nives Madunić-Barišić: "Rasute stvari"
19:00 TUMAČI GLAZBE: Studio den Fruhen Musik (1) Carmina burana, trubaduri, truveri
20:00 IZLOG SADAŠNJICE: Huddersfeld Contemporary Music Festival 2008. (2)
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
22:03 NA RAZMEĐI STILOVA: Glazbena pretklasika
22:30 SVJETSKA PROZA: Robert Musil: Čovjek bez osobina
23:00 OPUSCULA MUSICA: Koncerti rane glazbe iz razmjene EBU
23:25 OGLEDI I RASPRAVE: Simone Weil: Razmišljanje o porijeklu hitlerizma, 3.dio

Treći program HR, četvrtak, 12.02.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST: Tjedan Friedricha Hölderlina
06:06 U APOLONOVU OKRILJU: Cossetto, Venosa, Banchieri, Gervaise, Cipra
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 JUTARNJI KONCERT: Sibelius, Goldmark, Borodin, Debussy
09:30 RADIO ROMAN: Sunčana Škrinjerić: "Ispit zrelosti"
09:55 IZ BAROKNIH ODAJA: Fux, Buxtehude, Bononcini
10:30 RIJEČI I RIJEČI
11:00 KLASIKA I OKO NJE: Pop hitovi u izvedbi Londonskog simfonijskog orkestra
12:00 EKONOMSKI GLOBUS
12:30 SLIČICE ALBUMA: Put oko svijeta na jedrima fantazije (Trad., Williams, Levy, Corea)
13:00 ELEKTROSFERA
13:30 OPERNI KONCERT: Verdi, Murosgski, Borodin, Glinka, Prokofjev, Gounod, Catalani, Verdi, Donizetti
15:30 U SVIJETU BALETA
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I NAJAVA PROGRAMA
16:03 KAZALIŠTARIJE
16:35 ŽIVOT GLAZBE: Prizori u glazbi (Glazunov, Sibelius, de Falla, Massenet)
18:00 RADIO DRAMA: Iris Supek: Vrlo kišna kišovita mrtva kraljica iz zrcala
19:00 PJESMA ZVIJEZDAMA (Berlioz, Musorgski, Mahler)
20:00 IZRAVNI PRIJENOS IZ SALONA OČIĆ
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
22:03 ZVUKOPIS: Kazališna glazba Frana Đurovića (3): Didona i Enej/Smrt u Veneciji
22:30 POEZIJA NAGLAS: Dubravko Detoni "Poguba višeznačnosti ili časovit zamah sreće"
23:00 PROBRANICE
23:25 OGLEDI I RASPRAVE: Terry Eagleton: Istina o Ircima

Treći program HR, petak, 13.02.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST: Tjedan Friedricha Hölderlina
06:06 U DUHU EPOHE: Haydn, Mozart, Stamitz, Beethoven
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 MUSICA MUNDANA: Sor, Guridi, Albeniz, Lalo
09:30 RADIO ROMAN: Sunčana Škrinjarić: "Ispit zrelosti"
09:55 KONCERTANTNA NADMETANJA: Janaček, Bjelinski
10:30 ŽIVOT PROSTORA: Arhitektura i mediji – Instaliranje prostora (Hari Rashid)
11:00 PUTOVI HRVATSKE GLAZBE
13:00 PROJEKT: BROADCASTING
13:30 SIMFONIJSKI KONCERT
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I NAJAVA PROGRAMA
16:03 DOBA ZNANOSTI
16:35 ŽIVOT GLAZBE: Europski glazbeni mozaik
18:00 RADIO ATELIER: Ivor Martinić: "Mirjana i ovi oko nje"
19:00 U HRAMU PJEVA
20:00 KLJUČEVI STOLJEĆA: EUROFEST
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
22:03 GLAZBA I OBRATNO
22:30 SLIKA OD ZVUKA
23:00 EURO-JAZZ: Branimir Gazdik (2.dio)
23:25 DALEKI GLASOVI: Mark Tully: Indija na putu bez kraja, 3.dio: Khajuraho-senzualno i sveto

Treći program HR, subota, 14.02.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni progr am BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST: Tjedan Friedricha Hölderlina
06:06 KODA OD SNA
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 JUTARNJI KONCERT:
09:30 BAŠTINA, MI I SVIJET: šibenik – baština 19. stoljeća
10:00 MILJENICE MALENIH MINUTA
10:30 SKRIVENA STRANA DANA
11:00 PRO MUSICA
13:00 FILMOSKOP
13:30 SOLO-TUTTI
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I NAJAVA PROGRAMA
16:03 BIBLIOVIZOR
16:35 žVOT GLAZBE: Josip Hatze – oera „Povratak"
18:00 FORUM TREĆEG PROGRAMA
19:00 Izravni prijenos iz Metropolitana – P.I. čajkovski „Evgenij Onjegin"
23:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
23:03 DJECA PONOĆI
23:25 ALTERNET: Kontroverzni romani Davida Brittona

Treći program HR, nedjelja, 15.02.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST: Tjedan Friedricha Hölderlina
06:06 NADAHNUĆA
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 SAČUVANE GLAZBE
09:30 NA OBZORIMA DUHOVNOSTI: Iz opusa nizozemskih polifoničara
10:30 GUBITAK SREDIŠTA: Hans Blumenberg: ideja apsolutne knjige
11:00 PRO MUSICA
13:00 SATURNOVA DJECA: Pisci i politika
13:30 SEDAM DANA GLAZBE
14:30 POSLIJEPODNE JEDNOG SKLADATELJA: M. I. Glinka – preminuo 15. 2. 1857.
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I NAJAVA PROGRAMA
16:03 MAGAZIN "SREDNJA EUROPA"
16:35 ŽIVOT GLAZBE
18:00 ZOOFON
18:45 GLAZBENI INTERMEZZO
19:00 FONOARHIV: Iz produkcije Hrvatskoga radija
20:00 MUSICA VIVA
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
22:03 ITALSKE MUZE
22:30 ZNACI VREMENA: Antigona
23:00 GLAZBENI ATLAS: Svijet glasova žena – Zarsanga
23:25 AVANT-POP: Josephine Foster

Treći program HR, ponedjeljak, 16.02.2009.
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
06:00 ŠEST MINUTA POEZIJE U ŠEST: Tjedan Tomaža šalamuna
06:06 CONCERTO DA CAMERA
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 MATTINATA
09:30 RADIO-ROMAN: Sanja Lovrenčić – U potrazi za Ivanom
09:55 PARTITE ZA JUTRO
10:30 RAZGOVOR S POVODOM
11:00 POZIV NA KONCERT
13:00 EUROSTORIJE: Europski islam
13:30 DIRIGIRA MAESTRO
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I NAJAVA PROGRAMA
16:03 EPPUR SI MUOVE
16:35 ŽIVOT GLAZBE
18:00 RADIO – IGRA: Elvis Bošnjak - žice i žileti
19:00 TRADICIJSKA GLAZBA
20:00 EUROPEUM – EURORADIO
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
22:03 VOX HUMANA
22:30 HRVATSKA PROZA: Miroslav Pelikan – kratka proza
23:00 ART OF THE STATES
23:25 OGLEDI I RASPRAVE: Marijan Krivak - Globalizacija i politička strategija

Treći program HR, utorak, 17.2.2009
00:05 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
01:00 PET MINUTA POEZIJE U JEDAN
01:05 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
06:00 KLASIČNI KROJ:
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 JUTARNJI KONCERT: Nakon čitanja Krleže
09:30 RADIO-ROMAN: Sanja Lovrenčić – U potrazi za Ivanom
09:55 VOKALNA SUZVUČJA
10:30 POD POVEĆALOM
11:00 PRO MUSICA - ODRAZI VREMENA
13:00 POGLED U SUTRA
13:30 OPERNI KONCERT
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I NAJAVA PROGRAMA
16:03 TRIPTIH:
16:35 ŽIVOT GLAZBE
18:00 DOKUMENTARNA RADIO DRAMA: Višnja Biti – Nazovi M radi droge
19:00 VRIJEME ZA JAZZ
20:00 OD PODIJA DO PODIJA
21:00 Poslije zvuka
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
22:03 VEČERNJE HARMONIJE
22:30 DNEVNICI I PISMA: Dva ulomka iz dnevnika Victora Hugoa
23:00 GLAS, NAJLJEPŠI INSTRUMENT
23:25 OGLEDI I RASPRAVE: Maurizio Ferrraris – Gdje si? (ontologija mobitela)

Treći program HR, srijeda, 17.2.2009..
00:00 EUROCLASSIC NOTTURNO - noćni program BBC-a
06:06 Šest minuta poezije u šest: Tjedan Friedricha Hölderlina
06:00 JUTARNJE HARMONIJE
08:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
08:05 UMIJEĆE JAZZA
09:30 RADIO ROMAN: Sanja Lovrenčić - U potrazi za Ivanom
09:55 GLASOVIRSKA MAŠTANJA
10:30 PITOMA MISAO: Iona Miller – Alkemijska imaginacija
11:00 SVIJET GLAZBE – live
13:00 HRVATSKI IDENTITET
13:30 SA SVIH STRANA SVIJETA
16:00 ZNAK TOČNOG VREMENA I NAJAVA PROGRAMA
16:03 DRUŠTVENI OBZOR: Diskurs obrazovnih politika
16:35 ŽIVOT GLAZBE
18:00 FANTASTIKA U RADIO DRAMI: Irena Lukšić „Mobitel Myriam Lana"
19:00 TUMAČI GLAZBE
20:00 IZLOG SADAŠNJICE
22:00 GLAZBENA NAJAVNICA I NAJAVA PROGRAMA
22:03 NA RAZMEĐI STILOVA
22:30 SVJETSKA PROZA: Mario Vargas Llosa: Teta Julia i piskaralo
23:00 OPUSCULA MUSICA
23:25 OGLEDI I RASPRAVE: Psihotropne droge i matične biljke

HAMBURGER
MMM... I WONDER WHAT KIND OF THIS BLIND DATE OF MINE WILL BE?
HOPE HIS RICH ENOUGH TO OFFER ME AN DREAM DINNER. IM STARVING!
HI! YOU MUST BE PETRA?
WOW!
YES, I AM!
SOON...
SO. DO YOU HAVE ANY HOBBIES?
WELL, WATCHING MOVIES, JOGGING...
ALL RIGHT.
YES! AND ONE OF MY FAVOURITE...
OH YOU!
I CANT CONTROL MYSELF ANYMORE. KISS ME YOU TASTY BOY!
HEY!
LATER...
YOU ARE A REALLY NICE GUY HAMBURGER, BUT MAYBE WE SHOULD BE JUST FRIENDS.
I KNEW IT! WHY DOES THIS ALLWAYS HAPPEN TO ME!?
2008.C. JYRKINISSINEN
THE END
KOMIKAZE
www.komikaze.hr
ALEXANDAR ZOGRAF

cmyk